

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCHATODIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1947.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Radó Polikárp: A Guillerin-kódex	1
Gerézdi Rabán: Erasmus és az erdélyi unitáriusok	9
Kardeván Károly: Eötvös és Madách társadalomszemlélete	21

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Alszeghy Zsolt: A XVIII. század katolikus egyházi éneke	34
Tési Edit: Adalék Gyöngyösi hatásához	37
Gálos Rezső: Ossiani részletek Szentjóni Szabó Lászlónál	41
Bisztray Gyula: Garay János „Hunyad kardja“ c. balladájáról	43
Scheiber Sándor: Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth Kálmán műveihez	43
Kozocsa Sándor: Justh Zsigmond, a regényíró	55
Kovalovszky Miklós: A két Ady Endre	60
Szabolcsi Miklós: Verstani adalék József Attila verseihez	62

BÍRÁLATOK.

Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. — Sándor István: Író és társadalom. — Gerézdi Rabán: Aldus Manutius magyar barátai. — Karsai Géza: Középkori vízkereszti játékok. — Révai József: Ady. — Bölöni György: Hallja kend, Tánicsies! — Gerlótei Jenő: A költő Valéry távlatai. — Barabás Tibor: Egy nép nevelői. — Dezsényi Béla: Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban. — Taurinus István: Paraszti háború. — Zimándi Pius: Péterfy Jenő gimnáziumi évei. — Berg Pál: Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban. — Jewish Studies in Memory of Michael Guttman. — Burekhardt Jacob: Az olasz renaissance műveltsége	64

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

Folyóiratok	81

FIGYELŐ.

Költészet és képzőművészet. — Borhálák köszöntése. — Baresay Ábrahám elfelejtett versei. — Ady Endre részvéttelével Kunz Elek halálakor. — Ady a tanárokról 1912-ben. — Egy dalmotivum vándorlása. — Berzsenyi és Kölcsey viszonyához. — Széchenyi István széljegyzetei egy Tánicsies Mihály könyvben. — A „Bulyha Tárász“ fordításairól. — Faust-reminiscencia A Danaidákban. — Kiadatlan József Attila-vers. — Hírek. — Radó Antal. — Hazánk és a Nagyvilág. — Vajthó László a Markóban. — Új Odysseia-fordítás. — Titkári jelentés. — Társasági ügyek	83

A Guilerin-kódex.

Írta: RADÓ POLIKARP.

A szegedi ferences könyvtár egy colligatumot őriz (cod. lat. 3. jelzet alatt). A 19,4 × 14,2 cm nagyságú, XVI. sz-i rézkapessokkal ellátott préselt bőrkötésű könyv első része ősnymtatvány: „*Postilla guilerini super Epistolas et evangelia de tempore et sanctis Et pro defunctis.*” A végén ez olvasható: „*Solertis viri caspar Hochfegers Nuremberge exarata. Anno domi millesimo quāringentesimonongentesimosexto octauo kalendas aprilis. Finit.*” Az 1496-os ősnymtatvány szentbeszédgyűjtemény. Vele egybekötötték egy kis azonos nagyságú papirkódexet; 48 levél a terjedelme. Ez a kis latinnyelvű, vegyes tartalmú kódex kilenc vendégnyelvelékek ad helyet. Célja a gyakorlati lekipásztorkodás. Afféle „*silva rerum*”: minden ami szükségesnek látszott, hasznosnak az igehirdetés szempontjából, belekerült. Több kéz munkája; úgy látszik, amint a latin ősnymtatványt különböző papok használták, írkáltak bele ebbe a kis papír függelékebe. (1942. okt. és 1943. jan.-ban tanulmányoztam az eddig ismeretlen kódexet.)

Egy bizonyos: a nyomtatott prédikációs-gyűjteményt magyar ferencesek használták; ők írták a 48 leveles kis kódexet is össze, és ők a szerzői a néhány vendégnyelvelékek is. A magyar használatot bizonyítja az ősnymtatványba néhány, XV. sz-i kézzel írt magyar nyelvű glossza: a latin prédikációt le kellett magyarra fordítani és egyik-másik nehezebben kifejezhető hely szerencsés fordítását megörökítette a lapszélén. A 48 leveles kódexet is magyar emberek írták: ezt a vendégnyelvelékek mutatják; ugyanazok a kezek írták ugyanis ezeket, mint a latin szövegeket, amelyekbe ágyazva vannak. Az írás ideje a XVI. század első három évtizede.

Mivel a könyvet ferencesek őrizték, az ő birtokukban volt, eleve valószínű, hogy ferencrendi szerzetesek írták a kis kódexet; ők használták a vele egybekötött latin prédikációs gyűjteményt is. Szegeden a ferencesek mindvégig kitarottak. A török idők alatt is ott voltak, így maradt még könyvtárunk is. Mátyás király korától kezdve, mikor templomukat építették, a mai napig.

A kis kódex maga is elárulja szerzetesi származását. A 16. levélen ezt olvashatjuk: „*Urunk cristus ijesusban thijzthelende atthijaim...*” Világos, hogy ez szerzetesközösséget tételez fel. Feltűnő az „*atyáim*” (patres) megszólítás, hiszen a középkorban minden szerzetnek tagját „*frater*”-nek „*testvérnek*”, „*atyafinak*” neveztek, még a kanonokrendieket is és a monasztikus szerzetesrendeknek (bencések, ciszterciák) tagjait is; a koldulórendek pedig magyar nevüket („*barát*”) is a „*frater*” szó szláv közvetítésével kapták. Egy-két példa: a XV. sz-i kézírásos leleszi breviáriumban ezt olvassuk: „*Notandum est, quod quilibet frater ordinis premonstratensium ex debito tenetur cottidie decantandos*

ad istos psalmos.¹ A XVI. sz. elején evangelistarium-kódexet író pannonthalmi szerzetes így írja magát: „Anno domini M. Q. quintodecimo per manus fratris pauli professi huius monasterii s. Martini nati Thome forgach de Losoncz.”² Egy 1455-ben írt cisztercita kódexben a szerzetesek így szerepelnek: „omnes fratres relictis omnibus, que in manibus habuerint... fratribus seorsum a defuncto ordinatis circa abbatem... fratribus ante feretrum astantibus cum cruce”...³ Az ágostonrendi kódexíró 1479-ben „fráter Matheusnak” írja magát.⁴

Kódexünkben az „atyáim” megszólításnak tehát valami különleges okának kell lennie. Ezt a különleges okot meg is találjuk fol. 37-en, hol ezt mondják az „atyáknak”: „Barmith harom eztendeijgh theftekh”... Ebből világos, hogy a három évenként egybegyűlő káptalanon mondott beszéddel van dolgunk. A visitator elnököl a „capitulum” ülésén: ezen választják meg Sz. Ferenc szabályai szerint a tartományfőnököt (minister provincialis-t) s a rendtartomány többi elüljáróját a „custost”, „vicariust”, s a házak főnökeit (guardianusokat), még pedig három évre. A káptalanon résztvevő elüljárók az „atya” címet viselik.

Kódexünk minden bizonnyal a ferencesek *salvatorianus*, szigorúbb irányzatú provinciájának részére készült. Az ő érdemeiket a magyar kódex-irodalom terén nagyon szépen méltányolta Horváth János. Ez a kódex is jó példa arra, hogy a *salvatorianus*-tartomány elüljárói még az egymásközt tartott káptalanon is hogyan próbálkoztak magyarul szólani rendtársaikhoz. A *visitatio* alkalmát leszámítva, a kódex többi magyar nyelvű része szintén próbálkozás a magyar nyelvű igehirdetésre, a Biblia magyarázására, hittudományi kifejezések magyar nyelven való kifejezésére. A latin nyelvű részek is a gyakorlati lelkipásztorkodást tartják szem előtt.

A kódexet tartalom szerint ismertetjük.

f. 1 — 2: Gregorius, *Moralium libri*.

De oratione.

f. 3 — 6: „Notandum est, quod Cristus dominus multas ac diversas leges...”

f. 7 — 14: „Sermo evangelicalis” (bibliai helyek magyarázatai).

f. 14—15: „sequuntur aliqui defectus propter quos confessio non erit bona et salutaris.” (latinul és magyarul).

f. 15—16: „Labora sicut bonus miles Christi Jesu (káptalani beszéd magyar bevezetéssel).

f. 17—26: „Sermo dominicalis super Evangelia.”

f. 26—28: „De dignitate sacerdotali.”

f. 29—36: Ugyanaz, mint f. 3—6. bővebben.

f. 36—38: Szentírási helyek magyarázata; f. 37: magyar szöveg (káptalani beszéd töredéke).

f. 38: „Hijs modis exponitur sacra scriptura”; magyarul is.

f. 39—40: Labora sicut bonus miles...”; nem azonos 6-al.

f. 41: „Sodoma...” s a többi bűnös város magyarázata magyar nyelven.

f. 41—42: Allegorikus bibliamagyarázat.

f. 43—44: Latin beszédek: „Vigilate quia nescitis...” — „Omnes morimur...” — „Sermo de missa...”

f. 45—45¹: Latin, főképpen bibliai szavak és mondások magyar fordítása.

Most közöljük a kódex vendégnyelvemlékeit előfordulásuk sorrendjében.

¹ Egyetemi Könyvtár cod. lat. 74. fol. 8.

² Egyetemi Könyvtár cod. lat. 113. fol. 60.

³ Nemzeti Múzeum c. 1. nr. ae. 360. fol. 66. 69. 75.

⁴ Szombathely, Székesegyházi Könyvtár c. 1. 10, fol. 419.

1. *Latin-magyar szómagyarázatok (Guilerin-kódex I. kéz, első bekötési tábla belsején).*

(1) „Nota: Centenar: Mafa; (2) Marfupium th.z (?) (3) Brachilum kethen. (4) Diplois. paplan. (5) polimita: tharka. (6) Tunica polimita tarka kentus (7) flameolum. kathýwl. (8) Molule (?): keffen. (9) Maftenka gerwzna. (10) Darucnarius hernach. (12) Sufra partha. (13) Texta. Idem. (14) Frontale. Naffha. (15) Griauis (?) Therpe. (16) Subductus Beleth (17) Cuturnuß chizma. (18) Aceruus Aztagh. (19) No(tand)um: Tercio kalen. decembris. Zenth andras hawanak hwzon eggedik napjan. (20) Duodecimo kalendas septembriß. kiß azzon hawanak hwzon eggedik napýan.

(Más kéz írásával:) (21) Accidentaliter. wigo. Newekedeth zerenth. (22) Gaudium accidentale. wigo. Newekwdo hwrum.“

A Guilerin-kódex első kötés-táblájának belsején olvasható mintegy 20 latin szónak és kifejezésnek magyar visszaadása. A szavak a latinnyelvű Bibliában a Vulgatában előforduló ritkább szavak. Figyelemreméltó a filozófiai kifejezés „accidentaliter” fordításának próbálkozása: „növekedet szerint” az etymologia alapján: „accidit” hozzájárul valamihez, tehát „növeli” azt.

2. *Szűz Mária antifónák.*

Guilerin-kódex II. kéz, címlap v^o.

a) *Ave Regina caelorum.*

„Iduezleg h zentzeges Maria Iftennek annija menijorzagnak kiralne azzonija paradichijomnak kapuja ezwelagnak azzonija te wagy kijwaltkepen tifta ziz te fogadad iefuft bijnelkyl te zijled ez welagnak teremteiet ees ijduezoyteiet kijben nem kethelkedonk zabadwyth megh mijkent minden gonoztwl ees imagy az mi bijneinkert amen.“

b) *Salve Regina.*

„ydwezleg h ergalmaffagnak annya maria eloth edeffeg h ees my remenfegonk ydwez leg h the hozzad kyatonk ewanak zam ky weteth fvaý the hozzad ohaýtqnk fohazkodwan ees fyrwan ez zyrolomnak welgeben no azerth my zozolqnk nemes azzonqnk zy maria azthe ergalmaffagos zemeýdeth myreýank theroýchýed ees az aldonth iefuft az the mehednek gymelchýeth mynekqnk ez zam kywethelnek wtanna megh motaffadh o kegýes o kegýelmes o edeffegef zy maria leg h my ertqnk ezedez zenth fyadnak elethe halalonknak ydein maftanys ogý thegy bodog zy maria“

A kódexet tartalmazó colligatum ösnyomtatványának címlapján, a hátulsó oldalon olvasható egy Mária antifóna. A XII. sz-ból származó Ave regina coelorum kezdetű,⁵ a zsolozsmát febr. 2-tól husvétig befejező Mária antifónának nagyon szabad paraphrasisa, kibővítése.

Ugyanaz a kéz a Salve Regina kezdetű antifónát is lefordította a kódexben; ezzel Szentháromság vasárnapjától ádventig fejezik be a zsolozsmát.

⁵ P. Wagner, Einführung in die gregorianischen Melodien, I², Leipzig 1911, 157.

3. Pasztorális jegyzet a gyónás helyes módjáról (Guilerin-kódex
III. kéz, fol. 14—15).

„Sequuntur aliqui defectus propter quos confessio non erit bona et salutaris.

primo.

- (1) Defectus praemeditationis eleeb megh nem gondoltha
- (2) Defectus contricionis Ninehen tőredelmefeghe
- (3) Defectus firmitatis Ninchen erős zandeka tovabba magath megh oltalmaznia
- (4) Defectus Veritatis nem igazan gionik de keepmutatas zorenth
- (5) Defectus criminacionis Maaft binteth az gyowonafbo
- (6) Defectus diuisionis Az gyowonafth megh oztania
- (7) Defectus humilitatis Alazatofon nem caral az gyowonofra
- (8) Defectus integritatis tellyesseggel megh nem mongya
- (9) Defectus electionis tudatlan confessorth vaalazth
- (10) Defectus expreffionis el palafolnia bñeth
- (11) Defectus Restitutionis az el vottet megh nem adnia
- (12) Defectus karitatis Nem zereteből gyönik
- (13) Defectus declarationis az gyowonafhoz tartozokat nem mongya
- (14) Defectus desperationis Nem hñzi bininek bochianathiat
- (15) Defectus erubescencie zegyenli az bint megh giowonni
- (16) Defectus ob(edienc)ie mert nem giowonik ahhoz akihez tartozik
- (17) Defectus Remissionis Nem bochiat megh neki vetetteknek
- (18) Defectus secretacionis Nem tartia megh amit az giowonafba halloth
- (19) Defectus satisfaccionis nem tezon elegeth az binokrol“.

A Guilerin-kódex III. keze (fol. 14—15) leírja magyar nyelvű próbálkozással a gyónás körül előforduló hibákat, amelyek miatt a gyónás nem lesz üdvös: „Sequuntur aliqui defectus propter quos confessio non erit bona et salutaris.“ 19 hibát sorol itt fel latinul és ezeket azután nemcsak fordítja, hanem meg is magyarázza magyar nyelven. A latin szövegben az egyes kifejezések mint genitivus obiectivus értendők: „defecus criminacionis“ nem „a vádaskodás hiánya“, hanem az a hiány, hiba, hogy vádaskodás történik a gyónásban másvalaki ellen.

A hibák sorjában a következők:

1. A kellő készüllet (praemeditatio) hiányát jelenti.
2. Az érvényes feloldozás pótolhatatlan feltétele a bűnbánat, contritio: ezt „tőredelmességnek“ fordítja.
3. Az erős fogadást (firma propositio), mely a bűnök kerülésének szándékát jelenti, „firmitas“-nak mondja.
4. Minden szentségnél szükséges a szándék (intentio): ha ez hiányzik, akkor nem részesülhet a szentségben, mert hiszen nem is akarta azt. Ezt „defectus veritatis“-nak nevezi és helyesen adja vissza magyarul, hogy „képmutatás szörént gyönik“.
5. A gyónásban tilos más t vádolni, bűntársat megnevezni. Ezt a „crimination“ vádaskodás szóval fejezi ki. Ennek fordítása: „bűntet“, tehát azt jelenti, hogy „bűnösnek mond.“
6. A bűnöket mind egy gyóntatónak kell elmondani, nem lehet egy részét egyiknek, másikat másik gyóntatónak mondani: ezt a hibát „divisionak“ nevezi.
8. Az „integritas“ azt jelenti, hogy semmi lényegest nem szabad elhagyni: nagy bünt, annak számát csökkenteni, vagy lényeges körülményt elhallgatni.

9. Az „electio” hibája az, ha valaki azért választja azt a gyóntatót, mert arról tudja, hogy nem érti meg bűnét. A gyóntató neve „confessarius”, ebből „confessor” lesz a magyar szövegben.

10. Az „expressio” hibája abban áll, ha homályosan fejezi ki magát, hogy ne értsen a gyóntató szükségképpen a rosszal. Az ilyen valóban „elpalás-tolja” bűnét.

11. „Restitutio”-ra kötelezett az, aki másnak készakarva kárt okozott. A jóvátételt egyszerűen fejezi ki, a lehető esetek közül a legszokásosabbat véve ki: „az elvöttet meg nem adnia”.

4. Káptalani beszéd megnyitója (Guilerin-kódex IV. kéz, fol. 16').

„vrunk cristus yesusban thyzthelende atthýaim ez egýnehaný zamos zenlh ýgeken mely Igeken el kezdem atthýaságtoknak elethe az predikachýoth: ezkepen wadnak az o Bóthq zerint walo magýarsagý Mukalkogýal mykepen az cristus yesusnak ýo wýtheze.”

A kódex IV. keze leírja magának magyarul a latinnyelvű exhortationnak, káptalani beszédnek bevezetését, illetve bevezető formuláját. Mivel „atyáknak” szólítja és „atyaságtoknak előtte” kezdi el prédikációját, láthatjuk, hogy a rendi káptalanon egybegyűlt „patres capitulares” közössége előtt szól a prédikátor. A beszéd jeligéje és vezérgondolata: „Labora sicut bonus miles Christi Jesu”. (2. Tim. 2, 3.)

5. Káptalani beszéd töredéke (Guilerin-kódex IV. kéz, fol. 37').

„Cristus furrexit mala nra deleuit b(e)n(e)dictio fangui(n)e quem pro nobis efudit ergo gratias persoluamus Deo patri femper memores Cristus fel thamada mij býnonketh elý mofa az o aldth wereuel kýth my erthõnk ký ontha azerth myhees halath agýwnk atthia lftennek megh emlekezõnk Merth mynk býnefek valank mellýerth ez nagy halal raýtwnk el hatalmazek them lceben foglalwan azerth myel Cristus fel thamada nekwnk ýdweffegnkre ef fel thamadafawal nekõk hozza elethet azerth my es halat agýwnk atthio Barmith harom ezthendeygh theztekh ývffele ez felden ýzdalmathos halalwal emberi nemzeteth meghwaltha Az kerezt fan hogý ýfye fogadafth then az tolwaýnak býzon mondom ez napon welem leez paradýcyomban azerth my esd kegýes ýz maria the menyey zep rofa ýzen ýzle wrwnkath ký mynketh ýdwezythe o kegýes o kegelmes Jefus Cristus irgal.”

A kódex IV. keze (fol. 37) egy másik káptalani beszéd töredékét is tartalmazza magyar nyelven. Elég zavaros az egész, mintha vázlat, jelszavak lennének csupán. A beszédben előforduló „Barmith harom ezthendeigh theztekh” véleményünk szerint a káptalanon három évre választott és kinevezett elöljárókra vonatkozik.

6. Hermeneutikai kifejezések magyartása (Guilerin-kódex IV. kéz, fol. 38').

„Hýs modis exponitur sacra scriptura
Primo silogist(ic)e id est okos býzonýtaffal
Secundo allegorice id est írafoknak ele hozafawal
tercio metonimice id est peldak zerýnth
Quarto diserté id est nylnwano walo bezedek'l
Quinto mistice id est lelek zerinth
Sexto hýstorice id est let dolog zerint
Septimo id est hýth zerint
Octauo tropologice id est erk'ly zerýnt
Nono anagogice id eft Remenfeg zerint.”

A kódex IV. keze a szentírásmagyarázat elméletének, a hermeneutikának egyes kifejezéseit próbálja magyarul visszaadni (fol. 38) „*His modis exponitur sacra scriptura*” címen. Természetes, ebben a kis töredékben hiába keressünk hermeneutikai rendszert; mindössze néhány bibliaértelmezési módszernek magyar nevét iparkodik megállapítani: nyilván azért, hogy ha prédikál, a népnek megmondhassa, mint az a középkor prédikációs gyűjteményeiben mindenütt meg is található: most ezt vagy azt a bibliai helyet milyen értelemben veszi.

1. A „*sylogistice*” kifejezés voltaképpen a középkor iskolás (skolasztikus) következtetési módszere, amelyet a Bibliában is lehet természetesen alkalmazni. Így pl. Jakab apostolt a Biblia szerint I. Heródes Agrippa ölette meg, már pedig ő Kr. u. 41–43 között uralkodott, tehát Jakab apostolt Kr. u. 41–43 között ölték meg. A „*sylogisticus*” következtetés neve „*ratiocinatio*” is lehet: erre gondolva nevezi írónk „ok-os”, azaz okoskodás alapján történő bizonyításnak a bibliamagyarázatnak ezt az első módját.

2. Az „*allegorikus*” magyarázatnak a hermeneutika az átvitt értelmet nevezi (*sensus translatus*, vagy *tropicus*). A keresztény ókorban különösen az alexandriai hittudományi iskola állította, hogy a Bibliát allegorikusan is lehet magyarázni, illetve vannak helyei, amelyeket csakis így lehet érteni. Mit ért a mi szerzőnk az „*allegorikus*” kifejezésen, mikor azt „írásoknak előhozásával” adja vissza, nem értem.

3. A „*metonymice*” fordítás sem felel meg a valóságnak: „példák előhozásával” magyarázni a Bibliát. A metonymia ugyanazt jelenti ugyanis a hermeneutikában is, mint a stilisztikában.

4. A „*diserte*” a Biblia szó szerinti értelmezését jelenti: mikor azt értjük, amit a szavak, a betűk kifejeznek (*sensus verbalis*, *litteralis*). A „nyilvánvaló beszéd” helyes fordításnak mondható tehát.

5. A „*mysticus*” értelmezés az egyházi szónokok között a leggyakoribb. Ez tulajdonképpen a bibliai szerző szándékán kívül esik: az eredeti értelmet feltételezi (pl. a naimi ifjú feltámadását), de ehhez átvitt értelemben szól hozzá (pl. a bűnből való feltámadásra alkalmazza az említett elbeszélést). Szerzőnk azért fordítja „lélek szerint” e kifejezést, mert a „*sensus mysticus*” „*sensus spiritualis*”-nak is nevezik.

6. A négy utolsó értelmezésmód nem annyira a módszert nézi, hanem tárgyilagosan azt tekinti, mit magyaráznak. Így az értelem lehet — tárgyát tekintve — „*sensus historicus*” történeti; ezt szerzőnk nagyon érdekesen „lett dolog szerint” kifejezéssel adja vissza.

7. A latin szó helyét üresen hagyta a szerző. Ha a hithez tartozó tárgyat magyaráz, akkor „*dogmaticus*”, azaz „hit szerint” értelmez.

8. Ha az erkölcsi élethez tartozó tárgyról van szó, az „*tropologicus*”; azaz „erkölcs szerint” való értelmezés.

9. „*Anagogicus*”-nak a jövő, másvilági élet tárgyról szóló értelmezést nevezi. Szerzőnk ezt eredeti elgondolással „reménység szerint” való magyarázatnak mondja, nagyon helyesen, mert a másvilági életet a remény hozza közel.

7. A parázna bűnök fajtái (Guilerin-kódex IV. kéz, fol. 41.).

„Sodoma
ez waraibelyek wetk'ztenek wala az
wrištennek ellene býerth el wzenek
hogý fyrfýw fyrfýwual azzonýallath
azzonýallattal wethkezeth wala
Gomorra
ezek wethk'zthenek wala okhtalan allattal
mýkepen az barmokal
Sabia
ezek weth'ztenek wala myk'pen hogý

az azzonyállatok fyrfywmodra'ek'pen
chelek'dnek wala
Segor
ezekh wethkezteneke wala az azzonallato
kal bolfelel ees yobfelel
Kola
ezekh wethk'ztenek wala yllefnek
mýatta mýk'pen hogy ký ký mýndh
omaga omagawal mýndh azzonyállath
mýndh fyrfyw etcet."

A kódex IV. keze még a 41. levélen is ír egy oldalt. Ezen az oldalon a Mózes első könyvében (Genesis) előforduló öt bűnös város pusztulását tételvezve fel, szemléltetési anyagul az öt város nevét sorolja fel, a városok nevéhez hozzáfűzve a parázna bűnök fajait magyar nyelven. Az öt város (Pentapolis) neve a Biblia szerint: Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim és Bala, vagy Segor. Szerzőnk Adama-t kihagyva, Seboim-ot „Sabia“-nak írja el, és Bala-t „Kola“-ra másítva, ezt veszi ötödik városnak, holott ez csak Segornak másik neve volt.

A bűnök, amelyeket magyarul próbál kifejezni, a következők:

1. „Sodoma“: a szodomia, vagy homosexualitas.
2. „Gomorra“: a bestialitas.
3. „Sabia“: az ú. n. lesbosi, vagy sapphoi szerelem.
4. „Segor“: a természetellenes coitus.
5. „Kola“: a mindkétnembeli onania.

8. *Latin-magyar szómagyarázatok (Guilerin-kódex V. kéz, fol. 45—45').*

- (1) „Mons feopulofus közýklas hegý (2) scifmaticus
hýttol zakath (3) Triuium horomfele agazo wth
(4) Non sine singultibus et lacrimis Nem fohaz
kodaffoknal es kewýhqlataffoknal kýl
(5) faftidiofus wtalathoz (6) Saramenta
zemeth (7) Quod si bos cornupeta facit hogý
ha az eker ekledeze leendh. Exodi. X. X. I.
(8) Neophitum id eft de nouo conuerfum ad
fidem: et dicitur a neos quod eft nouus et
phitos quod eft fides
(9) Cum venalibus fuis az q arwýookal
(10) Natura naturata kezelýoteth
termezeth (11) promulgac(i)o hýrdethes
(12) Trahea chýga amellyen valamýth fel
wonznak
(13) Trubla meezkatan (14) Inportunus dagalyos
(15) Mediastinus gem az kýn az chýga
forogh hogý kýn emberth awagy egeb
allattoth fel wonznak
(16) Apocriff ezek azok kýknek ureez tanq
býzonzagok nínchen
(17) Inquilinus patrach qui in curia
alicuius Nobilis aut domj morant(ur)
(18) Incola zýller
(19) pufillanimus felelmefek
(20) Conuicia az ký embernek valamýt
zemere weeth tqdný illic te rezeges
mýnth
(fol. 45').

- (21) Compagum ez we ennye wez ez ez we zerzez Awagÿ
kedÿglen bÿnnnek megh fokazÿwtaza
(22) Arcere el thawoztathnÿa (23) Hec inportuna mors
hirtelen halal (24) Multe in commodis fok hazlanth-
lanzagokban (25) Inter wepres az zÿwewenek nÿek
k'zetthe. (26) Hirfuta uestis zerres ruha Awag ethezeth
(27) Arundine(m) quaffatam hezagh nadath
(28) cripta feld allath walo bolth haÿthas (29) evoka (?) uel contract(u)m
benno (30) flumeum gladium atque versatilem langazo es
kethfele wago therth (31) Cinctorium zoreÿtho
(32) hÿperbolica locueio peldabezed zerynt walo zolas
(33) Suburbÿs az warafnak kerÿwthefe kezeth
(34) Per hÿdemptitatem emberzegnek az yftenzeget egotth
letelenek mÿattho. (35) Arepticus erdegtoÿ megh
fogattattoth (36) Preftabilis sup(er) malicia kenqo-
lethes az gonozzagon (37) Paranympus kowetth
chÿw (38) carume (?) Nadmez (39) Luseum bruna (40) Volutabat(ur)
fÿmuns es az felden hewer wala es thaÿtekott
thwr wala. (41) Et allidit illud es le ÿthe otheth
(42) Quod si fal infulfum fuerit in quo illud co(n)dietis
hogÿha az fo ÿztelen leÿend annak wtanna
mÿwel fozhok thehath De proximor(u)m complacac(i)o(n)e
Anguftinus dicit
Qui no(n) wlt dimitt(ere) fratri fuo no(n) speret or(aci)onis
effectu(m) vn(de) eciam Ambrosius
Si no(n) injuriam dimittis que ti(bi) facta est no(n) or(aci)o(ne)m
pro te facis fed malediccio(n)em sup(er) te Jn ducis.
vn(de) Gregorius
Munus no(n) accipit(ur) nisi ante difco(r)dia ab animo expellat(ur)
(43) Aurea texta aranyan keffento
(44) Nimiru(m) kethfeg nel kÿl."

A kódex V. keze (fol. 45—45') újra latin-magyar, elsősorban bibliai szavaknak és kifejezéseknek magyarításával próbálkozik; úgy vélem, sokszor nagyon szép, eredetiségre valló eredménnyel. 44 szónak és kifejezésnek magyarítását jegyezte ide, annak tanúságaképen, hogy ferences körökben mennyire bibliai alapon űzték a magyar nép lelkipásztori képését.

Erasmus és az erdélyi unitáriusok.

Irtá: GEREZDI RABAN.

A XVI. századeleji nagy európai átalakulást szellemi, irodalmi téren — a rohamosan fejlődő könyvnyomtatás segítségével — főként a humanisták készítették elő. A lelkek mélyén erjedő, alakatlan vágyaknak, vajdó problémáknak ők adtak határozott „irodalmi“ formát, véglegesen ők fogalmazták meg, és a közvéleményben ők tudatosították.

Rotterdami Erasmus ennek a „haladó értelmiségnek“ volt egyik legkiválóbb képviselője, majd közel egy negyed századon át vezére. Ellenfelei — sőt talán barátai is — Protheusnak tartották. Túl közel voltak hozzá, így nem láthatták egységben a lényéből, munkáiból és tetteiből könnyen kielemezhető látszólagos ellentéteket. Pályája ugyanis az új kort teremtő kaotikus idők fordulója esett; egyik lábával a hagyományok, a középkori (egyházi) múlt, a másikkal a még kialakulatlan, önmagára nem talált jelen talaján állott. Élete is ezt példázza: gyerekfejjel kolostorba került, de az életet, a világot már nem cellájának szűk ablakából ismerte meg, hanem kilépett a monostor kapuján, hogy oda többé vissza se térjen. De egy életre magával hozta minden át nem élt külsőség, „gépiessé vált“ ceremónia — hogy kedvenc szavával éljünk —, iudaismus iránti ellenszenvét, a szent dolgok iránti óvatos, „böles“ szkepszisét, de ugyanakkor a magasabb rendű szellemi élet, a bonae litterae halhatatlan szerelmét, az egységes, keresztény, latin Európa eszményét, nagy emberi és kulturális hivatástudatot.¹ A régiből nem akart elvetni semmi értéket (legalább is azt, amit ő értéknek tartott), de másoknál jobban áhított a megújulást, az egyháznak és a társadalomnak olyan belső megtisztulását és külső „átalakulását“, mely lehetővé teszi eszményeinek megvalósulását, az emberhez — felfogása szerint — egyedül méltó életet. A feltörő, anyagilag és szellemileg felszabaduló, függetlenülő, „eszményi“ polgárságnak volt a teoretikusa.

Fegyvere a régiből a — szerinte — helytelent, az elavultat lebontani akaró és az új, helyes irányt mutató, építő kritika. Ezt a kritikát alkalmazza minden téren, főként egyházával szemben. A volt szerzetes nem tudhatta az emberibb életet a kereszténység, az egyház keretein kívül elképzelni, de mint a németalföldi devotio moderna igazi tanítványa, a külsőségekbe vesző vallásosság helyett egyszerű, belső vallásosságot akart. Ehhez pedig — sze-

¹ Ez a dolgozat *Erasmus és a XVI. századi magyar irodalom* c. tanulmány-sorozat egyik darabja, ezért feleslegesnek tartom a felhasznált Erasmus-irodalom részletes felsorolását. Elsősorban Erasmus művei voltak számomra irányadók alakjának és szellemének megrajzolásában. Azonkívül Meissinger, Karl August: *Erasmus von Rotterdam*. Zürich 1942. — Pineau, J. B.: *Erasme, sa pensée religieuse*. Paris 1924. — Bataillon, Marcel: *Erasme et l'Espagne*. Paris 1937.

rinte — nincs szükség külsőséges szertartásokra és dogmatikai „szórszálhasogatásokra“, mert a vallásos életet élni kell, nem pedig csodás, ésszel fel nem fogható misztériumokat hiábavaló módon boncolgatni.

Egyre növekvő hírnevét — pályája első felében — humanista filológiai munkáinak és nagy filozófikus szatirájának, a Balgaság dicséretének köszönhetette, de érdeklődése mindinkább az egyházatyák — Agoston és Jeromos —, majd ezeken keresztül a szentírás felé fordult. A forráshoz ment vissza, az egyszerű, belső vallásosság forrásához, az egyházat alapító Krisztus tanítását és intencióit megőrző testamentumhoz: az evangéliumokhoz, valamint a Krisztus tanítását leghívebben interpretáló és továbbépítő lelki tanítványhoz, a nemzetek apostolához: Szent Pálhoz.

Egyik legfontosabb feladatának tekintette Krisztus testamentumának és az apostoli iratoknak hiteles, forrás- és szövegkritikán alapuló kiadását, és ezzel párhuzamosan modern, tehát humanista latin fordításban való közzétételét. A következő lépése: az anyanyelvekre való fordítás szükségének programmszerű meghirdetése, hogy ehhez a forráshoz mindenki, még az illitteratus is hozzáférhessen.

Közös, Európa legjobb tudósait izgató igényre mutat, hogy egymástól függetlenül, ugyanabban az időben, sőt Erasmust megelőzve Spanyolországban egész munkaközösség alakult a Vulgata kritikai szövegének kiadására. Ez a munka — a Biblia Complutensis — jóval Erasmus Novum Instrumentuma után látott napvilágot. Az erasmusi kétnyelvű, görög-latin új-szövetség 1516-ban hagyta el a bázeli Frobenius könyvsajtóját. Megjelenése a római egyház hivatalos, sok variánssal bővelkedő Vulgata-kiadásával szemben forradalmat jelentett, s ettől lényeges pontokon is eltért. A humanista filológus kezét nem kötötték meg dogmatikai vagy apologetikai megfontolások, a szent szöveget is csak úgy kezelte, mint valamelyik profán auktor — Vergilius vagy Plautus — textusát, vagyis mint egy igen fontos és komoly filológiai feladat megoldását. Erre elég bátorítást és példát adtak nagy szellemi elődjének, Laurentius Vallának az új-szövetséghez írt kritikai jegyzetei.²

Bizonyos szempontból nem kisebb jelentőségűek a Novum Testamentum szövegéhez írt kritikai jegyzetei, az Adnotationes sem. Ezek egy-egy szövegkritikai probléma megtárgyalásán túl nem egyszer antidogmatikus magatartását és felfogását hirdető morális traktátussá bővülnek, hol nem csupán az általa tévesnek tartott Vulgataszöveggel és interpretációval fordul szembe, hanem egy-egy dogmatikailag fontos és kiaknázott helynél az egyházatyák — erre a helyre vonatkozó — homlokegyenest ellenkező véleményeinek szembeállításával mutat rá az általa helyesnek vélt, betűszerinti „dogmamentes“ értelemlre.

Ezt a kört zárják be az új-szövetség könyveihez írt, korában annyira kedvelt parafrázisai. Ezekben megvesztegető, könnyed latin stílussal oldja fel a szentírás tömörségét, és dolgozza bele népszerűen a saját felfogását és az Adnotationes „tudós“, sokszor antidogmatikus eredményeit.

Erasmusnak ez a három munkája a XVI. századeleji humanizmus progresszivitásának legfontosabb alapokmányai. Luther is merített belőlük,

² A spanyolországi biblia-kiadásra l. Bataillon: id. m. 24. l. etc.

bibliafordításainak újszövetségi részét az erasmusi Novum Testamentum alapján fordította, és a princeps litteratorum sok más forradalmi gondolata is termékenyen hatott eszméinek kiérlelésében. De Erasmus szövegkritikai „eredményeinek“ legradikálisabb következményeit a maguk teljességében ő sem vonta le. Itt főként a kereszténység egyik alapvető tanára, a szentháromság-tanra gondolunk. Erasmus ugyanis Novum Testamentumából szövegkritikai megfontolások alapján kihagyta azt a dogmatikailag annyira fontos, egyetlen passzust, mely a szentháromság három személyét összefoglalva említi. Ez a hely az azóta is annyiszor vitatott „comma Johanneum“: „Quoniam tres sunt qui testimonium dant in coelo: Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus; et hi tres unum sunt.“ (IJoan 5, 7.) A görög kódexekben ugyanis ezt találta: „Οτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, id est: Tres sunt qui testificantur, spiritus, et aqua, et sanguis.“ Ugyanakkor más szentírási helyeknél is, melyeket a Háromság bizonyítására szoktak felhasználni, illetve egyes személyeire vonatkoztattak, mindig visszatér a textus — nézete szerint — eredeti, egyszerű, litteralis értelméhez. Módszere: a görög szöveg tekintélyének elismertetése mellett, az egyházatyák ilyen kritikus szentírási helyekhez írt ellentmondó magyarázatainak felsorakoztatása, hogy történeti kritikával is bemutassa az eddigi értelmezés — felfogása szerinti — tarthatatlanságát.

Szövegkritikai alapon jutott el ezekhez az eredményekhez, de az antidogmatikus felfogású „Theologus“ látható örömmel és buzgalommal húzta alá a kritikus pontokat. A nagy nyilvánosság felé úgy játszotta meg, mintha számára az egész nem jelentene többet holmi szövegkritikai problémánál, pedig a logikus következményeket önmaga számára is levonta, mint ez kiteszik Hilarius-kiadásának ajánlóleveléből és egy kései munkájából, a Modus orandiból.

A Novum Testamentum és az Adnotationes kedvező fogadtatásra találtak a humanista körökben, de az angol Lee, és a spanyol Zuñiga az egyház tanainak védelmében jogos aggodalommal és erőlesen mutattak rá a bennük megbúvó eretnek tévedésekre. Erasmust nagy humanista tekintélye, befolyásos barátai, és az a taktikai fogása, hogy Novum Testamentumát X. Leó pápának ajánlotta, — a komolyabb következményektől megvédelmezték. Mindamellett bizonyos engedményeket kellett tennie, így új-szövetségének harmadik kiadásába már a „comma Johanneum“-ot is visszaállította. — Az egyházi elítéltetés, amit életében úgy-ahogy elkerült, halála után utólérte. A trienti zsinat több eretnek tanát megbélyegezte, és legjelentékenyebb munkái indexre kerültek.

Természetes, hogy Erasmus főtebb említett „eredményei“ igazi, hálás fogadtatásra az antitrinitáriusok kis csoportjánál találtak. Lelius Socinus, Gribaldi, Bernardinus Ochinus, Valentinus Gentilis, Paulus Alciatus, Georgius Blandrata és társaik a páduai szabadgondolkodó hagyomány folytatói voltak. Olaszországból menekülniök kellett, első állomásuk Helvetia: Genf és Bazel. Ez utóbbi még a mester halála után is az erasmizmus melegágya. Az antitrinitáriusoknak Erasmus nem mondott újat, de tápot, tekintélyével erősítést, szövegkritikai eredményeivel pedig újabb erős érveket adott. Nem véletlen, hogy a legműveltebb, leghíresebb antitrinitáriusok — például

Dudith András — egyúttal erasmisták is voltak. De náluk sem találjuk meg Erasmus tekintélyének és szövegkritikai eredményeinek olyan nagymértű kihasználását, mint az erdélyi unitáriusok alább ismertetendő kiadványában.³

*

Erasmus magyarországi befogadása — mint mindenütt Európában — több irányú. Kezdetben — s ez az egész XVI. századon végigkísérhető — mint a princeps litteratorum: a klasszikus művek kiadója és a latin stílus utolérhetetlen művésze foglalta el méltó helyét a magyarországi humanista szívekben. Ez utóbbi szállt alább és vált népszerűvé Melancthon közvetítésével a hazai protestáns iskolákban.

A „theologus“ Erasmus sem maradt háttérben. Dévai Biró Mátyás, a „magyar luther“ vele hitelesített álláspontját, mikor „eretnek“ tanai miatt fogságba kerül, és igazolni akarja, miért nem fogadja el egyes szentségek isteni rendelését. Legmélyebb nyomot Novum Testamentumával vágott. A XVI. századi Új-szövetség-fordításaink majdnem kivétel nélkül ennek alapján készültek. Erasmista bibliafordítóink — Komjáti, Pesti, Sylvester — a szövegtelmezésénél a textuson túl az Adnotationes-t és a parafrázisokat is figyelembe vették, fordításukba beledolgozták, belesimították. Sylvester meg is említi, hogy a parafrázisokat is felhasználta, mert ezekben „purior sinceriorque tractetur Theologia.“ De ők még erősen a hagyomány talaján állnak, a dogmatikailag vitatható, „gyanúsabb“ eredményeket nem veszik át. Ehhez nem adott elég alapot és hátteret a politikailag és szellemileg ugyan bomladozó, de még mindig eléggé „konzervatív“ Magyarország.⁴

Ezért nem véletlen és esetleges, hogy az antitrinitáriusok csak a század második felében és éppen Erdélyben jelentkeztek. E tanok hirdetőinek európaszerte üldöztetés a sorsuk. Servet Mihályt Kálvin Genfben máglyára küldi. Legtöbbjük a politikailag zilált Lengyelországba menekül, hol eszméiket aránylag nagyobb veszély nélkül hirdethetik. Lengyelországból már nyitott a kapu Erdély felé, hol szintén elég zavarosak a közállapotok és a lengyel anyától származó János Zsigmond ül a fejedelmi trónon. Az ő fejedelemsége Erdély számára a lengyel politikai és szellemi kapcsolatok mellett közös olasz, főként páduai szellemi orientációt is jelentett. Erdélyben tulajdonképpen csak Blandrata Györggyel jelentkezik komolyabb formában az antitrinitarianizmus. Erőteljes mozgalommá pedig akkor válik, mikor János Zsigmond emez udvari orvosának sikerül az erdélyi vallásos élet nagy-

³ Cantimori, Delio: *Note su Erasmo e la vita morale e religiosa italiana nel secolo XVI.* Gedenkschrift zum 400. Todestage des Erasmus von Rotterdam. Basel 1936: 98—112. l.

⁴ Erasmus magyarországi „sorsáról“ l. Thienemann Tivadar: *Mohács és Erasmus.* Minerva. 3(1924)1—65. l. — Thienemann Erasmus-képét helyesbíti, módosítja Trencsényi-Waldapfel Imre. (*Erasmus és magyar barátai.* Bp. 1941.) — Dévai Biró Mátyás: *Disputatio de statu in quo sint Beatorum animae post hanc vitam.* (Basileae) 1537. s. lev. [RMK. III. 318.] — Sylvester János: *Vý Testamentu Magar nelwen.*... Sárvár 1541. Ferdinánd fiaihoz címzett ajánlóleveléből.

tehetségű vezető egyéniségét, Dávid Ferencet — 1565-ben — eszméinek megnyernie.⁵

Ezek az eszmék így rendszerezve, kidolgozva nem Erasmus eszméi. Jóval régebbi gyökerekre mennek vissza, s mint már említettük, a páduai szabadgondolkodó iskola tette őket magáévá, s fejlesztette tovább. Csak-hogy e gondolatok befogadásához — a dogmatikus gondolkodás meglazításával — Erasmus készítette elő a XVI. század humanistáinak széles rétegénél az utat, s az ő szentíráskritikai eredményei és egyéb antidogmatikus nyilatkozatai igazolást és perdöntőül fogadott érveket szolgáltatottak azok számára, akik a Szentháromságtant nem értelmi, filozófiai meg-gondolások alapján tartották elfogadhatatlannak, hisz mélyen vallásos lel-küldetűek voltak, hanem Luthertől és Kálvintól kdogmatikailag amúgy is megbontott légkörben továbbhaladtak a „reform“ útján, s csak azt voltak hajlandók elfogadni, aminek bizonyosságát a Szentírásban — az igaz hit egyedüli forrásában — megtalálták. Minden mást az Antikrisztus találmá-nyának minősítettek.

A gyulafehérvári és az erdélyi szász humanista, reformátor körökben nem ismeretlen nagyság Erasmus, de ez a latin stílusművész és a Melanch-ton-féle pedagógia szűrőjén átszűrűt, az iskolakönyvek kilőgózott, megsze-lyesztett Erasmusa. Vagner Bálint 1557-ben a kétnyelvű erasmusi *Novum Testamentum*ot is kiadta iskolai használatra Brassóban. A későbbi unitárius vezetőemberek jól ismerték és becsülték a „princeps Litteratorum“-ot, de sem az erdélyi iskolák, sem Vittenberg, hol tanulmányaikat végezték, nem adtak alkalmat egy primér Erasmus-éményre. A rotterdami forradalmi gondolatai felé olyan nagy alakok álltak el a kilátást, mint Luther, Melancton és Kálvin.

Dávid Ferenc és Heltai Gáspár előbb lutheranus, majd helvét lelki-pásztorok voltak, gondolkodásukon ballasztként viselték ezeknek a felekeze-teknek teológiai „előítéleteit“. A vallásos radikálizmus útján — ha szabad jobb híján ezt a szót használni — nem a racionalista filozófus módszeres gondolkodása vitte őket előre, hanem a még kialakulatlan, teológiailag meg nem állapodott viszonyok közt szükségessé váló hitviták. Ők a mai érte-lemben nem is voltak racionalisták, hanem hívő, mélyen vallásos emberek, akik előtt az egyetlen tekintély az Isten szavát és akaratát magábanfoglaló Biblia, s náluk a rációnak csupán csak annyi a szerepe, hogy a minél saak-talanabb szentírás-értelmezést, és az így adódó „tisztá tan“ megállapítását elősegítse. Tehát náluk is csak az ancilla Theologiae szerepében van lét-jogosultsága. Erasmust is ezen a ponton — a biblia-kritika és szöveg-értelmezés pontján — ragadták meg és sajátították ki.

Ezt az útát egészen érzékelhetően Heltai Gáspáron keresztül mutat-hatjuk be. Az 1567. évi gyulafehérvári hitvitán még Kálvin híveként vett

⁵ Az unitáriusokról l. Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet*. I. 1520 tájától 1608-ig. 1938. 114—128. l. és az ott található irodalmat. — Dávid Ferenc erasmismusával már Thienemann is foglalkozott, (i. m. 52—54. l.) Gon-dolatmenetét csupán egyetlen egy adatra építi. Felfogásának lényeges hibáira Iván László mutatott rá. (Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan-tükreben. Cluj 1935. [Keresztény Magvető Füzetek, 17.] 6—9. l.)

részt. Dávid Ferenc és Blandrata érvkészlete biztonságában megingatta, mindamellett a gyulafehérvári disputának az ő sajtóján 1568-ban kiadott ismertetése még Meliusék oldaláról értékeli a vita anyagát, bár az előszóban jelez nómi hezitációt. Ugyanennek a munkának 1570. évi kiadásában már bejelenti „megtérését”: „En meggyőződésemet állhatatosan követtem, s ezért a viselkedésemért igen gazdag jutalmat nyertem, mert ezen az úton a vilá-gosság és minden könyörület atyja maga ragadott ki az Antikrisztus hihe-tetlen tévedéseinek szakadékaiból, és az én ingadozó, küszködő lelkemet az egybehangzó szentírás-harmóniával megbékéltette, megnyugtatta lecsillapí-totta. Most tehát, miután hiszek, méltán szólhatok Szent Pállal, és az én hitemről szep!őtllenül számot adhatok, mint azt az előbbi prefációban (itt céloz az 1568. évi kiadásra!) megígérttem. Abban ugyanis így írtam: Hogyha az én lelkem azokban, melyektől most visszahököl, — megnyugszik, azt majd a legjobb és legnagyobb Isten pártfogásával nyilvánosan jelenteni fogom akkor, hogyha már a más országbeli tudósok ítéletét megvizsgáltam. Ezt (írtam) akkor. Most pedig dicsőret a legnagyobb és legjobb Istennek! Az igen tudós férfiak — mint Cellarius Márton, Capito Farkas és Rotter-dami Erasmus — valamint a kegyes és tudós lengyelországi testvéreknek ítéletei a szentírásharmónia segítségével ennek a kontroverziának minden nehéz csomóját ketté vágják.”⁶

E szubjektív jellegű nyilatkozat tükrében is láthatjuk, hogy Erasmus komoly tekintély Erdélyben, ott a helye a kimondottan antitrinitárius tanítók és a „fratres Poloni” mellett.

Már a gyulafehérvári hitvitán is felvonultatják az antitrinitáriusok tekintélyként. Blandrata György a „De perpetuitate Sacerdotii” vitázva rája hivatkozik: „... et recte Erasmus vertit...”⁷ Az egykorú erdélyi unitárius kiadványokban is gyakran találkozunk nevével. Dávid Ferenc a Melius Pétert cáfoló iratában az „Et Deus erat Verbum” szerinte helyes értelmezésénél Erasmus „hírhedt” adagiumára, a „Homo homini Deus”-ra utal.⁸ Másutt pedig egy fontos szentírási helyről így ír: „De nemeilyec az irás magyarazzoc közet ez igéket az Attya Iftenről magyarazzác. Lafd meg à nagy Erafmuft Rotherodamuft, A Romabelieknec irt leuelénec kilentzedic részére való magyarázatban.”⁹ Prédikációiban a „comma Johan-neum”-ot Erasmus tekintélyére hivatkozva veti el: „Leg előßer ez bizonyfag-gal meg az Papai Doctorok sem elnek, es vgy mint idegent meg vettik az regiek közzül, Agofton, Cyrillus, Ambrosius, Beda, es az mostaniac közzül Calvinus. Bullingerus, es az Tigurum beli Tanitok az vy Teftamentumok magyarázattiaban, Erafms Roterodamus kedig az vy Testamentumnac magyarázatyaban fokot föl e móda[rol] ho[gy] foholt nē talalta hanē eg Hifpaniabel hozot könnybē melynec az Belire irtak volt ez mondaft es

⁶ Heltai latin prefációja: *Disputatio de Deo*... Kolozsvár 1570. A 3. lev. (RMK. II. 126.)

⁷ *Brevis enarratio disputationis Albanæ*... Gyulafehérvár 1568. R. iiijb. lev. (RMK. II. 111.)

⁸ *Refutatio propositionum Petri Melii*... Gyulafehérvár [1568.] L. iij. lev. (RMK. II. 114.)

⁹ Az egy őmagatol való felséges Istenről... Kolozsvár 1571. M. ij. lev. (RMK. I. 85.)

nem a több igeknec rendiben mellyből nyíltan vgyon, hogy ez a mondas nem bizonyos á mi hűtűnknek aganak meg erőfitefere.¹⁰ — Heltai a már idézett helyen kívül is említi: „Mert Agoston vgyan foc könyuet irt az Haromfágról, Mellyekben erőffen kaál a fallai kaálual etc, de iegen keues haálonnal, sőt inkább nagy kárral, El annyira, Hogy a legeny barat á nagy erőlkedéiben vgyan elbudul, hogy őmaga sem tudia mit mond, Hanem végre ebbe akad meg sekere, EST, NON EST: Az az, Sem küen, Sem ben: Mellyet iol ešébe vőttec egy nyihány tudos emberec a régiec között, De e'őšer a mű vődönbe á tudos embereknec hadnagyoc Erasmus Rotherodamus, Mint meglathatod az ő itéletiből, melly Agoston Haromfágos könyueknec az végébe vgyon.“¹¹

Hasonlóképen hivatkozik rá Basilius István kolozsvári unitárius predikátor. Így a „comma Johanneum“-mal kapcsolatban: „... Ezent bizonyittá a magyarazo Doctorokis kiket Isten az vtolfo időben fel támasztot es meg világositot ſent leke által kie közöttül idő es elő az Erasmus Roterodamus ki ašt iria az Vyi teftamentumon valo iegyzéfin hogy...“ Majd ahol a „Szenteknek egyességét“ cikkelynek a Credo-ba való „becsuszását“ fejtegeti: „Meg mondgya ennec okat az Erasmus Roterodamus bölcz Iro, az a kenyuebe mellyet neuezet Colloquianae, az az, együt valo bešellefenec“.¹² — Másik munkájában is visezatér a „comma Johanneum“-ra: „...mint ešt bizonyittya bőufeggel Erasmus Roterodamus Doctor az vyi teftamentumon valo irafaba...“¹³

Erasmus „doctor“ műveinek ismeretét és unitárius szempontból való kamatoztatását eléggé bizonyítják a fentebbi idézetek, de igazi jelentőségét az 1567-ben Gyulafehérvárt kiadott „De falsa et vera vnivs Dei Patris, Fili et Spiritus Sancti cognitione, libri duo“ mutatja meg. A XVI. századi antitrinitárius irodalom eme nagyhatású könyve igazában compilatio. „Vario haec virorum insignium fragmenta ab omnibus tantopere expetita“ nagyrészt az európai, főként lengyelországi antitrinitárius irodalomból került ki.

Mindamellett az egésznek összefogása, megkonstruálása egy kézre vall. Bár a szerzők így jelölik magukat: „Authoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia, et Transylvania“, a számunkra legfontosabb részekbe szőtt személyes vonatkozások elárulják, hogy ezeknek a legtehetségesebb erdélyi reformátor, Dávid Ferenc a szerzője, vagy talán átdolgozója. Lássuk csak közelebbről ezt a munkát!¹⁴

A könyvet biztosan Dávidnak tulajdonítható ajánlólevél vezeti be. Az epistola dedicatoria tipikusan humanista foganású és feltűnően sok benne az erasmusi nyom: az Adagia legjellemzőbb példái. Az ajánlólevél

¹⁰ Első része a szent irasnac külen külen reszeiből vot predicacioenac... Gyulafehérvár 1569. (RMK. I. 86.)

¹¹ Halo... Kolozsvár 1570. C 3 lev. (RMK. I. 81.)

¹² Az Apostoli Credonac Rövid Magyarazattya... Gyulafehérvár 1568. Z iij. és Bbb lev. (RMK. I. 66.)

¹³ Egynehani keresec a keresztieni igaz hitrol... Gyulafehérvár 1568: Q iij. lev. (RMK. I. 65.)

¹⁴ Megjelent Gyulafehérvárt 1567-ben. (RMK. II. 106.) A külföldi szakirodalom Blandratának tulajdonítja. Pl. Cantimori: id. m. 107. l. (Ugyanő már észrevette e könyvben található gyakori Erasmusra való utalásokat!)

írója: „instar Silenorum Alcibiadis“ mutatja be a könyvet, majd tovább szerénykedik: ezt nem azért teszi, mintha védekezni akarna „ab Aspidum morsibus“, vel Claudianus tonitruis. Ebbe a családba tartoznak e fajta stílusfordulatai is: „Tamquam Rorarii fores aparamus“, Anagryin movemus, stb. Itt — és másutt is — találkozunk az erasmusi mataeologia-val, melyet Erasmus a teológusok „szószátyárkodásának“ kigúnyolására szokott felhasználni, meg a tergiversatio szóval, mely körül Hispániában nagy szellemi csatározások folytak. Tagadhatatlan, hogy a XVI. századi latin és magyar nyelvű irodalmunkban — éppen Erasmus hatására közkedvelt volt az „adagiás“ stílus, de sehol másutt nem találkoztunk ilyen szembeszökő gyakoriságával, mint éppen Dávidnak ebben az ajánlólevelében.

A gazdag tartalmú műből csak a számunkra fontos részleteket ragadjuk ki. Így a „De origine et progressu Triadis“ c. fejezet az elődöket mutatja be „hogy mindenki megértse, nem új tanokat hirdetünk, (mint ezt sokan rólunk híresztelik)...“ A szerző visszamegy a gyökerekig és felsorakoztatja az elődöket és a „reclamatores“. Ezek közül említünk meg néhány ismertebb nevet: Abelardus, Giochimo da Fiore, Joannes Beliardus. Majd mindjárt utánuk: „*A mi korunkban pedig elmulasztott-e valamit Erasmus, cz az igen tudós férfiu, hogy az Istenről szóló hídbaruló filozófiát leleplezze? erre vonatkozólag nézzék meg csak az olvasók az alább felhozandó passzusokat*“. Azonnal utána említi: „Azonkívül Erasmus után mit szenvedett Servet Mihály...?“ és még megemlíti a kor legnevesebb antitrinitáriusait.¹⁵

Dávid Ferenc Erasmusnak az antitrinitárius fejlődésben elfoglalt helyét egy unitárius szemszögből megalkotott vallástörténetfilozófiai traktátusban tisztázza. A felvetett probléma itt a következő: „Sokan csodálkoznak, hogy a teljes igazság miért nem egyszerre, egy időben állítatott helyre, hanem csak lassan, részletenként...?“ A felelet: a vaksi szem nem bírja el egyszerre a teljes világosságot, így az isteni igazság megmutatása sem mehetett végbe egy pillanat alatt, azt csak lépésről-lépésre bontogatták ki az Antikrisztus fátylai alól. Ezt az utat Dávid saját lelki fejlődésén mutatja be, hogy jutott el, az egyik felekezetet a másik után otthagytva, végre az igazsághoz. E fejlődés egyes állomásait képviselik az egyes reformátorok. — Isten — mint egykor Mózeszt, — úgy támasztotta Luthert, ő utána jött Melanchton. „A legkiválóbb bajnokok pedig — írja — Bucer, Oecolampadius, Musculus, Petrus Martyr, Calvinus, Ochinus és Viretus, ezek a kiváló képzettségű és éber férfiak, kik a pápaságot nem csupán földre teperték, hanem a világot az igazságban is megerősítették, úgyannyira, hogy már a római egyházhoz való visszacsúszás reménye is meggyűlt. E gyöngye alapoknak megszilárdítása után, Isten, aki nem tűr meg semmi tökéletlent, az ő méltóságának kegyessége folytán másokat és másokat támasztott az ő és fia megismerésének és ismeretének kutatására, ámbár egyes magvakat már egyes korokban is elszórt. *Támasztotta pedig Rotterdami Erasmust, ki a mi korunkban elsőnek mozdította meg a követ, és az egy Atyaistenről — inkább másokat kárpálva, mint valamit nyíltan kijelentve — nem homá-*

¹⁵ I. m. Eb. lev.

lyosan tanított. Erasmus után támadt Servet Mihály, aki az eddig elfogadott tanítás ellen — az egy Atyaistenről és az ő fiáról buzgalommal és nyíltan írt...¹⁶

Ezek azonban mindnyájan — a traktátus írója szerint — csak kémek voltak, akik csupán egy-egy fűrtöt hoztak ki Kánaán földjéről az Antikrisztus pusztaságában szenvedő népnek, de nem merték levonni a végső konkluziót, megrettentek az Antikrisztus Gigászaitól, a királyoktól és konciliumoktól, s eme viselkedésükkel a népet is visszarögzítették. Ezért nem juthattak be Kánaán országába, Mózesrel együtt a pusztában kellett meghalniók.¹⁷

Ha nem engedte is be Dávid Ferenc Erasmust a Kánaán földjére, az általa onnét kihozott szőlőfűrtöt alaposan kisajtolta; az egész kötetnek egyik fontos fejezete Erasmus Adnotationes-ének válogatott kompilációja. A fejezet címe: „Quam varii fuerint, et inconstantes interpretes, et scripturas ad victoriam detorserint, ex annotationibus Erasmi Roterdami“. Az alcím pedig: „Inspecito non quid sit, sed quid scribat et nobis proponat Erasmus“. Sorra kerülnek a trinitással, illetve annak egyes személyeivel bármilyen kapcsolatba hozott szentírási helyek, és mindjárt nyomban következnek Erasmus kritikai megjegyzései, cáfolatai. Nem a maguk eredeti formájában, hanem átírva, sommásan. Közbe-közbe Erasmus is kap egy-egy csipést őt is bizonyos kritikával illeti. Pl.

„Joannis 8. Principium qui et loquor vobis.

Hic quoque dissentiunt: Augustinus cum Ambrosio vnum dicunt: Chrysostomus, et Theophylactus aliud: tres interpretatione aliud: et deinceps quartam Erasmus invenit. Codices praeterea variant, nullus consensus.“

Máskor meg — ahol a szája íze szerint beszél — nagy lelkesedéssel ajánlja az Adnotationes bővebb olvasását. Pl.

„I. Timothei 1. In vaniloquium.

Hic vehementer persistit, et Sophisticam mataeologiam speciatim damnat. Vide, vide locum quaeo.“

A fejezetet pedig így zárja: „Ha valaki pedig Erasmus censuráját nagyképpen nem fogadja el, bárki legyen is, nem fogja elkerülni, hogy minden tudós és képzett ember ki ne nevesse, hacsak komoly érvekkel meg nem győz a felől, hogy Erasmus ezen ítéleteiben kevésbé éleselméjűen járt el. Őt olyannak ismerjük, s valóban olyan is, mint aki a tudományok bármilyen fajtájában nyugodtan összemérhető ama Aristarchusokkal. Még csak az van hátra, hogy azokat is meghallgassuk, akik őt Arius hitványságainak való kedvezéssel vádolják. Bármiként áll is a helyzet, ezek a jegyzetei — a sokból csak keveset válogattunk ki — nagyon figyelemreméltók. Ezekben ugyanis neveltségese teszi mindazokat, akik a Háromságról szórszálhasogatón értekeztek, és Krisztust különböző személyekké alakították át“.

Még egyebütt is találkozunk e könyv lapjain Erasmus nevével, de ezek már újat nem adnak a kibontakozó képhez, melynek lényege, hogy az erdélyi unitáriusok, kiváltképen vezető egyéniségük, Dávid Ferenc hangsúlyozottan kiaknázza Erasmus nagy tekintélyét, és e, Gyulafehérvárt megjelent, hiva-

¹⁶ I. m. AA ii. lev.

¹⁷ I. m. AA iiijb. lev.

talos állásfoglalást tartalmazó műben — némi fenntartással! — Erasmus szentíráskritikai eredményeit is felhasználják az ellenfelek dogmatikai fel-fogásának cáfolására, és így végeredményben saját dogmatikájuknak meg-alapozására.

Ennek a munkának egyik részét — éppen az említett vallástörténet-filozófiai áttekintést is — foglalja magában magyar átdolgozásban Dávid Ferenc „Rövid magyarázat“-ja. Itt még olyan utalást is találunk Erasmusra, — „ki igen bölcs ember volt“ — mely a latin műből hiányzik. Dávid ugyanis a zsidó nép negyven esztendő „tévelygését“ a pusztában a saját idejére al-kalmazza; „De lásd meg immár az üdőt, melyben életének a lelki Kanáán földének kémői, kik egymás ellen hadakoztanak. Ezerötszázhuszonhat, huszon-hét és huszonnyolc kezde Luther Márton Zwingliussal vetélkedni az Úr va-csorája és bálványok felől... Ugyanakkor adá ki Erasmus az ő magyará-zatait az új-testamentumra, kit meg is oltalmazva a Stunica, az hispaniai barát ellen, kik őtet eretneknek vádolták vala, az Istenről, a Krisztusról és az kereszténységről való tudományban.“¹⁸

Erasmus szerepét a XVI. sz-i erdélyi unitárius mozgalom kialakításá-ban és fejlődésében nincs szándékunkban túlbecsülni. Csak egy — de jelentős és lényeges — szál volt az unitárius tanok kialakuló szellemi szöttezésében. Ezt már a kortárs is így látta.

A Dávid-féle unitárius mozgalomnak és már ismertetett irodalmi termékeinek megvolt a korabeli irodalmi visszhangja. Kiváltképen a „De falsa et vera... cognitione“ körül lángoltak fel a harcok. Míg e viták kap-csán Erasmus szerepét a protestáns ellenfelek — Melius és Károlyi Péter — nem is érintik, (bár Károlyi erősen kikel Luther, Melancthon és Kálvin anti-trinitárius előfutárokká való kisajátítása ellen!) addig — még későn, mikor már az erdélyi unitáriusok napja lehanyatlott — katolikus oldalról jött meg a válasz, egy olasz jezsuita, Antonio Possevino tollából.

Dávid Ferenc és társainak munkáiból és megjegyzéseiből is kiviláglik Erasmus szerepe a magyar antitrinitáriusok tanainak kialakításában és propagandájában. De Serveto és társai, valamint a „fratres Poloni“ melletti jelentőségét e kivülálló jezsuita vitairatainak alapján tudjuk felmérni. Pos-ssevino kívülről, ellenséges szemmel, hideg ésszel nézte ezt az erdélyi szellemi mozgalmat. Még hanyatló voltában is veszélyesnek tartotta, ezért halálos csapást akart rá mérni. Kikereste tehát azokat a központi problémákat, leleplezni akarta azokat a szellemi inspirátorokat, akiket a legveszélyeseb-beknek tartott. Európai látóköri, európai műveltség, gazdag, sokrétű tudományos tapasztalat és gyakorlat állt mögötte. Ezért nagyjelentőségű és Dávidék munkáiból leszűrteket alátámasztó, hogy Possevino Erasmus-ban, ennek tekintélyében és tanaiban látja e „métely“ egyik okát, s ezért őt, illetve az őt túlélő szellemét akarja megsemmisíteni.

Antonió Possevinót a római szentszék 1581-ben Oroszországba küldte azzal a megbízatással, hogy Báthory István lengyel király és az orosz cár

¹⁸ Dávid Ferenc Művei. I. Rövid Magyarázat. Az eredeti kiadás fac-similéjével. Kolozsvár 1910. 40. l.

közi háborús viszályokat elsimítsa, a török elleni közös szövetségbe tömörítse, valamint a keleti és nyugati egyházak egyesítésére kísérletet tegyen. Majd a lengyel és a magyar király közti békéltetésben is vezető szerepet vitt. Közben Erdélyben is hoeszabb ideig tartózkodott. Itt a jezsuiták letelepítésén és a kolozsvári szeminárium létrehozásán fáradozott.¹⁹

Jól látta mind a lengyel, mind pedig az erdélyi vallásos helyzetet. Mivel mindenütt a katolikus restauráció útját készítette elő, természetesen szembe találta magát az „arianusokkal” is. Kolozsvárt éppen az unitáriusok imaházát és iskoláját (az egykori dominikánus kolostort) akarta a szeminárium céljaira lefoglalni. A katolikus Báthory István pártfogásával elért eredményeket „irodalmi” propagandával, vitairatokkal akarta még eredményesebben kamatoztatni. Ezért támadja, tárgyalja, taglalja azokat az „eretnekségeket”, melyek ezekben az országokban a katolikus restaurációnak útját állták.

Jól ismerte ezeknek az „eretnekeknek”, irodalmi megnyilatkozásait, köztük az erdélyi unitáriusok legfontosabb, már többször említett híres munkáját.

Erasmusról alkotott véleménye már egy nem magyar vonatkozású munkájában is kitűnik. Chytraeus Dávid elleni vitaírásban így szándékszik a szövegkritikus Erasmus tekintélyét megtépezni: „Sed primum quicquid coniectet Erasmus, homo plus Grammaticus quam Theologus, ac cuius cum vellet esse omnium iudex, cuncta fere iustissimo Dei iudicio ab Ecclesia explosa iam sunt, sane haud ita opinor loquereris, si legisses” a katolikus szövegkritikusok eredményeit és véleményét. Tehát egyik leglényegesebb ponton, szövegkritikusi minőségében támadja Erasmust, és hogy a szent szövegekhez való hozzá nem értését és illetéktelenségét még jobban kiemelje, megtagadja tőle a „Theologus” címet és az ezzel járó szellemi rangot, és a mások dolgába kontárkodó „Grammaticus”-sá degradálja.²⁰

A másik, kora „heretikusainak atheizmusáról” írt könyvében részletesen foglalkozik az erdélyi antitrinitáriusokkal, Dávid Ferenc tanaival, s külön fejezetben taglalja és cáfolja a „Ministri Transsylvani” említett fontos munkáját. Ennek során itt is kitér Erasmusra: „Addunt vero Erasmus secum sentire, qui licet in multis aliis rebus praeceptum et insolens fuerit, (ut suo loco monstratum est) et novis Arianis viam straverit, quemadmodum suo loco ostendemus: sane si viveret, vel egregie istos exciperet; vel se, qualis erat intus, manifestius foris proderet.”²¹

Legrészletesebben a nyolcéves Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek ajánlott „Iudicium de Confessione...” c. munkájában „foglalkozik” Erasmus személyével. Már az ajánlólevélben jelzi, hogy a Confessio Augustanáról és a

¹⁹ Fraknoi Vilmos: *Egy jezsuita-diplomata hazánkban*. Bp. 1902. (Különlenyomat a Katholikus Szemle XVI. évfolyamából.)

²⁰ Possevinus, Antonius: *Adversus Davidis Chytraei haeretici imposturas*... Ingolstadii, 1583. 40. l.

²¹ Possevinus, A.: *Atheismus Lutheri, Melanctonis, Calvinii, Bezae, Ubiquitariorum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, Arianorum, et aliorum nostri temporis haeticorum*. — Duo item libri Pestilentissimi Ministorum Transylvanorum, cum thesibus Francisci Davidis, adversus sanctissimam Trinitatem. Vilnae 1586. 74—75. l.

pikárdok szektájának szörnyűségeiről ír „breviter ac vere“, „quibus nonnulla inserui de Desiderio Erasmo quoniam ad illum, et ad hunc reliqui sectarii, et Novi Ariani tum alibi, tum in primis qui sunt in Transsylvania plures libenter accesserant.“²²

Külön fejezetben ízekre szedi Erasmust, hogy az „új ariánusok“ és mások — akik ilyen kétes tekintélyeknek hitelt adnak — szemét felnyissa. A „Catalogus Illustrum Germaniae Scriptorum“-ra hivatkozva ismerteti életét. Természetesen hangsúlyozza törvénytelen származását, majd kiemeli, hogy felrúgta szerzetesi fogadalmát, otthagyta monostorát és végigkóborolta Európa egyetemeit, mivel az emberi dicsvágy olthatatlan tüze hajtotta. Possevino elismeri, hogy Erasmus tehetséges és jó eszű volt, de sokat írt, és mások tekintélyét el nem fogadta, ezért minél több könyvet adott ki, annál inkább szaporodtak a tévedései is. Nagyobb lett volna — hivatkozik itt Scaliger elmarasztaló ítéletére —, ha kisebb akart volna lenni. Nagy hírét a „Balgaság dicsóreté“-vel szerezte meg, melyben Lukianost és a Satirikusokat követte, és a papi méltóságról és „decorum“-ról teljességgel megfélekezett. Megindult a lejtőn, a szentatyákat önkényesen használta fel, majd „a gőg szennyével lucskos lábait beletörölte a szentkönyvekbe, melyre a Ministri Transylvani a legjobb bizonyosság“. Az ő könyvein keresztül lopakodott be sokak lelkébe ez az új „sceptica doctrina“: Krisztus istenségében és egyéb hittételekben való kételkedés. Majd sorra veszi Erasmus téves és heretikus nézeteit, külön kiemelve néhány fontos szövegkritikai helyet, melyeknél — Possevino szerint — Erasmus rosszhiszeműen járt el, hisz sosem volt őszinte. Ugyan írt Luther ellen, de ezt is csak azért tette, hogy az egyház elítélését magáról — mint egyéb más alkalommal is — elhárítsa. Barátai, köztük Morus Tamás, többször figyelmeztették, hogy — mint egykor Agoston — vonja vissza tévedéseit. Ő mindig megígérte, de ígéretét nem tartotta meg. Szörnyű véget is ért. Nevet ugyan hagyott maga után, de ez a név telve váddal. Legtöbb munkája, mint megérdemli — indexre is került. „Haec cum ita sint, intelligunt isti, qui putant maximum nescio quem et tanquam oraculum fuisse habitum vel habendum Erasmus, num merito sive alii, sive meis scriptis Rhetorem illum plusquam Theologum vocaverimus: quamve cavendum sit istorum iudicium sequi, quorum audacia, et a nominis claritate profecta confidentia praecipites illos egit cum plurimarum animarum dispendio, atque perniciē.“²³

Possevínónak ez a munkája is bizonyos szempontból „post festa“ jelent meg. Az erdélyi unitarizmus Dávid Ferenc bukásával és halálával elvesztette expanzív erejét és erősen visszaszorult. Erasmus forradalmi szellemének erdélyi befogadását már csak az unitárius hőskor irodalmi kiadványai őrizték. S igazában ezek ellen harcolt Possevino. Többé már alig találkozunk unitárius munkákban a „theologus“ Erasmus nevével. Egyedül Enyedi György említi hatalmas művében, de ott is csak egyszerű katalogizálás formájában, hogy a „comma Johanneum“-ot sem fogadja el.²⁴

²² Possevinus, A.: *Judicium de Confessione*... Posnaniae, 1586. a3, lev.

²³ U. o. 78—79. l.

²⁴ Enyedi György: *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti*.. h. n., é. n. 426. l. (RMK. II. 281.)

Eötvös és Madách társadalomszemlélete.

Írta: KARDEVAN KAROLY.

Nagyon régi szálakhoz fűzök újakat: *Eötvös és Madách* című dolgozatomhoz az alábbi.¹ Akkor, régen nagy élmény volt számomra, mennyire lelki rokonok Eötvös és Madách. Igaz, tettem hozzá, hogy világnézetük sok egyezését már magában véve az is érthetővé teszi, hogy kortársak — Eötvös tíz évvel idősebb Madáchnál — s Eötvösnek Madáchra való hatását valószínűvé teszi az a körülmény, hogy Eötvös már befutotta költői pályáját, s mint gondolkodó is delelőpontján állott, mikor Madách hosszas tapogatódzás után megtalálta azt a formát, melybe úgyszólván lelke egész gazdagságát beleöntötte. De van bennük azon felül is valami, ami sem korból, sem elődségből meg nem fejthető, hanem egyező lelki összetételben leli magyarázatát. Eötvös és Madách világnézetének közös vonásaira rámutatni nagybbszerű feladat, s már csak az Ertesítőben szorított szűk hely miatt is dolgozatom mindössze azt tűzte ki célul, hogy rávilágít *Az ember tragédiájának* azon helyeire, melyeken Eötvös költői műveinek egy-egy gondolata, egy-egy költői rajza, egy-egy beállítása, egy-egy hangulata nyomot hagyott, melyeknél úgy érezzük, hogy Madách valószínűleg másképp írta volna, ha Eötvös nem hat irányítólag a fantáziájára. Főképp *A karthausival* hasonlítottam össze és meglepő egyezéseket találtam a két mű cselekvényében, gondolati struktúrájában és egyes részleteiben is. Rámutattam a *Tragédia* és a *Magyarország 1514-ben* egy-két rokon helyére, de érintettem a *XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* hatását is, részletesebben azonban ezzel egy további dolgozatomban akartam foglalkozni. Azóta megjelent Barabási Kún József kitűnő értekezése: *Madách és Eötvös*. Ebben a két mű kapcsolatait tárgyalja. Minthogy azonban csak nagy vonásokban mutat ki egyezéseket, gondolom, nem végzek fölösleges munkát alábbi összehasonlító megállapításaimmal.

Az egyezések sokszor élesebb világításba helyezik a *Tragédia* egy-egy helyét, de kimutatásuknak minden filológiain túl van magasabb szempontja is.

¹ *Eötvös és Madách*, különlenyomat a löcsei áll. főreáliskola 1913–14. értesítőjéből. 16 lap. — Barabási Kún József: *Madách és Eötvös*, Budapesti Szemle. 1923. évf. — *Az ember tragédiájának* sorszámozásában a műnek azt a kiadását követem, melyet jegyzeteimmel és magyarázataimmal a Nógrád-vármegyei Madách Társaság bocsátott ki 1942-ben Budapesten. Ennek a számozása pontos, míg Alexanderé hibás és Tolnai Vilmoséban — mint maga figyelmeztetett rá egy levelében — a 2700-tól kezdve a szám egy sorral előbbre jutott. A mű a Tolnai által felfedezett s beiktatott két sorral együtt 4141 sorból áll. *A XIX. század uralkodó eszméinek* lapszámai a Révai Testvérek háromkötetes kiadására vonatkoznak (Budapest, MDCCCIII). A mű először két részben jelent meg: az I. rész 1851-ben, a II. rész 1854-ben. — Madách *Az ember tragédiáját* 1859 február 17-én kezdte írni és 1860 március 26-án fejezte be. A könyvpiacon 1861. évszámmal 1862 január 16-án került.

Bizonnyítja, hogy a Tragédia javarészt nem világirodalmi inspirációknak köszöni eredetét, hanem gondolatai, költői képei ott forrottak más magyar írók gondolkodásában, elképzelésében is, és mégis új és mégis eredeti formára találtak Madách ábrázolásában.

Eötvös A. XIX. század uralkodó eszméiben ismételten kiemeli, hogy „a haladás az ember földi rendeltetése“. (III. 144.) „Minél nagyobb az ember hatalma a fizikai világ fölött, minél többen emelkedtek műveltségre, minél inkább tiszteletben tartják az emberi méltóságot: annál nagyobb a műveltség előhaladása.“ — „De, ha az idézett viszonyokban kell valóban keresnünk a műveltség igazi, sőt egyedüli mérvét, lehetséges-e kétségbe vonnunk azon tényt, hogy az emberiség — amennyire történeteink visszamennek — folyvást halad?“ (III. 105.) — „Nem ismerek istentelenebb állítást annál, mely szerint a Mindenható önmagának és az angyaloknak mintegy időtöltésül hozta világra az embert, hogy kegyetlen örömét találja azon nyugtalan törekvésben, amint bizonyos *körben forog*, s azon tehetetlen erőlködésében, amint a porból kiemelkedni törekszik, hogy fájdalommal eséssel megint visszasüllyedjen abba.“ (III. 103.) — V. ö. még I. 160., 82., 117., 360., 370., III. 99. Sőt „mások az egész történetben folytonos visszaesést, az emberi nem lassú elfajulását akarják látni“. (III. 97—98.)

Madách Adámja felébredve luciferi álomlátásából, három gyötrő kérdését tárja az Úr elé. Az egyik az, hogy halad-e az emberiség:

Megy-e előbbre majdan fajzatom,
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen,
Vagy mint malomnak barma holtra fárad,
S a körből, melyben jár, nem bír kitörni? (4057—4060.)

Amit az értekező Eötvös körben forgásnak mond, azt a költő Madách szemléletes hasonlattal érzékelteti. Amit Eötvös a legnagyobb istentelenségnek tart, azt Madách Lucifer szájába adja a mennyei színben, midőn a teremtsérről vakmerően így gúnyolódik:

Méltó-e ilyen aggastyánhoz e
Játék, melyen csak gyermekszív hevülhet? (103—104.)

Madáchnak is az a felfogása, ami Eötvösé, hogy az emberiség halad. Idézem Erdélyihez intézett levelének sokszor idézett sorait: „A vád a szocializmust nézi, mintha én azt gúny tárgyául akarnám tenni. Egész művem alap- eszméje az akar lenni, hogy amint az ember Istentől elszakad s önerejére támaszkodva kezd cselekedni, az emberiség legszentebb eszméin egymásután cselekszi ezt.“ T. i. folyton elszakad Istentől és folyton önerejére támaszkodva cselekedni kezd. „Igaz, hogy eddig tett minden kísérlet erőfogyasztás volt, azért mégis fejlődése mindig előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre...“ Hozzátehetjük, hogy Madách bírálói közül sokan a Tragédiában ma sem látják a haladás költői kifejezését.

Ennek megítélése szorosan összefügg annak eldöntésével, igazak-e az álomképek. Számomra maradéktalanul megoldódik a probléma. Adám az emberiség jövőjét akarja látni, hogy határozzon abban a kérdésben, vajjon önerejére támaszkodva, azaz az isteni Gondviselésbe vetett hit nélkül, pusztán luciferi

tudással, (mert isteni tudást Lucifer minden ígérete ellenére sem tudott neki adni), küzd-e végig az emberiség életét, vagy sokszori bukásában, reményvesztettségében — e gyöngöségében — szüksége van-e rá, hogy — ismét az Erdélyihez írt levelet idézzük — „azon emberi gyöngét, melyet maga legyőzni nem bír, az isteni *Gondviselés vezérlő keze pótolja*, mire az utolsó jelenet „küzdj és bízzál”-ja vonatkozik“. *Lucifer tehát úgy mutatja be a világ történetét, ahogy a hitetlen tudásnak kell látnia*. Ez a tudás kétségkívül pesszimista, de ettől elfordul Ádám:

Láttam tudásod tiszta alkotásait,

Nagyon hideg volt ottan e kebelnek. (4090—4091.)

Ádám az ember tragédiájából, a tudás pesszimizmusából felemelkedik a hit optimizmusába, de az ettől vezetett Ádám már nem Madách tragédiájának a hőse. Mindazáltal addigi világképe is tényekben igaz, amennyiben az történeti s nem a jövőre vonatkozik, ha a felfogás luciferi, pesszimista is. Madáchnak megváltozott világképe számunkra nem a némaságba görbülő kérdőjel. Nem valami pasztelkép, melynek luciferi látományrajzát érvénytelennek felismerve, a sötétben színező krétaport bosszankodva eltöröljük s nem marad meg más számunkra, mint a bibliai jeleneteknek, az aranykeretnek ragyogása. Nem. A színek történeti valósága nem lesz előttünk kétséges, csak Ádammal együtt nem a luciferi beállítottsággal és színezéssel fogjuk látni. Tényekben igazak az egyes korok vezéreszméivel való visszaélések, az eszmék hanyatlása és bukása. Nemcsak Madách látta az egyes korok sötét oldalait, hanem Eötvös is, aki a francia forradalom vívmányairól szólva a következő megállapításokat teszi: „Az új intézmények győzelme csak annak tulajdonítható, mert azok a jog és mindazon nemes érzelmek nevében követeltettek, amikre az emberben képesség van. A monarchiai hatalom lábbal tapodta az erkölcsiséget; a nemesség egy része beszenyező ősei büszke címerét; az egyház lényét vette magát körül s egykori tulajdonaiból csak türelmetlenségét tartotta meg. A nép el volt nyomva s lealjasítva, a szellem békóba verve, a jogszolgáltatás kegyetlenségévé fajult, ekkor feltámadt minden, ami az emberben nemes s közreható: lerombolni az épületet, mely legtöbbre nézve csak börtön vala; és azon lovagok unokái, kik sz. Lajos kísérei voltak, elsőik valának az újkor kereszties hadjáratában is.“ (I. 339 l.) Ebben a megállapításban szinte benne van Madách minden történeti színének kritikai anyaga. Ez nem pesszimizmus, hanem ténymegállapítás. Pesszimizmus volna, ha belőle azt a következtetést vonhatnók, hogy nem érdemes küzdenünk, mert nincs haladás. Ezzel szemben, ha Lucifer azt domborítja ki, hogy minden korszak végül is elbuktatja Ádámot, minket a sötét látományból is az tölt el bizalommal, hogy „az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre“. De hogysisne világítana felénk a sötét látományból is, hogy Fáraó népétől a falanszter társadalmáig az emberiség története haladás? A Miltiades iránt háládatlan nép társadalmi fejlettsége mégis csak nagyobb, mint a gúlaépítő rabszolgaké, és a kereszténység erkölcsi ideálja mellett fejletlen a görög-római világé. Kepler tanításai az egyház és az állam bilincseiről, a magasabb szellemiségről, a tudományról és művészetéről egy szabadabb világ előkészítői, a francia forradalom eszméi ennek megvalósítását viszik előbbre. A szabadelvű kor gyárosított iparával, szabad versenyével újabb fok a felfelé vivő úton és a falanszter is az, amennyiben a természettudo-

mányokat az emberiség szolgálatába állította. A falanszter tudósa ugyan sekélyebb gondolkodó, mint Kepler, de a természettudományok s velük a technika csodálatos haladása oly bepillantást engedett neki a természet titkaiba, melyeket Kepler távcsöve nem mutathatott. Itt azonban már a jövő képeihez tévedtünk, melyek más jelentőségűek, mint a történeti képek. Ezekre nézve is megtaláljuk majd azokat a szálakat, melyek Eötvöshöz vezetnek.

Eötvös szerint: „Az összes történetben a műveltség, tevékenység, a haladás csak addig terjed, ameddig a szabadság, azaz: az önálló munkásság lehetősége terjed; e körön kívül sötétséget találunk és tespedést.” — „Legelől mindig az halad, aki legkevesebb bilincset hord.” (I. 139.) Az egyén felszabadítása az állam hatalmából a népfellegén alapuló ókori államszerkezetekből a kereszténység felfogásában történt. „A kereszténység a szabadság vallása” — „... azon parancs alatt: „Szeressük felebarátainkat, mint minmagunkat”, lehetetlen azt értenünk, hogy előttünk közönyös legyen a zsarnokság, mely másokat elnyom; s a vallásnak, mely testvériséget hirdet s ugyanazon erkölcsi elveket szabja mindenki elé kötelességül, szükségkép azon kell lennie, hogy ez elveket az államban is kövessék...” (III. 78.) — „Soha az emberiségre nézve általában üdvösebb átalakulás nem történt annál, melyet a kereszténység elfogadása eszközölt... nem térhetünk vissza az egyéni szabadság eszméjétől, melyben éltünk és fejlődünk, a korlátlan népfellegén eszméjéhez, mely az ókor államainak alapul szolgált.” (I. 144.)

Hasonlóképen a Tragédiában Péter apostol az egyén felszabadításával választja el a pogány világot a kereszténytől:

Az Úr meghallgatott. — Tekints körül,
Az elkorcsosult föld újra kezd születni.

.....
S kik a cirkusban himnuszt énekelnek,
Míg a bőszt tigris keblöket kitépi,
Új eszmét hoznak, a testvériséget,
És az egyénnek felszabadulását,
Melyek meg fogják rázni a világot.

.....
Az egyén szabad
Ervényre hozni mind, mi benne van,
Csak egy parancs kötvén le: szeretet. (1353—1373.)

Az egyén felszabadul, azaz szabadon fejtheti ki tehetségét az ókori államnak korlátai nélkül, de azonfelül szabad akarattal is rendelkezik, azzal járja a történet útját. Nem ösztönei vezetik, mint a hangyát (I. 83.) és a méhet, hanem saját elhatározása. Ebből következik, hogy a történet nem bizonyos eszmék szükségszerű fejleménye. Az egyes vezető egyéniségek nagy befolyással vannak a történetre, de végül is a korok szükségletei és viszonyai döntenek el a tömegek cselekvésének irányát. Tehát a tömegek kisebb mértékben vannak az akarat szabadságával felruházva. Ezt vallja Eötvös. Szerinte „... egyetlen tételt sem bizonyít annyi tény, mint az, hogy az ember szabad akarattal bír, és hogy a kitűnő egyéniségek jelentékeny befolyást gyakorolhatnak egy ideig egyes népek, sőt az egész emberiség fejlődésére...” (III. 93.) Mikor társalmunkat rendezzük, „nem vagyunk ösztöneink által bizonyos szerkezethez kötve, mint a méh; mert a történet azt tanúsítja, hogy egyes akarata soha sem

határozza ugyan el az emberiség sorsát s egyes nép vagy nemzedék tévedései nem zavarhatják meg az egész fejlődést örök időkre, de hogy mindkettő tetemes befolyást gyakorol bizonyos korra nézve, s hogy az emberiség sorsa elvégre Isten kezében van ugyan, de egyes nemzeteké önmagukban". (III. 94.) Hasonlókép: „az egyes ember el van látva az akarat szabadságával, de embertömegek csak kisebb mértékben bírnak e tulajdonnal". (I. 32.) Ugyanott: „Igaz, hogy ha az akarat szabadságát elismerjük, akkor egyéb valamit fogunk látni a történelemben, mint bizonyos eszmék szükséges fejleményét, akkor az egyest, ki az erkölcsiség törvényeit lábbal tapossa, nem fogjuk vétkének súlya alól felmenteni, nem fogjuk állítani, hogy miután őt az ösvény, melyre került, szükségkép azon ponthoz vezette, hol őt borzalommal szemléljük...“

Amit Eötvös az egyén és a tömeg akarati szabadságának különbségéről mond, azt megtaláljuk luciferi felfogásban, luciferi fogalmazásban a Tragédiában is, mikor Ádám felébredése után Lucifer Ádám elhatározási képességéről vitázik vele. Lucifer gúnyolja Ádámot, mert kétségbeesik a látottakon. Az emberiséget szerinte a végzet vezeti, de az egyes ügyeskedhetik, hogy maga kibújjon alóla:

Siránkosol? — csupán a gyávaság
Fogadja el harc nélkül a csapást,
Mit elkerülni még hatalma van.
De a végzetnek örökös betűit
Nyugodtan nézi és nem zúgolódik
Miattuk az erős, azt nézve csak,
Hogy állhatand meg még alattuk is.
Ily végzet áll a történet felett,
Te eszköz vagy csak, melyet hajt előre. (3953—3961.)

Ádám szenvedéllyel válaszol:

Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.
Kérdemteltem azt nagyon magamnak,
Leröndttem érte a Paradisomról,
Sokat tanultam álmokképeimből,
Kiábrándultam sokból s most csupán
Tölem függ, útam másképen vezetni.

Lucifer erre a béléregpek példájával szemlélteti az akarat megkötöttségének s szabadságának kérdését. Vannak béléregpek, mondja, melyek fejletlen alakjukban az egérből a macskába és vércsébe jutnak, s ott fejlődnek ki. A természet gondoskodik róla, hogy a macska és vércse elég egérhez jusson s ily módon az a béléregpfajtá fennmaradjon, de ez nem zárja ki, hogy az egerek közül az óvatosak megmeneküljenek a macska és vércse karmai elől. (3968—3986.)²

Az ember sines egyénileg lekötve,
De az egész nem hordja láncait.

Ezt gúnyolta Lucifer a mennyei jelenetben is:

„Végzet, szabadság egymást üldözi.“ (106.)

² Kotlán Sándor *Parazitológia*, Bp. 1944, leír egy galandféregfajtát, *Taenia Taeniaeformis*-t, melynek lárvája az egérben, patkányban és mókushban, kifejlett alakja a macskában él. (179. l.)

Az angyalok kara azonban megnyugtatta Ádámot: az erkölcsi akarat szabad:

Szabadon bűn és erény közt
Választhatni mily nagy eszme,
S tudni mégis, hogy felettünk
Pajzsul áll Isten kegyelme. (4118—4121.)

Madách álláspontja is az, hogy az akarat szabad, az emberiség sorsa azonban Isten kezében van.

A hangyák s méhek példáját is megtaláljuk a Tragédiában. A Paradicsomon kívüli színben Lucifer azzal gyötri Ádámot, hogy éppoly lényegtelen az egyes ember élete, halála, mint egy-egy állat sorsa. A természetben a faj élete a fontos, az biztosan betölti rendeltetését. A mellett az egyes ember nem élt hiába, mert tapasztalatait átörökíti utódaira, s mint gúnyosan hozzáteszi: betegséget is (517—539.):

Látád a hangyát és a méhrajt,
Ezer munkás jár dörén össze-vissza,
Vakon cselekszik, téved, elbukik,
De az egész, mint állandó egyén,
Együttleges szellemben él, cselekszik,
Míg eljön a vég, s az egész eláll. (517—522.)

Eötvös szerint „a haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg“ (III. 134.), — „...polgárisodásunk összes fejlődését bizonyos korszakokra oszthatni, melyek közül mindenik különös jellemmel bír, melyek közül mindegyiket tisztán meg lehet uralkodó eszméinél fogva különböztetnünk a többiektől...“ (III. 119.) — „Minden korszak fölött egy eszme uralkodik, mely nemesítőleg hat minden emberi törekvésre, s mellyel szemben maguk az anyagi szükségek is háttérbe lépnek, s csak annyiban gondolhatni elégtelenségre, amennyiben ez eszmék valósíták, vagy legalább is ki tudják egyenlíteni az éles ellentétet a fennálló és azon eszmék között.“ (III. 182.) — „A közelebbi múltnak összes történetét jellemzi a folytonos törekvés: átídomítani az államot a kornak vezéreszméihez képest.“ (I. 23.) Azt is tisztán látta Eötvös, hogy „a történetek folyama alatt nem mindig egy és ugyanazon nép ment a többiek előtt, hanem, hogy fölváltva különböző népeket találunk a polgárisodás élén...“ (III. 138.)

Ugyanaz az álláspontja Madáchnak is. A nemzetiségek ügyében az 1861. országgyűlésen beszédet szándékozott mondani, erre azonban az országgyűlés berekesztése miatt sor nem kerülhetett, de a beszédet megírta s elküldte Eötvösnek. A beszéd így kezdődik: „Ha végigtekintünk a világtörténeten, azt fogjuk találni, hogy minden kornak megvolt sajátos vezéreszméje, mely hasonlatosan az élesztőhöz, mozgásba hozta a rest anyag egész világát, s az ízetlen keverékből kifejleszté a nemes szeszt, az éltető szellemet, mely nem egyéb, mint a szabadság.“ (Ld. Madách Imre *Összes Művei* Halász Gábor kiadásában. II. 694. l. s Halász Gábor jegyzetét, 1194. l.) Eötvös jórészen a maga eszméit látta viszont Madách beszédében, nem csoda tehát, ha Madách azt írhatta Nagy Ivánnak: „A nemzetiségi ügyben készítettem egy beszédet, de az események gátoltak azt az országgyűlésen elmondhatni. Közöltem azt Eötvössel, s ő oly kitűnőnek találta, hogy mint mondá, e tárgyban jobbat készíteni nem lehet.“ (Ö. M. II. 930. l.)

Természetesen akkor e gondolatok költői képei már meg voltak rajzolva *Az ember tragédiájában*. A vezéreszmék sora: az abszolút hatalom (IV. szín), az érzéki gyönyörök (VI.), a keresztény lovageszme (VII.), a tudomány (VIII. és X.), szabadság, testvériség, egyenlőség (IX.), a szabad verseny (XI.), a kommunizmus (XII.), a Föld elhagyása (XIII.). Az egyes eszmék képviselői a IV. színben az egyiptomiak, az V.-ben a görögök, a VI.-ban a rómaiak, a IX.-ben a franciák, a X.-ben az angolok, míg a VII.-ben a főhős, Tankréd normann eredetének éppúgy nincs jelentősége, mint a konstantinápolyi szín lakóai nemzetiségének. A X. szín Prágában játszik, de sem a cseh, sem a német nép nem játszik benne szerepet, maga Kepler, első felesége, Müller Borbála s Rudolf császár németek. A falanszterben (XII.) és a világűrben már nincs nemzetiség. Hegelre célozva mondja Eötvös: „A tétel, hogy az emberi ész mindig antithesisekben működik, soha sem valóbb, mint midőn a népek gondolatainak menetére alkalmaztatik, s a történetek mindenik korszakában azt találjuk, miszerint hibás állapot soha sem javulhat meg a nélkül, hogy némi időre éppen az ellenkező hibába nem estek volna az emberek...” (I. 144.) Hogy ez a hegei gondolat mikép valósul meg a történeti színek sorában, az sokkal világosabb — sokszor ki is fejtették —, semhogy szót kellene rá vesztegetni.

„Az egyes — írja Eötvös — bármennyire legyen meggyőződve az ilyen eszmék helytelenségéről, elveszhet a harcban, melyet ellenök visel, — de azokat legyőzni, vagy csak lényegesen módosítani nem áll hatalmában; mert habár örültség volna állítani, hogy a népek nem tévedhetnek: annyi mégis áll, hogy nem egyes ember, hanem véres események hosszú sora képes őket ellenállhatatlan logikája által tévedésökről meggyőzni.” (I. 23.) — „Bármennyire ússzék is valaki egy ideig az ár ellen, végre is magával ragadja az.” (I. 75.)

Hasonlókép Madách Lucifere. Mikor Ádám-Tankréd megbotránkozva a kereszténytelen keresztényeken, eldobná kardját, ha egy titkos szó nem súgna neki, hogy e kort néki kell újjá teremteni, Lucifer így válaszol:

Hiú törekvés. Mert egyént sosem
Hozandsz érvényre a kor ellenében:
A kor folyam, mely visz, vagy elmerít,
Úszója, nem vezére az egyén. (1624–1627.)

Hasonlóképen, midőn Ádám-Tankréd Évát ki akarja ragadni a kolostorból s felkiált:

„Nem bírom áthágni ezt a sáncot.”

Lucifer azt feleli:

„Nem ám, mert védi a kor szelleme.” (1827–1829.)

Ide tartoznak Lucifer szavai az egyiptomi színben:

Előre csak önhittén útatdon,
Hidd, hogy te mégy, ha a sors árja von. (741–742.)

S mégis az ellentétek harca visz az új eszmék felé. Eötvös szerint: „Csak ott nincs haladás, ahol nincsenek ellentétek, a haladás mértéke pedig mindig attól függ: mily kiterjedésben találják fel az ellentéteket valamely társadalomban.” (III. 122.)

Lucifer már a paradicsomi színben így jellemzi törekvéseit:

Küzdezt kívánok, diszsharmóniát,
Mely új erőt szül, új világot ad...

S az utolsó színben az Úr hasonlóképen jelöli ki Lucifer hivatását:

Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz. (4111—4112.)

De az emberiségért való küzdelem az államban veszéllyel jár. Eötvös azt mondja, hogy épp azért Paracelsus és utána mások legszívesebben a természet rejtelseivel foglalkoztak, s ezek kulcsát az emberben keresték azon hasonlatosságnál fogva, melyet a mikrokozmos és a makrokozmos között feltettek. „Sokan mivelték fáradhatatlan szorgalommal a tudomány ez ágát, mely azon korban, midőn a theologiai és politikai kutatások veszélyesek valának, kivált a békeszeretőket vonzá magához. S mik voltak e törekvések eredményei? Napjainkban még a tanuló is büszke mosollyal néz le azon korra, midőn nagy csillagászok, mint Tycho Brahe komolyan foglalkoztak az asztrológia olveivel...“ (I. 16.) Ha ezeket a sorokat olvassuk, lehetetlen Ádám-Keplerre nem gondolnunk, aki az asztrológiát ugyan lenézi, de kénytelen vele foglalkozni, s aki az állami és egyházi hatalmak üldözése elől a maga csillagászati tudományába vonult vissza. Egyébként a történeti Kepler közel állott Brahe dán csillagászhoz, akit Rudolf császár Prágába hívott. Kepler segítő társa, majd utóda lett, miután Brahe 1601-ben meghalt (Ld. Mikola Sándor közleményét a Beöthy Emlékkönyvben.) Kepler anyját boszorkányperbe fogták, őt magát a császár óvja attól, hogy kontárul javítani kívánja a világot. Épp azért óvatosan fog hozzá a Tanítvány felvilágosításához, midőn a „legrejtettebb szentélyig“ beviszi, „mert Az az igazság rettentő, halálos, Ha nép közé megy a mai világban“. „Vigyázzattal“ fog bele elmélkedésébe:

A bölcsélet csupán költészete
Azoknak, mikről még nincsen fogalmunk,
S egyéb tanok közt ez legjámborabb még,
Mert csak magában mulat csendesén,
Agyrémekkel himzett világa közt...

Valóban az egyházi és állami ortodoxok hatalmas, s maradi tanításai veszedelmesek, melyekkel magukat körülveszik. Kelepeót állítanak az embernek, s „aki ezeket általlépi, véresen megejti.“ (Ld. az egész elmélkedést: 2488—2518. és e sorok magyarázatát az idézett kiadás 123. lapján.) Az állam és egyház összefonódását bizonyos esetben Eötvös a kereszténységre nézve veszedelmesnek tartja: „Csak midőn a kereszténység természetes állását félreismerve, lényegét formákban s nem a tanban keresi; ha magát államvallásul tekinti s támaszát nem a nép meggyőződésében, hanem az államhatalomban keresi; midőn a pogánysághoz hasonló helyzetre alacsonyítja le magát, a kereszténységet csak akkor fenyegetik hasonló veszélyek“, mint az ókori vallásokat. (I. 355.) Az államférfit pedig veszélyek veszik körül, azért is, mert „az államhatalom tenger, melyen, aki hitét veszti, elmerül... politikai tusák gyakran istenítéletek, hol az, ki meggyőződés nélkül lép a sorompók közé, a gyengébb által is legyőzetik“. (I. 8.) Nem esik messze ettől a gondolattól Lucifer elmélkedése:

Pedig mély tenger a nép: bármi napfény
Sem hatja át tömét; sötét leend az,
Csak a hullám ragyog, mit színe fölvet,
És mely hullám ép te vagy... (719—721.)

S ez az okoskodás tovább visz annak mérlegelésében, kik kerülnek hatalomra, s hogy keletkezik az arisztokrácia. Mikor Ádám kérdi, miért épp ő az a felvetett hullám, Lucifer azt feleli:

Vagy más veled rokon,
Kiben tudattá vált a népi ösztön,
S ki a szabadság bámult bajnokául
Fényes helyedre tolakodni mer.
Míg a tömeg, nem nyerve semmit is,
Nevet eszerél, a gazda megmarad. (723—728.)

Már korábban azt mondta Ádám-Fáraónak arra a kérdésére, hogy mért fájlal a népnek a szolgaság:

Mert minden ember uralomra vágy,
Ez érzet az, s nem a testvériség,
Mi a szabadság zászlajához úzi
A nagy tömeget... (710—713.)

Nem ily luciferi felfogással, de hasonló ténymegállapítással mondja Eötvös: „De bármi gyakran és bármi dühvel támadtatott meg az államhatalom eddig, ez oly elvek vagy emberek nevében történt mindig, kik az uralkodók helyébe akartak lépni.“ (I. 3.) — „A szabadságérti küzdelem Franciaországban félszázad óta mindig a kormányhatalomérti küzdelem vala.“ (I. 37.) — „A francia forradalmat mindig úgy tekinték, mint a szabadságérti harcot; holott az nagyobb részt az államhatalom feletti küzdelem volt.“ Továbbá: „...a nép szabadságát, miután kiküzdötték, nem annyira régibb elleneitől kell oltalmazni, mint azoktól, kik a szabadságot azon ürügy alatt, hogy csak a nép nevében gyakorolt korlátlan hatalom mentheti azt meg, uralom eszközeként akarják használni.“ (I. 96.)

Lucifer fönti elmélkedésére Ádám-Faráó azt feleli, hogy ez végtelen körút, melyből talán nincs is menekvés, Lucifer:

Vagyon menekvés. Adj ezen néhány
Kivált egyénnek láncot és gyűrűt,
Adj más játékszert, s mondd: im a tömeg
Fölébe tollak, ez teszen nemesbbé —
És elhiszik, és a népet lenéztén
Elszívelik, hogy őket is lenézd. (731—736.)

Eötvös: „Miután az egyesnek eszközei az őt elméletileg illető korlátlan hatalom gyakorlati valószínűsítésére igen korlátoztak, hogy hatalmával élhessen, kénytelen annak egy részét másokra ruházni... Qui timetur, timet, nemo potuit terribilis esse impune, s a kényüri hatalom egyetlen biztosítóka kétségtelenül abban rejlik, hogy e hatalom kiterjedése iránt áztatni törekszik alattvalóit.“ (I. 57.)

A lovagrendről Eötvös az erkölcsi fejlődés kérdésével kapcsolatban azt mondja, hogy kora kiállja a versenyt „az annyit magasztalt lovagokkal, kik útonállással foglalkoztak“. (III. 103.) Madách Lucifer szájába adja:

Ez a lovagrend, melyet állítasz
Pharos gyanánt tenger hullámai közt,
Egykor kialszik, félig összedül
S véresebb szírtté lesz a merész utasra,
Mint bármely más, mely sohasem világított. (1450—1453.)

A francia forradalommal Eötvös hosszabban foglalkozik. Sieyès ellenében, ki „a legragyogóbb színekben festé le előttünk az új-kor ezen legnagyobb eseményét“, s másokkal szemben, kik az elkövetett isszonyúságokat úgy tudták előadni, mint szükséges rosszat (I. 173.), rámutat az érem másik oldalára. „A forradalom magát *vérrel és sárral* szennyező be: azért fodultak el tőle“, a trónra azért emelték Napoleont „a nemzet nemesebb érzelmei, melyek valami jobb után törekvének“. (I. 340.) Madách is borzalmának festi a nagy eszmék gyilkos korszakát, de Keplerrel kiemeli a nemeset, amely elragadta:

E hitvány korban a megvénült kebelnek
Mi nagyszerű kép tárul fel szememnek!
Vak, aki Isten szikráját nem érti,
Ha *vérrel és sárral* volt is befenve.
Mi óriás volt bűne és erénye
Es mindakettő mily bámúlatos.
Mert az erő nyomá rá bélyegét. (2394—2401.)

Egyébként Eötvös is azon a véleményen van, hogy a francia forradalomban „Az új intézmények győzelme csak annak tulajdonítható, mert azok a jog s mindazon nemes érzelmek nevében követeltettek, amikre az emberben képesség van.“ Egyszersmind sötét színekkel festi a forradalmat megelőző kor elnyomását, melynek a francia forradalom visszahatása volt. (I. 339.) A *vérrel és sárral* való jellemzés mindenesetre egyenes, ha talán tudattalanul is visszhangzó átvétel. Isten szikrája pedig Kepler felfogásában a testvériség, a szeretet parancsa. Ő mondotta a tanítványának, hogy az állami és egyházi tan a nagy-nak képzelt államférfi és az ortodox egyházfi tanításában szövevényes voltával örültséghez vezet, de egykor nevetni fognak az egészen, ha a valódi nagyság lép helyükbe s a tant „bár nem tanulja senki, mind érti“. Mire a Tanítvány felkiált:

Ez a nyelv hát az a megérthető,
Melyen beszéltek az apostolok. (2507—2520.)

A felebaráti szeretet megvalósulása lesz ezentúl a történet, ha államtanát nem is transcendentális, hanem tudományos elvekre fogja alapítani. Még a falanszterben is, Ádám szavaira: „csalódtam hát a tudományban is, unalmas gyermekiskolát lelek A boldogság helyén, mit tőle vártam“, azt feleli a Tudós: „Nincs-e behozva a testvériség?“ Eötvös szerint „Hegel a francia forradalmat a gondolat tettének nevezé, s annyiban helyesen, amennyiben a forradalom mindazt valószínű megkísérlé, amit a tudomány észszerűnek ismert. Vele új korszak kezdődik, melyben minden létezőnek észszerű alapja keresteték“. (I. 291.) — „Tisztán gyakorlati tudományban nem transcendentális szemlélődést, hanem a tapasztalást kell vezérül választani“ (I. 24.) — mondja az államtudományról. „Az összes történelemben nem találunk időszakot, melyben a tudomány az államra nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint jelenleg.“ (I. 14.) „Azon pillanattól kezdve, midőn a tudomány lelöpött a XVII. századig

követett pályáról, s a jog alapját nem többé az isteni akarat nyilvánulásában kereste, a tapasztalás vált egyetlenegy ismeretforrásává..." (I. 34. — V. 6. I. 366., I. 370., III. 216—217.)

Ádám-Danton is azt mondja, hogy „Felkeltek a papok, s villámukat Kicsavarók kezökből, visszatéve Trónjára az ész, e rég üldözöttét". (2151—2153.) Kepler pedig a francia forradalom álomlátásából felébredve e szavakkal indul a jövő felé:

Engem vezess te, kétes szellemőr,
Az új világba, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti,
S szabad szót ad a rejlő gondolatnak,
Ledült romoknak átkozott porán. (2569—2572.)

E soroknak értelmével a Tragédiának egy magyarázója sem foglalkozott. Legyen szabad az ismétlés kikerülésének kedvéért magyarázatos kiadásom elemzésére utalnom. (121—122. l.) E szerint a kétes szellemőr Lucifer, a tudás principiuma, ez valóban kétes, mert ezentúl a tudás kétesértékű következtetéseit — a jövőt — fogja mutatni. A rejlő gondolat pedig a szeretet tana, melyet az istenhívő, de racionalista Kepler egy prófétái nagy ember, Krisztus eszméjeként tisztel. Ádám-Keplernek, a tudósnak és a tudománynak tragédiája szimbolikus mindazon korokra nézve, melyekben a tudós a hatalmon levőket úgy kénytelen szolgálni, hogy a felismert igazságot magába rejtve tőle eltérő tanokat hirdet, s evvel a tudomány árulójává lesz. Hasonlóképen Eötvös: „Tudományos testületek gyakran vannak olyan helyzetben, melyben a tudomány fáját kénytelenek egyszersmind az élet fájának tekinteni, s a Sorbonne sokszor tudta nézeteit a hatalom szükségéhez illeszteni." (I. 300. l.)

Ezzel kifejezte Madách, mikép kell a jövő színeit értelmezni. Ezek nem bizonyosságok, hanem a tudásnak következtetései. A jövő Lucifer előtt is el van zárva, hiszen száműzve van minden szellemkapcsolatból, s Ádám már a paradicsomi jelenetben kiábrándult belőle, mert isteni tudást ígért neki s csak földi tudást adhatott. Ellentmondás kétségkívül van abban, hogy Lucifer a történet tényeit Madách koráig ismeri, azontúl ő is csak következtet, de ez azokhoz a kikerülhetetlen szükséges hibákhoz tartozik, melyekre már Lessing rámutatott (Von den nötigen Fehlern). S most lássuk, mit mond Eötvös a jövő ismeretéről. Ez égető kérdés volt Madách számára is. Eötvös szerint ugyan „az államtudomány feladata nem az, hogy elkerülhetetlen sorsát jósolja az embereknek, hanem inkább az, hogy szabad önelhatározásukat a jóhoz, hasznoshoz vezérelje". (I. 32—33.) Később: „...át kell látnunk, hogy emberi ész nem határozhatja meg előre azon képleteket, melyek a jelen polgárisodás romjai felett egykor emelkedendnek". (I. 197.) — „ha meg akarjuk ismerni a jövőt, a múlt és a jelen idők ismeretét kell hozzá kalauzul használnunk." (I. 286.) — „Míg az ember a szabad akarat erejével bír, mindig akarata használatától függ, s ezért bizonytalan a jövő." (III. 94.) Mindez idézetekből látszik, hogy Eötvös szerint a jövő bizonytalan ugyan, de némi következtetésre jogosít a jelen és a múlt ismerete. Egy bizonyos előtte — s ez Madáchnak a jövő államáról vetített képére nézve is nagyon érdekes és fontos —, hogyha irányt nem változtatunk, a kommunista állam felé haladunk, „mert ez csupán azon alapelvek logikai továbbfejlesztése, melyeken a jelenkor minden államintézménye nyug-

szik". (I. 310.) Eötvös nem hisz ebben a jövőben, fölteszi, hogy az egyenlőségnek és szabadságnak eszméit, amennyiben egymásnak ellentmondanak, a fejlődés korlátozni fogja, de tisztán látja, hogyha végső következtésekben valósulnak meg, az a népfelség elvének alapján a kommunista államban következnek be. (I. 196—197., 205., 222., 308., 310., 318., 344—45., II. 39—40., III. 149.)

Madách tehát készen kapta a Tragédia tervéhez a kommunizmust, mint a társadalom eddig elképzelhető végső állomását, s Lucifer céljainak megfelelően, aki csalódásról csalódásra viszi Ádámot, s a torzban gyönyörködik (954—955. és 2685—2700.), Fourier falanszterének formáját választja. Ennek minden torz jövedelmét nem használhatta. Fourier azt tanította, hogy a falanszter világában az északi sarkon is meleg lesz, a halak hajókat fognak húzni, a vadállatok teherhordó állatokká szelődülnek, az emberck két méter magasak lesznek, 144 évet is megérnek, súlyuk 200 kg lesz stb. Fourier-re s falanszterére Eötvös is többször hivatkozik. (I. 21., 81., 204., II. 241—242.) De Fouriernek nemcsak fantasztikus gondolatai voltak. Paul Janet szerint a maga korának legfigyelemreméltóbb szocialistája. Eszméje neki volt legtöbb s azokban bizonyos nagyság van. Kiemelendő, hogy a gazdasági egyesülés előnyeit nála senki jobban ki nem fejtette. (V. ö. Szigetvári Iván: *Madách és a szocializmus*. EPHK. 1898.) Azonban Madách forrása nemcsak Fourier volt. Madách falansztere nem ismeri a művészeteket, míg Fourier szerint a falanszter lakásait drága festmények, szobrok fogják díszíteni, lakóit zene fogja gyönyörködtetni. A falansztervilágnak szerinte 37—37 millió olyan költője lesz, mint Homeros, drámaírója, mint Molière, tudósa, mint Newton. A művészetek száműzetése a falanszterből Platon Politeijájára vezet vissza. Ez a jövő államából kizárja a művészeteket a tánc és a zene kivételével s különösen veszedelmesnek tartja Homeroszt. Az ő államában mindenkinek csak egy foglalkozást szabad üznie, de abban tökéletességet kell elérnie. Az államot a bölcssek kormányozzák, akiknek 50 éves korukig tanulniuk kell, tehát öregségükre vehetik át a kormányzást. A gyermeket az állam kiszakítja a családból s maga neveli. A koponya-alkatából a szellemi képességekre való következtetést Madách a Gall-féle frenológiától kölcsönözte, egyes vonásokat Lukács Móriétól, aki nálunk először fejtegette a szocializmus eszméit s Madách centralista köréhez tartozott (Tolnai Vilmos: *Madách londoni és falanszter-jelenetének egy forrásáról*. EPHK 1911. és *Madách forrásaihoz*. U. o. 1917). Eötvös is foglalkozik azokkal, akik „a tulajdont lopásnak, a családot a testvériség elleni bűnnek nyilvánították”. (II. 40.) Amit Madách a természettudományok haladásáról és hasznosításáról a falanszterben a Tudóssal mondat, ma szerény elképzelésnek tetszik, főképp, ha az emberiség előtt millió meg millió esztendő perspektíváját látjuk nyitva. De határait ma sem látjuk tágabbnak, mint Ádám, s Ádám kérdésére, hogy lesz-e aki az élet titkát felfedezi, ma is a Föld szellemével felel a tudomány: soha.

A Tudós az embert a Föld urának tartja (3258.), istenhit nélkül éppoly büszkeség tölti el, mint Ádámot a Paradicsomban, mikor Istentől még el nem fordítva, azt mondja: „Nem érzem-ő... Istennemnek végtelen kegyét, Ki engemet tőn e föld istenévé?” (234—237.), vagy mikor mint Fáraó elbizakodottan szemlélve gúláját, felkiált: „Erősebb lett az ember, mint az Isten!”

(587.) Eötvöst is foglalkoztatja a Föld s vele az ember fizikai és történeti fejlődése. Szerinte a tudományok meggyőztek arról, hogy „a föld, melyen lakunk s az összes teremtes, mely bennünket körülvesz, folytonos fejlődésben van” s ezt a geológiai korszakok sorával, a növény és állatvilág organizmusának tökéletesedésével s az ember testi és szellemi gyarapodásával szemlélteti. De alázattal mondja: „Az ember, ha jelenleg körültekint, s önművét látja, méltán nevezheti ugyan magát a természet urának, de az uralmat csak lassankint szerezte az Istentől nyert erejével, sőt tehetségei is lassan fejlődtek; még fizikai alkatának is meg kellett erősödnie, míg képessé vált az eléje tűzött feladat megoldására.” (III. 99—100.) Lucifer rómképe: a Föld kihülése, nem mered eléje.

Eötvös államtudományi munkát írt, szigorúan a tapasztalatból indult ki, s ezért végigtanulmányozta az ókori és újkori államok történetét, alkotmányát, számbavette saját államférfiúi tapasztalatait, s az így nyert anyagból vonta le tanulságait. De hívő lélek, filozófus és költő is volt, tapasztalatai igazságait a legmagasabb szempontok fényszórója alá helyezte, és szívének melegével, fantáziájának megjelenítő erejével írta meg. Mindezekért rokon lélekre talált benne Madách, nem csoda tehát, hogy mély hatást tett rá, és midőn *Az ember tragédiájába* úgyszólván lelke egész gazdagságát beleöntötte, ráismerünk arra, amivel Eötvös gazdagította.

A XVIII. század katolikus egyházi éneke.

Pintér Jenő *Tudományos Rendszerezése* IV. kötetében (221. l.) a XVIII. század katolikus egyházi énekéről ezt írja: „A katolikus hívők a XVII. századi egyházi dalgyűjteményekből énekeltek templomaikban, új énekekre nem volt szükségük“. Pálos L. Ferenc 1940-ben *Kovács János Márk* énekszerző tevékenységét tekintvén át, megemlékezik az egri, kassai, veszprémi áhítatos énekek mellett Anyos Pál, Verseghy Ferenc vállalkozásairól és a századvég két nagy gyűjteményéről.¹ A kezünkhöz jutott nyomtatott énekeskönyvek sorát így állíthatjuk egybe:

1. Még 1700-ban lát napvilágot Erdély lelkes misszionáriusának, a jezsuita Baranyai Pálnak tollából Merlo Jakab kölni imádságos könyvének fordítása: *Lelki paradicsom* címen (Szabó K. I. 1572.; 2. kiad. 1720.).² Az egyházi ének szempontjából az a jelentősége, hogy bőségesen ad latinból fordított himnuszokat, részint átvetteket, részint újakat. Első kiadásának akadémiai példányában ismeretlen kézírással: *Ah félék, rettegek, Jézusom, mit tegyek...; Megmondom, édes Jézusom, mit kívánjon akaratom.* (E kettő előkerül később Szentmihályinál is.)

2. 1719-ben adja ki „A Csíki Sárlos B. A. klastroma“ Kájoni János híres *Cantionale Catholicum*-ának második kiadását. A sajtó alá rendező Balás Ágoston nem egyszerű lenyomatot ad; már a címlap említi: „a fogyatkozásból megjobbítottatván, és némely deák s magyar énekek kihagyattatván, újjak tétet-tenek helyekben“. Jénáki³ szerint „alig találunk néhány éneket, melyekben Balás Ágoston változtat, s ez a változtatás is csak annyi, hogyha az ének nagyon hosszú, vagy pedig tartalmát nem találja teljesen megfelelőnek, kihagy néhány versszakot“. Ezzel szemben tanítványomnak, *Tóth Józsefnek kéziratoss dissertatiója* gondos összevetéssel megállapítja, hogy — pl. csak a zsoltárok során — Illyésből közöl a második kiadás kilenc darabot. Hiszen maga a latin előszó is hangsúlyozza, hogy: „Plurimi, pie defuncto P. F. Joanni Kajoni, primo huius operis collectori, alapam haereseos aliquomodo impingebant“; ezen az új kiadás segíteni akart. A theologiai ellenőrzés e kiadásban tehát erősebb és tisztább, de az énekkészlet tárgyköre és stílusa megmaradt.

3. Nagyszombatban 1732-ben jelent meg a *Keresztényi oktató és egyéb áhítatos énekek, melyeket a Jesus Társaságából való szerzetes papok által tar-*

¹ Pálos L. Ferenc: *Kovács János Márk énekeskönyvének szerepe*. Pannon-halma. 1940. 9. sk. lk. — Teljesebb jegyzék a Toldy: MKSze 1882.

² Babik József: *Baranyai Pál*. Egeri Egyházm. Közl. 1899. 23. — Velics László: *Vázlatok*. 1914. III. 10. — Gajtkó István: *A XVII. század katolikus imádságirodalma*. 1936. 33. sk. lk.

³ Jénáki Ferenc: *Kájoni János énekeskönyve és forrásai*. Kolozsv. 1914. 35. l.

tandó apostoli missiók alkalmatosságával összevgyült hívek szoktak mondan. Tizenhét ének van benne, köztük (*Jertek s Istent dicsőídjék, szöveg keresz-
tények*) egy összetett miseének. Es épp e miseéneknek a máshonnan előkerült szövegével való összevetése enged arra következtetni, hogy e kis kötet össze-
állítója a kész szövegeket tudatosan javítgatja. Énekeiben azonban nincs költői-
ség; hitigazságokat foglal versbe, ilyenféle nehézkes stílusban:

„Akármely felé szökjél, jelen van voltával,
Mert mint isteni személy, minden tele avval“.

4. *Aitatos énekek és imádságok* címen jelentek meg Kassán, 1734-ben azok az énekek, „Mellyek (!) Seraphicus Szent Ferencz szerzetiből való conventualis P. P. Minorita missionariusok az egri püspökségben tartandó szent missiójuk alkalmatosságával énekeltetnek“. A benne lévő 14 ének közül csak kettő szerepel az előbb regisztrált kötetben, az egyik Kájoniból került hozzájuk (*Könyörülj Istenem én bűnös lelkemen*); a másik (*Hálát adok Isten sok ajándékért, velem*) viszont tovább él Szentmihályiig. Bonyodalmat hoz a *Szentháromságunk az én életemet* kezdetű ének, melyet eddig csak Bíró Márton alább idézendő 1754. évi kiadványából ismertünk és Bíró szerzeményének tartottunk.⁴ Kassai gyűjteményünk énekeiben az előbbinél több az áhítati tartalom; ez magyarázza meg, hogy 3 darabja tovább él.

5. A Kisdy-, illetve Szöllősy-féle *Cantus Catholici* „ex editione Szeleptisniana“ 1703-ban, 1738-ban, majd 1792-ben és 1797-ben újra megjelent. A címlap is jelzi: *most újonnan, más több szép énekekkel megszaportitattak*. A bővülés főleg a régebbi kiadásokban szereplő, vagy újabb latin himnuszok magyarításai-
ból kerül; maga a gyűjtemény a kiadások során sem jellegében, sem ének-
stílusában nem változott.

6. 1748-ban a *Jó illatú rósáskert* c. imakönyv nagyszombati kiadása hét Jézus szíve-himnuszot vett fel; ezek közül néhány átkerült később az énekes-
könyvekbe, így Bozókhoz.

7. 1754-ben jelent meg Padányi Bíró Márton kis könyve: *Angyali tár-
saságnak szövetsége* (Győr); tizenhét éneke közül tíz új ének jelzéssel. Ezek közül egy (*Megsebhett és epett szívem jaj mit tész*) a versfőkből Bíró szerze-
ményének vallja magát; a többi újnak stílusában is van valami mesterkedő
bőség és játékoság, ami Bíró prózájára emlékeztet; pl. az ilyen indulások:
*A A A megnémulván dáágat Jeremiás...; Abrahámmal hármát látok, de egyet
imádok...* Nem költőnek, hanem teológusnak rimelgetései. Viszont a kötet
végén levő csoport — a Vendel-ének kivételével — régebbi, átvett darab. Ugyan-
csak átvett az előbbi gyűjtemény első kilenc új énekének todalékja *A veszprémi
püspöki megyében Szent Háromság tiszteletére... énekek és imádságok* címen
Pesten 1784-ben megjelent kötetben, így az *Imádlak tégedet láthatatlan isten-
ség*, amely már Pázmány imádságoskönyvében is megvan.

8. 1769-ben, Bécsben jelent meg egy kötet: *Szent Missebéli Énekek, mellyek
felséges koronás királyné asszonyunk Mária Theresia kegyes parantsolattyaiból
magyar vitéz hadainak ájtatosságok gyarapodására nyomtatásba bocsátattak*.
Mindössze hat ének: az *Uram hiszek és reménylek, tiszta szívből szereltek*

⁴ Pehm József: *Padányi Bíró Márton élete és kora*. 1934. 345. 1.

kézzetű miseénekekkel, amelynek kedvelt szövege itt kerül először nyomtatásban elélnk.

9. Teljesen új énekekből áll össze az *Enekek könyve*, szükséges litániákkal és imádságokkal a magyar keresztény katolika anyaszentegyház szolgálatjára, Pest, 1785 (másik címlap-kiadása: *Székesfehérvári Püspökségben*). A gyűjteményt irodalomtörténetünk Anyos Pál nevéhez köti.⁵ Mindenesetre felűnő benne a formai fejlettség a többi gyűjtemény énekeivel szemben. Viszont az áhítatnál erősebb a tanítás; nagyjában az okoskodó-elméledő jelleg uralkodik benne. Lírai részlet alig akad bennük, ahogy a Patrona Hungariae szerepe is háttérbe szorul, az eretnekek ellen minden él eltűnik. Liturgikus — ünnepmagyarázó — jellegűek, bőven használva a régi motívumokat. De műköltői motívumokat is, mint ebben:

„Ez iszonyú rekeszt helynek
A küszöbén írva van:
Néktek, kik ide jöttetek,
Reménységtek oda van“.

Az *Im arcunkra borulunk* kezdetű miseének szerzőségét Császár Elemér Verseghynek követelte, Horváth Konstantin viszont Verseghy leveléből idézi: „*Im arcunkra borulunk, melyet Anyos fordított*“. A kérdést bonyolítja, hogy ez az ének már 1785-ben egy imádságoskönyvben is megjelent (*Hatodik Pius pápától kiadattatott imádságos könyvecske... magyarra fordítottatott a tihanyi klostromba*), a 98. lapján ezzel a jelzéssel: *Ezekhez ragasztatik ama nem régen kinyomtatott új ének, mely a szent misének minden részéhez alkalmaztatott*. Vajjon tehát ez az ének már 1785 előtt ismeretes volt?

10. 1788-ban Szaitz Leó *Igaz Magyar-jának* II. része (*Szent Istvánról és egy kicsinyt a régi s mostani Szent István tagadókrul*) a 388. lapon közli az *Ah hol vagy magyarok...* s utána a *Boldogasszony Anyánk* kezdetű éneket; ezek itt jelentek meg először nyomtatásban.

11. Vácott 1797-ben jelent meg Bozóki Mihály szerkesztésében a *Katolikus kar-béli kótás énekeskönyv*. Századzáró kiadvány; bőven merít a régi és e századbéli nyomtatott gyűjteményekből, bőven kéziratokból is. Megvan benne a Mária-tisztelet buzgalma, de a liturgikus igényeknek is megfelel. Bozóki inkább közlőnek, mint formálónak látszik, bár felvett szövege néha eltér az ismert nyomtatott szövegektől (pl. Anyos gyűjteményének miseéneke).

12. Még gazdagabb Szentmihályi Mihály gyűjteménye: *Egyházi énekeskönyv*, I. 1797, II. 1798, Eger. Nemcsak énekkincse gazdagabb, kiadó gondja is művészebb. A nyomtatott forrásból átvett ének is formálódik a tollán; így

⁵ Császár Elemér: *Anyos Pál*. 1912. 207. l. — Az *Im arcunkra...* énekről IK. 1928. 273. és IK. 1940. 391. l., de a szerzőség kérdését újból Verseghy javára billenti az, hogy a kézirat *Keresztény Ajlatosságok* másik, kétségtelenül Verseghytől származó prédikáció előtti éneke (*Az Atyának és Fiúnak s a Léleknek nevében...*) annak az „In Gott des Vaters und des Sohns Und seines Geistes Nahmen“ kezdetű német egyházi éneknek a fordítása, amely ezzel (*Wir werfen uns darnieder*) „bey der neuen Gottesdiensteseinrichtung zum allgemeinen Gebrauch des ganzen wienerischen Erzbisthums vorgeschrieben worden“. (V. ö. a *Normal-Messgesänge* c. XVIII. század-végi aprónyomtatvánnyal.)

Szelepcsényinél:

Gonosz kegyetlen Herodes
Új királytól vagy félelmes,
Nem vészen el mulandókat:
De ad örökké-valókat...

Szentmihályinál:

Gonosz kegyetlen Herodes király,
új királytól mért félsz?
Nem mulandókat,
ad örök jókat,
tiszteld, örökké élsz.

Az átdolgozás a dallam érdekében történik. Bozóki gyűjtésével semmi közössége sincs; nyomtatott és kéziratos gyűjtemények alapján dolgozott. A *Lelki paradicsom* énekei közül éppúgy merít, mint az Anyos-féle *Enekek könyvéből*; sőt irodalmi forrásokba is visezanyul, mint Nyéki Vöröshöz, vagy Benitzkyhez. Tagadhatatlanul értékes írói egyéniség, szorgalmas gyűjtő, gondos művészi átformáló.

Alszeghy Zsolt.

Adalék Gyöngyösi hatásához.

Amikor a XVIII. század egyik kedvelt temetési szónoka, Borosnyai Lukács Simon marosvásárhelyi prédikátor a hitestársak egymáshoz való ragaszkodását akarja hallgatói elé emelni, ezzel adja át a szót a magyar Charicleiának: „Amint ama Magyar Ovidius, Gyöngyösi ezt is gyönyörűségesen kifejezte”; később pedig a búcsúzó halottat úgy szólaltatja meg, „amint Anna kedves Keményjének a Gyöngyösi pennájával írta”. Azt hangsúlyozza ki ezzel szónokunk, hogy az érzés tolmácsolásában a legnagyobb mesternek, a legszebben szólónak Gyöngyösi Istvánt vallja.¹

A XVII—XVIII. századbéli olvasók e vélekedésének már eddig is érdekes példáját ismerjük a Komáromi Énekeskönyv egyik darabjából (*Csalárd most ez világ...*), melynek ismeretlen verselője — nyilván csak az érzés művelésében egyezvén mesterével, a költői kifejezőképességben azonban nem — Gyöngyösi Murányi Venusának szakait és sorait illesztette össze szerelmest-ünneplő énekévé.²

A Komáromi Énekeskönyvének művészebb Gyöngyösi-hatást mutat az a néhány vallásos ének, melyre Alszeghy Zsolt professzor úr hívta fel a figyelmemet. Ezek az énekek a Szentmihályi-énekeskönyv ünnepekre alkalmazott énekei közé tartoznak; szerzőjük szintén Gyöngyösi epikus részletét váltja át lírára, de nem csupán összeszerkeszt, hanem bizonyos költőibb átformálással merít kifejezőkincset és ihletet, s így eljárását kissé közelebből is érdemes megismernünk.

Szent-Mihályi Mihály egri kanonok 1797/98-ban adta közre Egerben *Egyházi énekes könyv-ét*.³ Kiadását azzal okolja meg, hogy a régi jeles énekeskönyv-

¹ Borosnyai Lukács Simeon: Jó feleség képe. 1783. Idézi Alszeghy Zsolt: A XVIII. század. Egyet. előad. 1942/43. II. f. 3. l. Uo, egész sora a XVIII. századi nyilatkozatoknak Gyöngyösi költészetéről.

² Ismerteti Erdélyi Pál: A Komáromi Énekeskönyv. E. Ph. K. 1899. 432—34. l.

³ Egyházi énekes könyv, mely magában foglalja az Istennek dicséretehez, és Szenteknek tiszteletéhez alkalmaztatott, 's a' Római Közöséges Anyafazentegyháznak Rend-tartáfa-szerint egész eftendő-által közönséges, és

vek elfogytak, a kisebb közkezen forgó énekek könyvecskéiben pedig az egész esztendőbeli rendtartás szerinti, az alkalmi- s temetési énekek nincsenek egybe-foglalva. Ez a hiánypótló törekvés szabja meg énekeinek anyagát és rendjét, melyeket — mint maga is jelzi — „régí, és újjabb Könyvekből, különös Íráfokból, maga kézfizett munkáiból“ szedett egybe, „tette gondos vigyázással írásban“ s osztotta fel öt részre.

Mint Alszeghy Zsolt kimutatta: „felhasználta Kisdi, Szelepcsényi, Kájoni kiadását, az Anyos-féle Enekek könyvét, Bíró Márton gyűjteményét“. Sok énekének még ismeretlen a forrása. Sok a latin és a latinból fordított éneke.⁴

Tulajdonképpen latin eredetire megy vissza az a nyolc ének is, amit szerzőnk Gyöngyösi Rózsakoszorújából⁵ dolgoz át, amennyiben Gyöngyösi forrása a Cornerus Promptuariumának 1672-i, bécsi kiadásában található Hymni Quindecim Devotissimi Super quindecim myfteria facratiffimi Rofarii (1635) c. verses rózsakoszorú volt.⁶

1. Az első ének, amely Gyöngyösiből átkerül, az adventi énekek között található (91. l.): *Az első ember vétkének...* (Nóta. Ditsérd Sion...); Gyöngyösi Rózsakoszorújából az I. rész 1. rózsájának 1—8. versszakát veszi, ill. költi át. Bizonyosága egyben annak is, hogy szerzőnk magából Gyöngyösiből s nem a latin forrásból merít, mert éppen azzal a két versszakkal indul, melyet Gyöngyösi önállóan iktatott a Rózsakoszorú fordított versszakai elé. Később is szembetűnő, hogy a Rózsakoszorúnak olyan versszakai is átkerülnek, amik Gyöngyösi szövegfeloldásai. (Pl. ez ének 3. ill. 8. versszaka.)

A böjti énekek között egymásután öt éneket vezethetünk vissza a Rózsakoszorúra.

2. A szenvedéstörténet „Urunk Jéfus Vérrel veritékezik“ mozzanatához kapcsolódó *Látom Jéfus mint bánkodik rettegő félelemmel...* kezdetűt (Nóta. Óh Izegény bűnös Lélek), (140. l.) = Gyöngyösi RK. II. rész, 1. rózsza 9—46. vssz.,

3. az „Urunk Jéfus meg-oftoroztatik“nak megfelelőt: *Veres veritéke után tjak allig pihenhetet[t]...* (Nóta. Éllyen éllyen én Szerelmem), (141. l.) = Gyöngyösi RK. II. rész, 2. r. 1—23. vssz.,

4. az „Urunk Jéfus meg-koronáztatik“ szenvedését versbeöntött: *Zfídólt t[fi]uportoznak újabb e[fi]zközt hoznak...* (Nóta. Iftenség mélysége), (141. l.) = Gyöngyösi RK. II. rész, 3. r. 10—17., ill. 27—41. vssz.,

5. „Urunk Jéfus Kriktus a Kereftzet a Vállán vízi“: *Figyelmezz Kerefttény Lélek, szörnyű dolgot befzéllek...*-et. (Nóta. Tüz víz föld), (143. l.) = Gyöngyösi RK. II. rész, 4. r. 5—19., ill. 46. vssz.; és az

különös ajtatofságok-alatt Unnep, és köz napokon a' Kerefttényektől gyakoroltattni szokott Deák, és Magyar Zsoltárokat, 's Enekeket... Egerben,... 1797. Eszt.

⁴ Alszeghy Zsolt idézet egyet. előadása, 54. l.

⁵ Rosa Koszoru, az melyet Az Testé lett Ige Jesus Christusnak és az ő édes Annyának, a' szeplőtelen Szűz Máriának, őt rendbéli kiváltképpen való Örömenek, Keserüségének és Dütsőségének feir és piros Rosáiból kötött... Gyöngyösi István. Nyomtatott Lótsén 1690. Eszt. — En a Badios-féle kiadást (RMKT. III. Bp. 1935.) használtam.

⁶ Kimutatta Waldapfel Imre: Gyöngyösi-dolgozatok, Budapest, 1932. 24—32. l.

6. „Urunk Jéfus meg-felzittetik“-hez fűződő: *Hívek ide fiejfetek, fírván keferegjettek*, ... kezdetűt. (Nóta. Fejér Izinben), (143. l.) = Gyöngyösi RK. II. rész, 5. r. 1—10., 38—56., ill. 65—67. vssz.

Ezek az énekek mind tartalmukban, mind kifejezőkészségükben szorosan Gyöngyösi szövegét követik.

Távolabbi a kapcsolat, de azért a gondolatmenet szintén Gyöngyösi Rózsakoszorújához kapcsolódik, egy husvéti éneknel:

7. *Ki meg-felzittetett vala, és a Kerejzfán meg-hala*, ... (Nóta. Regina Coeli), (201. l.) ∞ Gyöngyösi RK. III. rész, 1. r.,

8. *Az hartz után Királyunknak*, ... (Nóta. Feltámadt Krifus bizonynyal örvendezz), (205. l.) c. úrnapi ének már gondolatmenetében sem követi pontosan Gyöngyösi szövegét, de közös képek, sőt néhány egyező kifejezés arra vall, hogy ez is Gyöngyösi megfelelő részletének szabad átdolgozása. (RK. III. r., 2. r.)

A Gyöngyösi-szöveg követésének és felhasználásának tehát két típusa van előttünk: az egyik átvétel (részint szorosabb [1., 2.], részint szabadabb [3., 4., 5., 6.] alakban), a másik pedig csupán ihletmerítés. (7., 8.)

Mind a szorosabb, mind a szabadabb átvételnél megfigyelhetünk némi tudatos átformálást. Ennek elsősorban az az oka, hogy az átíró Gyöngyösi hosszadalmas epikus részletéből rövidebb lírai éneket alkot, ezért a csak epikum-ban tűrhető részteket elhagyja. (Pl. az 1. énekben Szentmihályinál elmarad Gyöngyösi 3., 4., 5., 9., 10., 11., 12. versszaka, a 3. énekben Gyöngyösi 2—17., 20., 22. versszaka, a 4. énekben a 17—27., a 6. énekben a 10—38. és 56—65. versszakok.) A gondolatmenethez azonban elég szorosan ragaszkodik s a cselekményben újat hozó sort mindig átveszi. (Pl. 6. ének.) — Ugyancsak átformálást kíván az énekdal. Az átírás megadott nótára készül s ennek ritmusa (az első ének kivételével) nem azonos a Rózsakoszorú Stabat mater-i 8-as, ill. 7-es soraiéval, ill. versszakáéval. Ez hozza a legtöbb változtatást. Az átdolgozásmód megismerésére tekintet át az egyik Gyöngyösihez legjobban ragaszkodó ének Gyöngyösi és Szentmihályi-féle szövegét:

Gyöngyösi:

Szentmihályi:

1—8. vssz.

elmarad.

9. Látom, miképpen bánkodol,
Izzattz, búsúlsz, 's-fohászkodol,
Rettegő félelemmel.
Látom bő verítékedet,
Mellybül vér folya testedet
Keserves gyötrellemel.

1. *Látom Jéfus mint bánkódol rettegő
félelemmel, izzadz, busulfz, foházkodol
keserves gyötrellemel: látom
bőv verítékedet, mellybül Vér foly-
lya Teftedet: ezt Te néked ki
okozta, vallyon reád ki hozta?*

10.

elmarad.

11. Az Félelmet ki okozza?

Az vér csöppeket ki hozza?

'S-erőltől ki fosztott-meg?

Nem más, hanem mi Vétkesek

Vagyunk ezekben mivesek,

Mi kénzunk, mi ölünk-meg.

12. Tudni-illik szemeldnek
Jövendő szenvedésidnek
Forog előtte képe.
Látod, mennyi kénod léssen,
Rajtad mennyi boszszút téssen
E' világ bűnös népe.

13. Hányan vetnek-meg tégedet,
Az kikért piros véredet
Eöntöd kéméletlenül?
Törvényedtől el-szakadnak,
Ellened arczal támadnak,
Üldöznek kegyetlenül.

14.

15. Azért térdepelsz-le végre,
Szemedet vetvén az égre,
Azért szóllasz Atyádnak,
Mondván: múllyon-el Felséges
Atyám, hogy ha lehetséges,
Itala ez Pohárnak.

16. Ha nem lehet, vagyok készen,
Oly kén, oly halál nem léssen,
Kit te akaratedből
Nagy örömet fel-ne vegyek,
Hogy az Emberrel jót tegyek,
'S-ki-vegyem az átokból.

17—33. vssz.

34. Oh! hallatlan verétéknek
Végzetlen szeretetnek
Nem hallatott példája!
Oh szörnyű szenvedéseknek,
Iszszonyu küszködéseknek,
Oh csudáknak csudája!

35—43. vssz.

44. Engedd: hogy akaratedhez,
És minden hagyományodhoz
Magamot úgy szabhassam:
Hogy éppen az tiéd legyek,
Megtántorodást ne tegyek,
Te ösvényed' járhasam.

45. El-érkezvén az vég óra,
Hozd dolgomat minden Jóra
Akkori nagy harcokban:
Ne legyek meg-tántorodó,
Az halállal viaskodó
Nehéz izzadásomban.

46. Ériem vérrel izzadásod
Az haláltól irtózásod,
Kit nehezen győztél-meg:
Az örökké izzadástól,
Pokolbéli irtózástól
Akkor engem mentsen-meg.

2. Tudni illik fok kínodnak forog
előtted képe, mellyet rajtad majd
el-követ Zfidóság' bűnös népe; és
kikért ontod Véredet, látod meg-
vetnek Tégedet, kínoznak kiméltet
lenül, meg-ülnek kegyetlenül.

elmarad.

3. Azért tekintvén az Egre, így szól-
lafz Szent Atyádnak: Múllyon-el,
ha lehetséges itala pohárodnak: ha
nem lehet vagyok kézzen, oly kén,
oly haldl nem léfzen, kit emberért
fel-ne vegyek, hogy vele úgy jót
tegyek.

elmarad.

4. Oh hallatlan veritéknek nem hal-
latott példája, ti vagytok, óh Szent
Vér' tsöppek! nagy türéfnek tsu-
dája: adgyad Jéfus érdemedért,
türjek én is fzerelmedért, maga-
mat kegyes Vóltodhoz /szabjam 's-a-
karatedhez.

elmarad.

5. Segélly Oh Uram! engemet végső
izzadáfomban, Hitben maradgyak
állandó akkori nagy hartzomban:
Vérrel folyó izzadáfod, és fájdal-
mas könnyhulláfod, én fzivemet bá-
torítfa, lelkemet boldogítfa. Amen.

Felmerül a kérdés, hogy ki volt az énekek átirója? Szentmihályi sok énekének ma még nem ismerjük forrását; lehetséges, hogy Gyöngyösit közvetítéssel kapta. A ma ismert nyomtatott és kéziratok énekeskönyvek lajstromában azonban tudunkkal egyik ének sem szerepel. Szelepcsényi *Cantus Catholici*, Buda és Nagyszombat, 1792. kiadásában ugyan a 91. lapon a „nagy-böjtre való énekek” között a „Kérlek én fzarándok lelkem” kezdetű ének második része úgy kezdődik, mint a mi 3-nak jelzett énekünk (*Váres veritéke után...*) de a két énekben a kezdőszólamot kivéve semmi további egyezés nincs.⁷

A Gyöngyösiből vett énekek egymásutánja arra mutat, hogy összefüggő szöveggként kerülhettek Szentmihályi gyűjteményébe s így éppenséggel nem lehetetlen az, hogy maga Szentmihályi volt az átiró. Az átköltő eljárás ugyanis megegyezik az előszavában kifejtett elvekkel (néemly régi Énekek... változás nélkül... meg-hagyattak; néemlyek pedig... meg-hofzfabbitattak, vagy rövidebb fzámba vétettek. Nem külömben, a' melly Verfekben a' sylabák, vagy-is betük öfzve-foglalási többek, vagy keveffebbek valának, meg-jobbitattak)⁸ s más átvételeknél is alkalmazott módszerével.

Jellemzően mutatja be az eljárást egy Kájoni-szövegrész átvétele. Az ének (*Váltságunknak drága ára, feszítettén...*) 3. verszaka

Kájoninál:

Nézzétek keresztény lelkek,
Mély sebét Jézus szívének,
Víz és vér foly,
 hogy megtisztítson,
Lelkünk orvosa
 bűnünket mossa,
Drágalátos vért
 ad ezért nagy bért,
Almáért,

Adám mert sok bűnt reánk mért.

Szentmihályinál:

Buzgó szívek szemléljétek
Jézus sebeit nézzétek,
íme, azokból folyik érdemetek:
lelkünk orvosa
 bűnünket mossa,
drágalátos vért,
 ad értünk nagy bért;
mert első Atyánk büntetést ránk mért.

Ákár ismeretlen poéta, akár maga Szentmihályi volt az átiró, az énekek mindenesetre érdekesen mutatják, hogy Gyöngyösi epikus szövegei tovább éltek a XVIII. század lírájában.

Tési Edit.

Ossiani részletek Szentjóni Szabó Lászlónál.

Szentjóni Szabó Lászlónak *A panasz* c. idfje Költeményes Munkáiban, 1791-ben jelent meg először. „Fordítás-e, vagy szabad átdolgozás a *Panasz*, vagy talán eredeti munka — írtam róla ezelőtt negyven évvel — biztosan meg nem állapíthattuk, forrására rámutatni nem tudunk.” Rokon vonásokat jelöltem meg Brücknernek egy dialógusában, amely *Die Klage Dina's* címmel egy 1777-iki Musen-Almanachban jelent meg. A gondolatok azonossága, a stílus rokonsága volt az, ami figyelemre méltó volt — következtetésemben

⁷ Szelepcsényihez ez az ének Kopesányi Mártontól került, v. ö. *A keresztényi tökéletes életre intő elmélkedések*, 1634. 47. l.

⁸ Szent-Mihályi i. m. IX. l.

ennél nem mentem tovább. „Mintha csak Werther keserveit hallanók megújra: magános panaszok, meg örök könnyhullatás.“ Akkor nem gondoltam rá, hogy az idillnek néhány részlete csakugyan a Wertherhöz kapcsolódik s azon át Ossianhoz. Egyéb böngészgetések során most jöttem rá.

Tudva van, hogy a fiatal Goethe is átesett az Ossian-lázon. Werther-jével mondatja el (október 12), hogy „Ossian hat in meinem Herzen den Homer verdrängt. Welch eine Welt, in die der Herrliche mich führt!“ S Wertherrel fordított részleteket a szelmai énekekből: Ryno és Alpin jelenetét, Alpin énekét. A Ryno név szerepel *A panaszban* is (Rinó és Laura). Összevetésük vezetett e párhuzamokhoz:

Vorbei sind Wind und Regen, der Mittag ist so heiter, die Wolken teilen sich. Fliehend bescheint den Hügel die unbeständige Sonne.

Süss ist dein Murmeln, Strom: doch süßers die Stimme, die ich höre. Es ist Alpins Stimme, er bejammert den Toten. Sein Haupt ist vom Alter gebeugt, und rot sein tränendes Auge. Alpin, trefflicher Sänger! warum allein auf dem schweigenden Hügel?

Meine Tränen, Ryno, sind für den Toten, meine Stimme für die Bewohner des Grabes.

Weine, Vater Morars! weine! aber dein Sohn hört dich nicht. Tief ist der Schlaf der Toten, niedrig ihr Kissen von Staub. Nimmer achtet er auf die Stimme, nie erwacht er auf deinen Ruf. O wann wird es Morgen im Grab? zu bieten dem Schlummerer: Erwache!

Enyh az idő, a lágy tavaszi szelek szaggatják a fellegeket és az ég tisztul. Futva süti a borongós nap a ligeteket.

Tiszta a te folyamatod ó lassú Patlak! édes a te csergedezésed. De sokkal kellemetesebb az az ének, melyet itten körül hallok, a Laura éneke, ki a megholtakon kesereg. Szegénynek már meggörcsült feje a szüntelen való búsongásba! veresek szemei a sírlomtól. — — — Laura! kedves éneklő! miért ülsz itt oly szomorúan e fűvetlen parton?

Az én könnyeim, Rinó, a koporsók lakosaié.

Keseregi most Télonnak szerelmese, keseregi; de Télon nem hall tégedet. Mély a halottak álma és alacsony az ő por párnájok! Ah mikor lesz reggel a sírba, hogy azt mondjuk a szunnyadozónak: serkenj fel!

Az éneklő Goethenél férfi, Szabó Lászlónál leány. A történet maga egészen eltérő (minden hasonlatosság, hogy az elsiratottnak halála egy folyóhoz fűződik, de másként itt s amott). Az idillnek tárgy szerint nem forrása tehát az ossiani részlet, Szabó László csak a kerethez használt Ossianból vett mondatokat. Ezeknek majdnem szó szerint való beillesztése és a Brückner-féle hasonlatosság együtt igazolja, hogy maga az idill eredeti kompozíció.

Goethe *Wertherje* volt-e e részletek forrása, vagy Harold fordítása, esetleg más német fordítás, nehéz eldönteni. A *Werther* mellett szól a negatívum, hogy Szabó Lászlónál ezenkívül más Ossian-hatásra nem talál-tam, holott föltehetni, hogy — ha közvetlenül Ossiant forgatja — hatása erősebben megmutatkoznék. — De ha Goethetől vette is e részleteket: tudta, hogy Ossiant fordít. Szentjóni Szabó László tehát e kis részletekkel

Ossian-fordítóink között az első mellé, Batsányi mellé sorakozik föl. Ossianra egyébként Ráday Gedeon hívhatta föl a figyelmet, akihez közelebbi szálak fűzték. — Ha Goethe-től vette e részleteket, a Goethe-fordítók sorában Verseghy mellé.

Gálos Rezső.

Garay János „Hunyad kardja” c. balladájáról.

Verseinek 1843. és 1848. évi gyűjteményét Garay maga rendezte sajtó alá; „összes költeményei”-nek 1854-ben, 1860-ban és 1862-ben megjelent kiadását pedig barátja, Ney Ferenc. Ezek a Ney-féle kiadások csupán *Az Arpádok* c. balladasorozathoz, a *Szent László* c. eposzhoz és az *Arboc* c. szomorújátékhoz adnak jegyzeteket; Garay minden más költeményes munkája magyarázat nélkül közöltetett. Az első valóban teljes gyűjtemény csak 1886—87-ben jött létre: *Garay János összes munkái. Teljes kiadás. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte Ferenczy József.* 1—5. köt. (Bp., Méhner Vilmos kiad.) E gyűjtemény a költő verses és prózai munkáit — kiadatlan kéziratait is — tartalmazza. Ferenczy — lírai, elbeszélői és drámai fajra osztva — kronológiai sorrendbe foglalta a költeményeket; a jegyzetekben legtöbbször (de nem mindig) közli az első megjelenésre vonatkozó adatokat, az eltéréseket, módosításokat és egyéb szükséges tudnivalókat.

A *Hunyad kardja* c. balladához (I. köt. 147—9. l.) Ferenczy a kötet végén mindössze a következő jegyzetet fűzi:

„E költeményének tárgyát is a magyar történetből vette, ahonnan oly előszeretettel merített anyagot mindig. A forma is, melyben írva van, a Nibelung-verselés, kedvenc formája volt, melyet senki a magyar költők között oly sokszor nem használt, mint Garay.”

E jegyzetek nem sokat mondanak. Annyit mindenesetre elárulnak, hogy Ferenczy nem ismerte sem a vers első közlésének idejét és körülményeit, sem történeti forrását.¹

A vers elsőizben egy kis 16-odrétű, ill. almanachformátumú, 24 lap terjedelmű füzetkében jelent meg, melynek címe: *Humoristicai felolvasás és szavalmányok. A vízkárosult pestmegyei adózónép felsegíttésére Frankenburg által, 1838. nyárelő 2-dikán tartatott hangászat-szaválási mulatságban előadók.* (Pesten, Fűskúti Landerer Lajos betűivel.) Az alkalmi kiadványt

¹ Dézsi Lajos (*Magyar történeti tárgyú szépirodalom*, Bp. 1927. 90. l.) szintén forrás megjelölése nélkül említi e balladát, Garaynak „jórészt a török hódoltság idejéből” vett „történeti vagy nandai tárgyú” kisebb költeményei között, azzal a megjegyzéssel, hogy tárgya „Básta Gy. korából” való. — Pórnai Gyula *Garay János költészetének forrásai* (Bp. 1933.) c. dolgozata nem tud Garay szóbanlevő balladájáról.

Frankenburg „Gróf Zichy Ferdinándné született Széchenyi Zsófia grófnőnek“ (Széchenyi István nővérének) ajánlta.²

Frankenburg a füzetben *Eletképek*-beli két munkatársának egy-egy versét közli (Garay szóbanlevő balladáját és Kunoss Endre *A kereszt* c. románcát), majd pedig saját humoreszkjét, melynek címe: *Változatok azon témára: Jó a remény s emlékezet, Ha hit s szeretet jégre vezet.*

Garay balladája tehát az 1838-i árvízkönyvek egyikében jelent meg először. (Csak mellékesen említem, hogy a *Kontot* is 1838-ban írta.)

A költő a Báthory Zsigmond korabeli Erdély gyászos eseményeit idézi föl. Básta egyik hajdúja a gyulafehérvári székesegyház kriptájában kirabolja Hunyadi János sírját; ellopja a hős kardját abban a hiszemben, hogy nagy jutalmat kap érte. Hazamenet felajánlja Orsi Péter esztergomi kapitánynak, ez azonban a szent hamvakat meggyalázó sírrablót halállal bünteti s a kardot a Dunába veti, hogy senki ne illethesse többé.

A ballada *Bethlen Farkas* erdélyi történetéből meríti tárgyát. Bethlen Farkas munkája (*Historia de rebus Transsilvanicis*) Benkő József-féle szebeni kiadásának (1789) V. kötetében, ill. ennek XI. könyvében foglalkozik ez eseményekkel. Rudolf 1601-ben Erdélybe küldi Bástat. Básta és Mihály vajda kegyetlenségeinek felsorolása után következik a 33–35. lapon Garay balladájának forrása, mely szószerint így hangzik:

... sepulchra non solum privatorum, verum etiam Principum & Regum aperuerunt, ex iisque quae non in pulverem redacta fuerunt, extraxerunt, spoliaverunt, & humi abjecerunt, aliaque nefanda patrauerunt. Sed hic unum inter alia de facinoribus Hajdonum notabile occurrit, quod silentio praeterire non possumus, quin id referamus; nimirum, quod quidam Hajdonum tumbam Joannis Hunyadi Hectoris quondam Pannonici, Patris vero Mathiae Corvini Regis Hungariae, in Templo majori Albae Juliae conservatam aggressus, ea confracta, non tantum alia ornamenta, sed Sceptrum etiam eximii pretii, quod cum ipso erat reconditum, abstulit, illudque, successu temporis ex Transsylvania in Hungariam regressus, Petro Orsi Capitaneo Strigoniensi, viro in Malefactores severo, detulit, inquit: *En accipias Sceptrum hoc, quod fuit Insignis quondam Ducis & celebris Martis Hungarici Joannis Hunyadi, de cujus manibus illud eripui; de quo dum animo volverem, cui illud deferre deberem, neminem dignum judicavi, qui hoc gestaret, praeter te, cujus virtutes militares omnibus sunt bene notae.* Cui Petrus Orsi inquit: *Quomodo tu mihi persuadere poteris, Sceptrum, quod praesentas, fuisse Augustissimi illius Herois? Tum ille advocavit tres ex Commilitonibus suis, qui affirmarunt, se spectatores rei ejus fuisse, dum illud ex tumba Joannis Hunyadi in Transsylvania Albae Juliae extraxisset. Hoc audito Orsius sic illum affatur: Boni sane consulo, Amice, quod e terra tam longinqua Sceptrum hoc mihi adferas, meque illo condecores. Recepto autem illo addit: Caeterum quia tanti Principis Sepulchrum violare, & pios ejus manes turbare es ausus,*

² A dedikáció e szavait ugyanazon lap verso-ján Frankenburg egy kis distichonos verse egészíti ki:

Mély sebeit gyógyítani hívém a mindene vesztett
Népnek, s hajlokiban kelteni égi derűt:
Amde felejtém a kis erőt, mely célokat érni
Tiltott, bár ha szilárd volt is a nő akarat.
Lengj TE, nemes tettben gazdag mint angyal előttem,
Hogy nagy erényednek fénye újítsa erőm.

Frankenburg.

non es dignus, ut amplius spiritum trahas. Protinusque militem illum manibus pedibusque ligari iubet, & consensu Danubii ponte, in eoque deposito vineto illo milite, praefatur: O insigne Sceptrum! siquidem Joannes Hunyadi Dominus quondam tuus manibus te gestans, & Danubium & caeteras Pannoniae Provincias defendebat, hostes omnes audacter propulsabat; tu jam Danubi! recipe illud nunc, non enim est dignum, ut ego aut aliquis alius tanti Principis Sceptrum manu gerat; & prout ille te olim ab hostibus Sceptro hoc protexit ac defendit, ita tu quoque hoc ejus Insigne in omnem Posteritatem tuere, ne quisquam unquam possit illud contrectare. His dictis, Sceptrum in profundum Danubii projecit, & in instanti Hajdonem illum, qui sperabat se egregium munus pro Sceptro ei collato ab Orsio reportaturum, praecipitem dari in Danubium jussit, dicens: Accipe mercedem, Amice, quam meruisti, quod tanti Principis Sepulchrum, tanto temporum intervallo intactum aperuisti, & sacrilega manu cineres ejus quiescere in pace non sivist.

Garay híven követte a forrást; még Orsi orációit is szinte szósz szerint megtartotta, ritmusba s rímekbe szedve. Költői leleménye mindössze annyit módosított, hogy nála a hajdú Hunyadinak nem kormánypálcáját, hanem kardját szerzi meg, Orsi pedig nem a Dunába vetteti, hanem lefejezteti a sírrablót.

Történeti forrás és költői feldolgozás e túlközvetlen kapcsolatát látva, önkénytelenül gondolunk arra, hogy vajjon Arany János nem éppen Garayra s társaira célozt-e, amikor az ötvenes-hatvanas évek egyik poétáját bírálva ezeket írta: „(Elbeszélő költeményei) egyikében sem találunk igazi compositiót. Ugyanazon hibában sinlenek mint legtöbbje ballada-féle újabb költeményeinknek. A ballada, legenda stb. író t. i. elővesz valamely mondai vagy történeti tárgyat, s a helyen, hogy, mint ezelőtt 20—25 évvel, nagy hangú, szónokias sallangokkal díszítné fel — naiv párbeszéddé tördeli, s azzal megvan. Ez, uraim, nem ballada, s általában nem is elbeszélő költemény. Költői mesét kell alkotnunk...”³

Bethlen Farkas históriájának ezen epizódjával Frankenburgnak nemcsak árvízi füzetében, hanem folyóiratában is találkozunk. Az *Eletképek* 1846. évf. II. félévi 24. és 25. számában Zoltán János „Erdélyi útkép” c. dolgozata olvasható, melyben a szerző (Szabolcs megye gr. Teleki József erdélyi kormányzónál járt tisztelgő küldöttségének egyik tagja) nagyobb teret szentel Gyulafehérvár leírásának s ott többek között a fenti epizódot is föleleveníti. Azt könnyen megértjük, hogy Zoltán János nem hivatkozik Garay ballada-feldolgozására: valószínűleg nem ismerte; de meglepő, hogy Frankenburg (aki pedig nagy előszeretettel tüzdelt meg észrevételekkel munkatársai dolgozatait) egy szóval sem utal nyolc évvel korábbi alkalmi kiadványára, melyben Garaynak éppen e tárgyú balladáját közölte!

Nem lesz érdektelen ideiktatni a nevezetes erdélyi história idézett szakaszának ez újabb közvetítését. A XIX. század 40-es éveiben nagyközönségünk már csak magyarul olvas; a verses feldolgozások mellett íme, prózai fordítások is népszerűsítették a magyar múlt tanulságos eseményeit.

Zoltán János két részre tagolt utirajzának második felét úgyszólván teljesen Gyulafehérvár ismertetésének szenteli (*Eletképek*, 1846. II. 25. sz. 783—7. l.). Batthyány püspök könyvtára, az aranyválasztó s pénzverőház,

³ Arany János: *Nemzeti kószorú: Költemények. Írta Vida János. Pest, 1860.* (Szépirodalmi Figyelő, 1861. I. évf. és Összes Munkái, 10. köt.)

a püspöki lak és a fegyvertár megszemlélése után a székesegyház köti le minden figyelmét:

...Azon templomot később Hunyady János a szent-imrei csata után török zsákmányból pompásan megépíttette, Zápolya Zsigmond alatt az egyházat unitáriusok foglalták el, később a fejedelmek alatt a reformátusok bírták, de 1601. ismét iszonyú pusztításnak lett kitéve a várossal együtt. Egy vad csoport ugyanis, mely rácok-, oláhok- s hajdúkból állt, kik a gyászos nevezetességű Mihály vajda és Basta szolgálatában álltak, miután Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet Poroszlónál megverték, a Keresztesmezőn ütött tábor helyéről Rácz György vezérlete alatt Torda, Enyed, Fehérvár pusztítására indult, s azon városok népeit nagy részt kiölvén, a feltört templomokat megfertőztette, a váron s fejedelmi lakon található díszítményeket, címereket s feliratokat lerángatta, a levéltárakat feltörvén, abból mind a kincseket, mind pedig Erdélynek legbecsesb leveleit kirabolta. De különösen nem lehet borzadály nélkül olvasni Bethlen Farkas azon sorait, melyekben egy buta hajdúnak vad merényét vázolja, — ezen sorok hadd álljanak itten: Egy hajdú Hunyady Jánosnak, Pannonia hajdani Hektorának és Corvinus Mátyás magyar király atyjának sírját, mely a gyulafehérvári nagyobb egyházban őriztetik, megrohanván s azt feltörvén, abból egyéb diszruhákkal a nagy becsű kormánypalcát is, mely vele eltemettetett, elrabolta, s később Erdélyből Magyarhonba menvén, azt Orse Péter esztergami kapitánynak, ki a gonosztevők iránt szigorú volt, ajánlotta, mondván: íme vedd ezen kormánypalcát, mely valaha híres vezér, és Magyarország híres marsala Hunyady János tulajdona volt, kinek kezeiből ragadtam ezt ki, s midőn magamban tanakodnám, kinek ajánlanám, senkit viselésére méltónak nem találtam kívüled, kinek vitézsége mindenek előtt ismeretes. Mire Orsy válaszolt: Miként győzhetnél meg arról, hogy ezen kormánypálca azon felséges hősé lett legyen? Melyre amaz a rablás tanút előállítván, mondását azokkal bizonyította. Erre Orse: Köszönöm, hogy oly távol földről e díszjelt elhozád, s vele engem díszítesz; de mivel oly nagy fejedelemnek sírját feltörni és az ő szent porait háborgatni merészletted, nem vagy érdemes, hogy a levegőt tovább szívjad. S megköztetvén a katonát, vele együtt föllépett a hídra, így szólalván föl: Oh jeles kincs, minthogy Hunyady János a te hajdani urad téged kezében tartva a Dunát s Pannonia minden tartományát vitézül őtalmazta, s minden ellenséget merészen visszavert: te Duna, fogadd be ezt most, mert nem méltányos, hogy akár én, akárki más ily nagy fejedelemnek kormánypalcáját kezébe vegye, és valaminth ő téged hajdan ellenséginktől őtalmazott e pálcával: úgy te is most az ő díszjelét minden utódokig őtalmazd, nehogy azt valaki illethesse. Ezt mondván, a kormánypalcát, utána a hajdút a Duna mélyébe süllyesztette.

Ferenczy József idézett jegyzete szerint a ballada Garay kedvenc formájában: „Nibelung-verselésben van írva“.

Valóban, a vers Garay 1843. évi, saját kiadásában megjelent első gyűjteménye óta a nibelungi vers jellegzetes formájában olvasható.

Erodtileg azonban nem így jelent meg.

A cím, az alak és a szöveg különbözősége jó alkalmat nyújt betekintnünk a költő műhelymunkájába.

Garay sokféle hamar-munkája okozta verseinek pongyolaságát s tartalmi fogyatékoságait. Pedig a Ferenczy-kiadás jegyzetei, a közölt variánsok arról, tanúskodnak, hogy — hacsak tehette — igyekezett minél több műgondot kifejteni. Költeményeinek legnagyobb részét kötetbe foglalásuk előtt átdolgozta, olykor csak néhány kifejezést, máskor azonban strófákat, sőt az egész verset is módosítva.

Ez történt balladánkkal is. Hihetőleg határidőre (az 1838. június 2-i jótékonyági előadásra) készítette, s így a gyors munka hibáin csak utólag javíthatott.

A ballada eredeti címe: *Hunyady kardja*; utóbb: *Hunyad kardja*.

Garay ezt a balladáját eredetileg is nibelungi sorokban írta, de első megjelentetésekor félsorokra tördelten nyomatta le, s két-két nibelungi sort fogott össze strófává a szokásos négy-négy helyett. Ebben a formában tehát a strófa első és harmadik sora 7 szótagos, második és negyedik sora 6 szótagos jambusi lejtésű rövid sor volt, s csak a két utóbbi rimelt egymással. Későbbi kiadásai-ban nyomdatechnikailag is helyreállította az *Obsitos*ából jól ismert, négysoros, párosrimű nibelungi strófaékeletet. Mi készítette erre? Talán éppen az első gyűjteményes kötete megjelenési évében (1843) kelt s nibelungi versekben írt *Obsitos*ának sikere. Ezt a formát a magyar költészet Uhland balladáit nyomán kölcsönözte s épp Garay használta leggyakrabban, bár Tompa és Arany is tett vele kísérletet. Ebben az olvasótól nagyobb lélekzetet követelő hosszúsorú alakváltozatban az eredeti forma szaggatott, pattogóbb üteme kétségtelenül ünnepelesebbé vált, jobban a tárgyhoz idomult. De meglehet, hogy Garaynak sokkal gyakorlatibb, prózaibb oka volt erre. A „szerző sajátja”-képpen, vagyis saját költségén kiadott első gyűjteményes kötete papírköltségén kötetenként 3 lapot takaríthatott meg azzal, hogy nem 38 rövid-, hanem csak 19 hosszúsorú strófában közölje balladáját. Ettől fogva verseinek minden kiadása már ebben a formában közli. (A Remekírók Képes Könyvtára c. vállalat azonban — mint kevésbé jelentőset — fel sem veszi Garay „válogatott munkái” közé.)

De nemcsak a cím és a forma, hanem a szöveg is figyelemreméltó eltéréseket mutat. Az alábbiakban közlöm az eredeti és az átdolgozott, végleges szöveg eltéréseit, a versszakok sorszámának feltüntetésével (az átdolgozott szöveget zárójelbe téve):

2. S lábodhoz küldöm egyben

A büszke nemzetet.“

(1. S lábodhoz ontom egyben e büszke nemzetet.“)

5. S Fehérvár szép piarcán

(3. S Fehérvár szép piacán) az 1860. évi kiadástól kezdve.

6. *Fehérvárott a templom*

Nagy méltósággal áll,

(3. Mely századoknak óta nagy méltósággal áll.)

7. *Temetve benne fénnel*

Sok bajnok úr vagyon,

(4. A templomban temetve sok bajnok úr vagyon.)

15. *Mint ég övérül tépett*

(8. Egy ég övérül tépett...)

20. S borzadva s szembehunyva

Társihoz fölszalad,

10. (S borzadva s szembehunyva társaihoz fölszalad.)

Az eredeti szöveg „Társihoz” szóalakját lehet is, nem is sajtóhibának tartanunk. Garay verseinek kiadásai mindkét feltételezésre szolgáltatnak alapot. Ha csak sajtóhiba kell, akad több is verseinek első (1843. évi) gyűjteményében.

Pl. a *Kont* utolsóelőtti strófájában

Kel a lázadó moraj

olvasható, sőt mi több a 4. strófában:

De trónusán áll a király (!)

Amott még lehet némi kétség, itt talán mégsem...

Ugyancsak az 1843. évi kiadásban a költő éppen egy magánhangzó-összevonásra vonatkozó sajtóhibát helyesbített (93. l. *gyermekett* helyett: *gyermekit*).

A jelen esetben a „Társához“ lehetett sajtóhiba, de lehetett pongyola jambus is, mit később észrevett Garay és kijavított. A „társaihoz“ ugyanis az akkori gyakorlat szerint jó jambusnak számított, mert az *ai*-t diphtongusnak, tehát longának minősítették. Van ilyen Vörösmartynál s még Petőfinél is. Mindenesetre Garay e kifejezése verseinek 1843. évi kiadása óta a kettős hangzóval írt alakban állandósult.

Hasonló jelenséggel később is találkozunk nála. Ime egy másik példa. A *győri vaskakas* c., 1847-ből való balladája utolsóelőtti strófájában:

Lenn Pálffy hős példáján elhagyja méneit

A készen állt lovasság, s társain gyalog segít;

Visszatérve a *Hunyad kardja* kétféle szövegváltozatára, a leglényegesebb eltérést eredeti és módosított alak között az utolsó strófa (ill. az átdolgozott vers utolsó strófájának két utolsó sora) tünteti fel. Ezt ugyanis Garay teljesen átirta:

38. *Mert viz nem adja vissza**Mit egyszer eltemet,**Kérlelhetetlen elfoly**Élet s halál felett.*

(19. S oly néma mint az éjfél a nagy folyó megint,

Hős Orsi megnyugodtan hullámin eltekint.)

Strófa, ritmus és rím — e formai elemek — a műhelymunkában éppoly fontos szerepet játszanak, mint a forrás, melyből a költő ihletet, tárgyat merít.

Bisztray Gyula.

Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth Kálmán műveihez.

Mikszáth Kálmán művei gazdag tárgytörténeti anyagot rejtenek magukban. Ehhez az anyaghoz túlnyomórészt nem irodalmi úton jutott, hanem élőszavas közlésekből; „... egy-egy társaságban hallott anekdotát, érdekes esetet feldolgozott novellává. Később, képviselő korában, politikusi ismerősei hoztak neki az ország minden részéből témákat. Folyosói vagy asztal melletti beszélgetés közben is merültek fel ötletek, történetkéik, melyeket feldolgozott.“

¹ Schöpplin Aladár: *Mikszáth Kálmán*. Bp., [1941.] 54. l.

Az irodalomtörténeti vizsgálódás ezideig főképp a *Gesta Romanorum*hoz,² Straparolához³ és Naszreddinhez⁴ való viszonyával foglalkozott. Csak György Lajos kutatásai szélesítették Mikszáth ismeretanyagának forrásterületét.⁵ Ezeket a kutatásokat egészíti ki tanulmány-sorozatom, amelynek első fejezetét mutatom be itt.

I.

A katekizmusi ének.

Az író éjjeltájt cudar fergetegben bérkocsin igyekszik haza. Az Erzsébet-körúton szivarért betér egy trafikba, ahol ételt és italt is kapni. A kiszolgálónak udvarolni kezd, amit megzavar Veréb Pálnak, a környék bolti órének bejövetele. Az író tévedésből kocsisának nézi és, hogy türelemmel várakozzék, itallal kínálja.

A második kupicánál Veréb Pál azt mondja:

— Kétszer kaszálják a rétet

A harmadiknál:

— Háromszor iszik a magyar!

A negyediknél:

— Négy fertályt szokott az óra ütni.

Amikor az író tovább biztatja: „igyék még, Veréb bácsi! Öntsön magának, amennyit akar!”, ezt jegyzi meg a bolti ór:

— Olvasatlanok a csillagok!

(*Veréb Pál traktátum*. Mikszáth Kálmán Munkái. Jubileumi kiadás. MDCCCX. XXVII. 153–155. l.)

Hogy ezzel a motívummal foglalkozom elsőnek, arra Rubinyi Mózesnek folyóiratunk utolsó számában megjelent cikke adott ösztönzést.⁶ Rubinyi ugyanis Lessing *Minna von Barnhelm*-jét (I. felv. 2. szín) hozza párhuzamul, ahol a kocsmáros ezekkel a mondásokkal ösztönzi ivásra Justot, a tisztiszolgát: (a másodiknál): „auf einem Beine ist nicht gut stehen”; (a harmadiknál): „aller guten Dinge sind drei!”; (a negyediknél): „Eine vierfache Schnur hält desto besser”.⁷ Mikszáth forrásául pedig ugyanitt Gogolyt jelöli meg: „Mikszáth azonban nem Lessing után, hanem nagy valószínűséggel Gogoly *Holt lelkek* című regénye után dolgozott, Gogoly regényében Pjetuch Petrovics, ha vendégének, Csicsikovnak, a tányérján csak egy darab volt már az ételből, rögtön adott egy másikat, mondván: *Pár nélkül se ember, se madár nem élhet*

² Szigetvári Iván: *Mikszáth és a Gesta Romanorum*. EPhK. XXXIV. 1910. 735–736. l. (= U. a.: *Kisebb munkák*. Bp., 1927. 69–72. l.); — Málly Ferenc: *Mikszáth Kálmán a Galamb a kalitkában c. novellájának forrásai*. A Szegedi Magy. Kir. Állami Árpádházi Szent Erzsébet Leányliceum harmincharmadik Értesítője. 1929–30. iskolai év. Szeged, 1930. 22–25. l.; — Rempert Elek: *Mikszáth és a Gesta Romanorum*. IK. XLIII. 1933. 121–126. l.

³ Gálos Rezső: *Mikszáth forrásaihoz*. EPhK. XXXVIII. 1914. 70–71. l.

⁴ Beke Ödön: *Mikszáth Kálmán forrásaihoz*. Irodalomtörténet. III. 1914. 318–319. l.; — György Lajos: *Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai*. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 54.) Cluj-Kolozsvár, 1933. 23. l. 7. j.

⁵ György Lajos: *Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz*. IK. XLII. 1932. 19–31., 140–152., 244–260. l. (Irodalomtörténeti Füzetek. 47. Bp., 1933. 43. l.)

⁶ Rubinyi Mózes: *Orosz hatások Mikszáth műveiben*. Irodalomtörténet. XXXV. 1946. 69–70. l.; korábban hasonlóan nyilatkozik Mikszáth Kálmánról *Visszaemlékezései*. Bp., 1922. c. műhöz írt jegyzetében: 236–237. l.

⁷ Ez a mondás a Bibliából ered, ahol azonban így található: „s a hármas fonál nem egyhamar szakad el”. (Koh. IV. 12.)

a világon, A kettős szám nem jó szám, Az Isten a háromságot kedveli, Ki látott már háromkerekű szekeret, Ki épít háromszegletű házat. Ez ugyan egészen bizonyosan amolyan irodalmi eredetű motívumvándorlás, sokfelé megvan, de bizonyos, hogy Mikszáth figyelmét az akkoriban nálunk nagyon népszerű Gogoly terelte e tréfás kiszólásokra.⁶

Mindenekelőtt ez nem annyira irodalmi, mint inkább népköltészeti motívum, számos néphagyományban — így a magyarban is — megvan, nem olyan bizonyos tehát, hogy Mikszáth Gogoly után dolgozott.^{7a}

Aki folklorista olvassa Mikszáth idézett helyét, azonnal a katekizmusi énekekre gondol.⁸

A láncolatos versnek legegyszerűbb faja a láncolatos számsor. Nincs is egyéb kerete, mint az egymásután következő számok, amelyekre kérdeznek és felelnek. Ennek a műfajnak memorizáló erejét már korán felismerték a különböző vallások és a vallásoktatás szolgálatába állították, hogy hittételeket sorakoztassanak fel általa. Már az ó-ind (páli)⁹ és az ó-iráni (pehlevi)¹⁰ vallásos irodalom is ismeri, a keresztény egyházban pedig Eucherius, lyoni püspök az elindítója, aki 449 körül írt *Formulae spiritalis intelligentiae* c. művének XI. fejezetében (*De numeris*) ezt a számszimbolikát óriási ugrásokkal 1—1000-ig viszi fel.¹¹ Ebből alakult — miután dallam járult hozzá — a katekizmusi ének. Alakja máig elárulja, hogy a számsor szerint az Ó- és Újtestamentumból feltett kérdésekre a gyermektől vár feleletet. Egyszerűen összefoglalja számára a katekizmust. Innen a név is.

Van azonban egy terület, amelyet teljesen figyelmen kívüli hagyott tárgyunk tudományos kutatása és ez az iszlám. A muhammedán hitvita- és hitértítő irodalom — úgy látszik — szívesen folyamodott a számszimbolikához. Az iszlám hagyományában számos elbeszélés található előkelő zsidók és keresztények áttéréséről. Így pl. elmondják, hogy a tudós Rabbi 'Abdallah Ibn Szalám, ez a félig legendai alak, miként vált meggyőződéses muhammedánná. Néhány dogmatikai kérdést tett fel a Prófétaának s mivel az helyesen megfelelt rájuk, iszlám-hitre tért. Így beszéli ezt el az „1000 kérdés könyve“. Kezdetben csak néhány kérdésről volt szó, a későbbi korok azonban felduzzasztották ekkorára

^{7a} György Lajos: *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai* (Erdélyi Tudományos Füzetek. 200.) Kolozsvár, 1946. sem regisztrálja ezt a hatást.

⁸ *Irodalom*. Martti Haavio: *Kettenmärchen-Studien*. I. Helsinki, 1929. II. U. o. 1932. (FFC. No. 88., 99.) — Taylor, *Hwb. des deutschen Märchens*. II. 1934/1940. 171—174. 1. — Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature*. V. Helsinki, 1935. 416. 1. Z. 21. 2. *Ehod mi yodea*. — B. Heller: *Neueres Schrifttum zur jüdischen Sagen- und Stoffgeschichte*. MGWJ. LXXXI. 1937. 288—291. 1. — U. a.: *Ehod mi jaudea és a katekizmusi ének*. IMIT Évkönyve. 1938. 29—45. 1. — U. a.: *Még néhány szó a katekizmusi énekről*. Ethnographia. LI. 1940. 250—252. 1. — Berze Nagy János: *A „katekizmusi ének“ és a néphagyomány számszimbolikája*. Ethnographia. L. 1939. 111—135. 1. — U. a.: *A katekizmusi ének kérdéséhez*. Ethnographia. LI. 1940. 482—484. 1. — Juhász Miklós: *Adat a katekizmusi ének magyarországi történetéhez*. Ethnographia. LIV. 1943. 252—253. 1. — Legutóbb Max Grunwald foglalkozott e tárggyal (I. Edoth. II. 1946—1947. 16. 1. Nr. 749.)

⁹ Taylor, *Hwb. d. dt. Märchens*. II. 172. 1.

¹⁰ Heller, IMIT Évkönyve. 1938. 41. 1.

¹¹ Migne, *Patrologiae Cursus Completus*. Series Prima. L. 769—772. 1.

a kérdések számát. Erről a könyvről először 963-ban történik említés, legrégibb ismert szövege azonban csak a latin változat 1143-ból. Ebben az évben fordította latinra — a *Koránnal* egyetemben — Petrus Venerabilis. Keleten arab, perzsa, török, hindosztáni és néhány távol-keleti nyelven ismerik.¹² Különösen népszerű a maláji irodalomban, amely kedveli a Próféta személyével foglalkozó muhammedán történeteket. A számjátékhoz érdekes párhuzamot szolgáltat a maláji irodalom egy újabban ismertetett darabja. A leideni egyetemi könyvtár Snouck Hurgronje-féle gyűjteményének 97. számú kéziratában a tizenhárom mesének egyike Ibn Jazid al-Busztafi sejkéről beszél. A sejk 45 alkalommal tette meg a zarándokutat Mekkába. De nem éri be ennyivel, meg akarja téríteni a kereszténységet. Eljut Katalantahba (Catalonia), ahol találkozik egy Ruhbān nevű kereszténnyel. Ez meghívja a Simeon-kolostorba és templomba, ahol ezer szerzetes gyűlt egybe. Közöttük van egy 160 esztendő, tudós szerzetes is, aki felad a sejknek kérdéseket. Ha nem tud rájuk válaszolni, halál fia, ellenkező esetben mindannyian áttérnek az iszlámra. A kérdések a következők voltak:

Mi 1 és nem 2; mi 2 és nem 3 s így tovább 14-ig. A feleletek: 1: Allah, 2: Nappal és éjjel, vagy Ádám és Éva, vagy nap és hold, 3: A válólévél, amelyet a férj ad az asszonynak, vagy a trón, a szék és a toll..., 12: Hónap, 13: József álmának tizenegy csillaga — az álmában látott nappal és holddal, 14: A hét ég és a hét föld.

További kérdések után Ruhbān, az ezer szerzetes és az összes keresztények igazhívók lesznek.¹³

Nem olyan kétségtelen tehát és korántsem eldöntött, hogy a zsidóság a XV. századi Németországban (Wormsban) ismerkedett meg a száménekekkel, mivel a peszách-esti szertartás — a széder — olvasmányába (a Haggádába) csak a XVI. században került be.¹⁴ Rámutattunk egy eddig parlagon hagyott területre, ahol már a X. században irodalmilag ellenőrizhetően, arab-zsidó hitvitával kapcsolatban szóba került a számjáték. Tehát minden korábbi kombináció és elmélet megdőlt.

A vallás birodalmából később alászáll a számének a nép szellemi életébe is s ott gyorsan és messzire terjed el. A már említetteken kívül angol, baszk, breton, cigány, cseh, dán, észt, flamand, francia, izlandi, kaukázusi, kirgiz, kisorosz, latin, litván, magyar, morva, német, németalföldi, norvég, oláh, olasz, orosz, osztrák, portugál, román, spanyol, svéd, újgörög és vend tanúságaink vannak rá. A keresztényesség hatását tükröző változatokban általában 12-ig haladnak a kérdések, a zsidó forrásokban 13-ig, a muhammedán szövegekben 14-ig.

Legelső magyar változata Náray György, esztergomi kanonok egyházi ének-gyűjteményében bukkan fel 1695-ben.¹⁵ Később számos párhuzamát jegyzik

¹² L. erről G. F. Pijper: *Het boek der duizend vragen*. Leiden, 1924.

¹³ Ph. S. van Ronkel: *Malay tales about conversion of Jews and Christians to Muhammedanism*. Acta Orientalia. X. 1931. 62–66. 1.

¹⁴ Heller, IMIT Evkönyve. 1938. 43–44. l.; — U. a., IMIT Evkönyve. 1939. 90. l.

¹⁵ *Lyra Coelestis*. Tyrnaviae, MDCXCV. 6–8. l. Cantio pro pueris, quando quasi Catechesim in se complectens.

le, így többek között Volly István Peregen és Galgahévízen (Pest m.) énekelte fonográfba.¹⁶ Lakodalmakon és torokon kerül itt előadásra. Ezeket Baranyából újabb kettővel (kótával együtt) toldotta meg Berze Nagy János.¹⁷ Az első Püspökszenterzsébetről való, a második Gilvánfáról, ahol „lakodalmaban, halotti torokon, disznótorokon s más mulatságok alkalmával is éneklük.” Egy harmadik, baranyai változata találós kérdésként járja Hosszúhetényben. Szövege ekkép hangzik:¹⁸

Hallod-e te, jó barátom, mondd mög azt énnéköm, mi legyen az egy?
(Egy az igaz hit, egy az Úristen, aki uralkodik a magas mennyeekben.)
A kettő? (Mózes két táblája. Egy az igaz hit, stb., mint előbb.)
A három? (A három pátriárka, a kettő Moyses két táblája, stb., mint előbb.)
Mi a négy? (A négy evangélista, három a pátriárka, stb.)
Mi az öt? (Az öt érzékenység, négy, stb.)
Mi a hat? (A hat küvödör, kibe Isten a vizet borrá változtatta, öt, stb.)
Mi a hét? (A hét szencség, hat, stb.)
Mi a nyóc? (A nyóc bódogság, hét, stb.)
Mi a kilenc? (A mennyei karok, nyóc, stb.)
Mi a tíz? (A tíz parancsolat, kilenc, stb.)
Mi a tizenegy? (Tizenegyen vótak a szűzek, tíz, stb.)
Mi a tizenkettő? (Az apostolok, tizenegy, stb.)

Az említett hat magyar variáns is 12-ig viszi fel a kérdéseket.

A katekizmusi ének *paródiái* felől azután még jobban meg tudjuk közeleíteni Mikszáth novellarészletét. Mint alább látni fogjuk, már a XVII. században írnak paródiát a katekizmusi énekekre. A keleteurópai zsidóság körében litván paródiáját éneklük esküvőkön,¹⁹ Varsóban pedig egy talmudikus tartalmú, héber nyelvű paródiáját adják elő a Tóra örömnepén.²⁰ Számos európai és egy izlandi adoma a kártyajátékkal kapcsolatban használja fel a katekizmusi éneket paródiaként.²¹

Még ezt a kört is kell szűkíteniünk. Bennünket ugyanis — a Mikszáth-féle szöveg forrása után nyomozva — az evéssel, méginkább az *ivással* összekötött paródiák érdekelnek elsősorban. Találunk ilyeneket is. Egy XIV. századi ír, mese hőse Aniar Mac Conglinne, tudós szerzetes. Írországi körútján egyszer eljut Munsterbe, amelynek királyát, Cathalt, a falánkság ördöge tartja megszállva. A szerzetes — hegedősnek adva ki magát — kiüzi belőle. Egy estét tölt együtt Cathallal. A királynak válogatott almákat hoznak. A szerzetes a királlyal szemben helyezkedik el és üres szájjal rág. Cathal az okát kérdi.

¹⁶ Volly István: *Katekizmusi ének*. Ethnographia. XLVIII. 1937. 465—468. l.

¹⁷ Berze Nagy János: *Baranyai magyar néphagyományok*. I. Pécs, 1940. 576—578. l. Nr. 13.; 578—579. l. Nr. 14.

¹⁸ Berze Nagy János: U. o. II. Pécs, 1940. 17. l. Nr. 201.

¹⁹ Immanuel Olšvanger: *Rosinkess mit Mandlen*. Basel, 1920. 266—267. l.

²⁰ I. Rivkind, Mijámim Risónim. II. Tel Aviv, 1935. 157—158. l. Újból lenyomatja Teszler Herman, Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller. Bp., 1941. Héber rész: 130—132. l.

²¹ Johannes Bolte: *Eine geistliche Auslegung des Kartenspiels*. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. XI. 1901. 376—406. l.; — U. a.: *Zu den Karten- und Zahlendeutungen*. U. o. XIII. 1903. 84—88. l.

„Szégyenlem, hogy Munster királya egyedül eszik” — feleli a szerzetes. A király odaad neki egy almát, mire Mac Conglinne rávágja:

„Egyedül nem engednek senkit a törvényszék elé.”

Kap egy másodikat:

„A szentháromság száma.”

A harmadiknál:

„Az Evangélium négy könyve.”

A negyediknél:

„Mózes öt könyve.”

Az ötödiknél:

„Az élet hat szaka.”

A hatodiknál:

„A szentlélek hét adománya.”

A hetediknél:

„Az Evangélium nyolc boldogsága.”

A nyolcadiknál:

„Az égi egyház kilenc foka.”

A kilencediknél:

„A földi egyház tizedik fokozata.”

A tizediknél:

„Az apostolok száma Júdás ballépése után.”

A tizenegyediknél:

„A tizenkét apostol.”

A tizenkettediknél:

„Krisztus, az apostolok feje.”

Erre a király átnyújtja neki a tizenharmadik almát mondván: „Ennek az összes sem lenne sok.”²²

Hasonlóképp idetartozik egy észak-spanyolországi (asturiai) mese-részlet, amelyben a szabó egy özvegyasszonynak dolgozik. Az asszony egy tojást szolgál fel neki. A szabó énekelni kezd: „Egy tojás az egy tojás.” Az asszony úgy gondolja, hogy egy tojás nem elég és a legközelebbi ebédnél kettőt ad. A szabó énekbe fog: „Két tojás az két tojás.” A következő alkalommal az özvegy két tojást és kolbászt ad. A szabó most így énekel: „Két tojással és kolbással ya cose un sastre que no se divisa” (?)²³

Ivánál még gyakrabban kerül elő a katekizmusi ének paródiája. Berze Nagy János úgy véli, hogy az „a népi szokás, amely szerint a katechizáló éneket egyes népek mulatságokon, lakodalmakon, torokon borital mellett énekeltek s nálunk ma is éneklük, az éneknek bizonyára a zsidók husvét esti borozgatása mellett történt előadásából ered s a zsidók husvét i szokásainak keresztény mása.”²⁴ Erre aligha lehet gondolnunk. Először, mert a zsidó széderen a számének nem a mulatozás kísérője, hanem egy vallásos szertartás befejezője (a négy pohár bor kiürítésére is a szertartás kötelez); másodszer, mert nem volt olyan szoros kapcsolat zsidóság és az őt környező népek között a közép-

²² K. Meyer: *The Vision of Mac Conglinne*. London, 1892.; — Ernst Tegethoff: *Märchen, Schwänke und Fabeln*. (Bücher des Mittelalters. Herausgegeben von Friedrich von der Leyen.) München, MCMXXV. 55—65. 1.

²³ C. Cabal: *Los cuentos tradicionales asturianos*, Madrid, [1924.] 227. 1.; — Ralph S. Boggs: *Index of Spanish Folktales*. (FFC. Vol. XXXII. 1. No. 90.) Helsinki, 1930. 142. 1. Nr. *1715. — Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature*. IV. Helsinki, 1934. 111. 1. Nr. J. 1341. 4. *Two eggs*.

²⁴ Berze Nagy János, *Ethnographia*. L. 1939. 126. 1.

korban, hogy ilyen hatás feltételezhető volna. Tény azonban, hogy már 1699-ben idéz Wagenseil, a számének első tudományos vizsgálója, egy „régí”, latin nyelvű, müncheni ivónótát, amely a katekizmusi ének mintájára készült.²⁵

- O Lector Lectorum dic mihi quod est unum
Unus est Oeconomus qui regnat in Culina.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt duo
Duae Tabulae Mosis. Unus est Oeconomus qui regnat &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Tria
Tres Patriarchae: Duae Tabulae Mosis: Unus est &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Quatuor
Quatuor Evangelistae: Tres Patriarchae: Duae Tabulae Mosis:
Unus est &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Quinque
Quinque Libri Mosis: Quatuor Evangelistae: &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Sex
Sex Hydriae positae in Cana Galilaeae: Quinque Libri Mosis:
Quatuor Evangelistae. &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Septem
Septem sunt Artes: (a) Sex Hydriae &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Octo
Octo sunt Partes (b): Septem sunt Artes: &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Novem
Novem sunt Musae: Octo sunt Partes: Septem &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Decem
Decem Praecepta. Novem sunt Musae. &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Undecim
Undecim Discipuli: Decem sunt Praecepta. &c.
O Lector Lectorum dic mihi quae sunt Duodecim
Duodecim Apostoli: Undecim Discipuli. &c.

Lüttichben és Münsterben a mártirhalált halt Szent Lambertus emlékére a Lambertus-nap (szept. 17.) előestjén az utcákon hullámozó tömeg az ú. n. Lambertus-játéknál iszik és különféle dalokat énekel, közöttük a katekizmusi ének megfelelőjét is.²⁶ Mint ivónóta, a bulgároknál is nagy népszerűségnek örvend.²⁷ De a magyar néphagyomány is ismeri paródiáját pohárköszöntő alakjában:

„Szem szem illik; egy agyban két szem; egy süveg mellé három szál toll; egy szekérbe négy kerék; öt-tek a barátok, ha volt mit; hat-tak is, ha maradt; illik annak busulni, kinek hét eladó leánya vagyon; nem adnék egy tele palaczkot nyolcz üres palaczkért; illik annak kilencz pohár bort meginni, ki ezeket elő nem tudja számlálni.”²⁸

Azt hiszem, ezen a területen és a magyar néphagyományban kell gyanítanunk Mikszáth Kálmán novellarészletének közvetlen forrását.

Scheiber Sándor.

²⁵ Johann Christof Wagenseils *Belehrung der Jüdisch-Teutschen Red- und Schreibart*. Königsberg, MDCXCIX. 97. l. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában „Jud. 107. 4°” szám alatt található.)

a) Liberales. b) Orationis.

²⁶ M. Holtmann: *Das Lambertusspiel zu Münster*. Niedersachsen. III. 1900/1901.; — Henry Bett: *Nursery Rhymes and Tales*. London, 1924.

²⁷ Fr. S. Krauss, *Ethn. Mitteilungen aus Ungarn*. III. 1893—1894. 209. l.

²⁸ Ruehiel Miklós: *Régi pohárköszöntések*. Magyar Nyelvőr. II. 1873. 328. l.

Justh Zsigmond, a regényíró.

A magyar széppróza első impresszionistája életének jórészét külföldön, főleg Párizsban töltötte, azonban irodalmi becsvégya és idegen mesterei sem tudták eltéríteni egyetlen igazi szerelmétől: a néptől. Lelkében korán érezte az alkotók, az emberiség sorsán javítók hivatását, ami azonban csak később tudatosult nála. Taine ösztönzésére fogott tollat, hogy szeretett népe körében tapasztalt élményeit és megfigyeléseit formába öntse. Nagy rokonszenvvel rajzolta szenttornyai birtokának életét, de az arisztokrácia világról is megpróbálta a belső bomlást eltakaró fátylat föllebbenteni. Köztudomású, hogy birtokán színpadot építtetett s azon parasztleányok és -leányok Plautus-, Aristophanes-, Shakespeare- és Molière-darabokat játszottak. Fájó szívvel szemlélte „fajtájának” romlását s a tragikus bukástól való menekülést az egészséges, a józan néppel való vérkeveredésben látta. Már első rajzaiban, a *Káprázatokban*, ezeket a kóros állapotokat rögzítette meg fotografikus hűséggel. Rövid három évtizedre terjedő életének megfigyeléseit s emlékképeit a 90-es években kezdte nagyszabású regényciklusban *A királdás genezisében* tanulmányzerű gondossággal feldolgozni. Mintegy átmenetnek, majdnem elméleti bevezetésnek tekinthetjük a nagy műhöz *A puszta könyve*-gyűjteményét. Ebben mutatja be először népét a maga valóságában. Apró mozaikokra törik „könyve”, de az összhatása mégis egységbe, harmóniába olvad. Erősen lélektani eszközökkel, a francia realistákra emlékeztető technikával dolgozik. A jellemző és tipikus vonások keveréke *A puszta könyve* és mégis mennyi következtetésséggel fűződik *A királdás geneziséhez*, ehhez a Balzac és Zola emberi dokumentumainak mintájára elgondolt, de kivitelében teljesen magyar lelkének álmaival és színeivel átszőtt alkotásához.

Justh első párizsi útja alkalmával, 1885-ben írta *Adámot*, első regényét. A mű kéziratban maradt s kiadására miért nem gondolt, azt azzal magyarázhatjuk, hogy az író jelentősebb alkotással kívánt a nyilvánosság előtt megjelenni. *Adám* azonban első munkának nem méltatlan Justh nevére. Mint lélekrajz, a nagy ciklus bevezető fejezetének tekinthető. Legnagyobb műfaj- és fejlődéstörténeti jelentősége az, hogy első naturalista színezésű regényünk, s mint ilyen, három évvel megelőzi az eddig elsőnek tartottat. Bródy *Faust orvosát*. A regény egy falusi református papikúrián indul meg. Kétóránnyira a vasúttól fekszik Tompás község. A falu előkelősége Pallós Kelemen tiszteletes lakásán kártyázás és pletykálgodás közben várja az új káplánt. Megismerkedünk többek között a tiszteletesen kívül feleségével, Engelhardt Leonával, Margit leányukkal, a jegyzővel és nejével, végül a körorvossal. Később megérkezik a fiatal káplán: Csöller Ádám is. A szerelemre, de főleg érzéki kielégülésre vágyó Leona kiveti hálóját a fiatal emberre és elcsábítja. Ádám nagy lelkiválságon megy át, érzi bűnének súlyát, de nem tud szabadulni a szép asszonytól. Lelke finomabb szálakból van szöve, mint a nőé. Hamarosan tettének tudatára ébred, csábítóját meggyűlöli és annak tiszta leánya, Margit iránt kezd eszményi szerelmet érezni. A leány is szereti Ádámot, felgyúló érzelmei adnak beteg szívének további reménységet. A papné és a káplán közötti kapocs hamar meglazul s Leona fondorlatai sem tudják Ádámot újra a bűn útjára csábítani. Ezért elhatározza,

hogy megkísérli hűtlen kedvesét féltékennyé tenni. Jó alkalom kínálkozik: a faluba vándorkomédiások jönnek. A 'trupp' fiatal igazgatója már megjelenésével megnyeri Leona tetszését. Az egyetlen előadáson feltűnően kacérkodni kezd az orvossal, a jegyzőné szeretőjével, mivel Ádámot akarja tüzelni, terve azonban nem sikerül. A jegyzőné bosszúból megsúgja férjének Ádámmal való viszonyát, melynek egy kerti heves szóváltásuk alkalmával volt fül-tanúja. Vallomását kissé elsiette, mert alig hogy a fiatal komédiás direktor megjelenik a színen, Leona elfeledve a doktor szomszédságát, teljes lélekkel a komédiás bűvkörébe kerül. A sors azonban elindult, kerekét már nem lehet visszafordítani. A tiszteletes még előadás közben hazaparancsolja nejét és Ádámot. Otthon kérdőre vonja őket. A fiatal férfi mindent magára vállal, de Leona nála szokatlan őszinteséggel tárja föl az igazságot, s kijelenti, hogy férjét sohasem szeretete, sőt utálja és örül, ha megszabadulhat tőle. Elrohan otthonról, vissza a kocsmába, ahol az előadás még tart. Ádám is szobájába megy, hogy csomagoljon. A beteg Margit a szomszéd szobában tanuja lesz anyja és szerelme hűtlenségének, 'szívgyulladást' kap s rövidesen meghal. Leona felcsap primadonnának s éppen akkor gördül ki a faluból a komédiások szekeren, amikor leányát temetik. Ádám ekkor érzi igazán, hogy Margittal életének boldogságát veszítette el.

A regény hatásos és művészi elemekből szövődik. Erősen érzik rajta még az első munkák kísérlet-jellege, de a lélekrajza való hajlam, a finom elbeszélőtehetség nyoma is. Kétségtelen, hogy Justh itt-ott még torzít, de sohasem bántóan. Érdekes a regényben a sok jellemző figura, a rengeteg mellék-alak. A főhős, Ádám, kissé passzív, nem tud határozottan ellenállani a kísértésnek s elbukása után sem viselkedik elég férfiasan. Jellemében sok következetlenség van s ezért fehér szerelmét sem tudjuk elhinni neki. Annál kiszámíthatatlanabb Leona: energikus és hatalomravágyó, de teljesen érzékeinek uralma alatt áll. Férjét nem szereti s állandóan csak arra az alkalomra vár, hogy csalásával 'felszabaduljon'. A korabeli francia regényponyva bomlasztó hatása érzik rajta. Álszentségében még nála is léháb vetélytársa: a jegyzőné. A regény legrokonszenvesebb alakjai: a tiszteletes és a tisztelendő. Mindkettőt csak pár vonással állítja elénk, de az a néhány impresszionista színfolt, melylyel alakjukat életrekelte, igazi művész kezére vall. Pallós Kelemen jó ember, de hirtelenharagú és szereti az itókát. Tudja hibáit és egész élete az ezektől való megszabadulásban telik el. Rajongással csüng leányán és férfiasan viseli el neje méltatlan viselkedését. A katolikus pap alakját még kevesebb vonással rajzolja s mégis mennyi melegség, mennyi erő és krisztusi szeretet árad belőle. A csalódott lélek fenköltsege sugároz szavaiból, a vigasztaló, a felemelő ember, aki minden társában csak a szeretetre és a megbocsátásra szoruló szenvedőt látja. Milyen meleg szavakkal ajánlja a fiatal káplán figyelmébe Margitot, a tisztaság, a jóság női képviselőjét. Később is Ádám neki mondja meg bűnét, melyből az ő megtisztító bocsánatával ismer életének új céljaira. A falu intelligenciájával szemben a nép gyermekeire is rávilágít s későbbi műveinek nem egy alakja ebben a regényében jelenik meg először. Ilyen Manga Julcsa, aki megnemesedve és elmélyítve kerül ismét elénk, mint Gányó Julcsa. De ilyen finoman megfogott figura Fazekas Miska is, a vallásos derék legény, akit eskü-

vője előtt széttép a cséplőgép dobja. Ki kell emelnünk még *Adám* leírásainak szépségeit, a pusztai vihar szemléletes rajzát, amikor azt hiszik, hogy a káplán csónakjával a Tiszába veszett, vagy a maga komorságával megragadó képet: Fazekas Mihály temetését. Viszont kissé sötétté teszi a regényt a két temetés (Margité is) hosszadalmas leírása. Az *Adám* Justh Zsigmond pályájának valóban jelentős első állomása.

Az elemző lélektani regénynek finoman ötvözőtt magyar terméke Justh első nyomtatásban megjelent regénye, az 1888-ban napvilágot látott *Művész-szerelem*. A regény tulajdonképen lélekrajz, Gilády Arzén belső világának művészi vázlata. Az egész egy pillanatképbe van sűrítve, a hősnek csak egy vonását mélyíti el: Arzén átváltozását barátból barátja menyasszonyának szerelmesévé. A 'tanulmány' (ahogy Justh nevezte regényeit) abban a történelmi pillanatban állítja elénk alakját, mikor az érzelmi életében válságba kerül. Elhagyta 'barátnője' s ő festőbarátja körében, akivel gyermekkorra óta osztotta meg érzéseit és gondolatait, talál feledést —, de nem sokáig. Megérkezik Ernő menyasszonya, a szép és kacér festőnő, Paula s ingerlő varázsával feldúlja a két barát nyugalmát. Az érzékek követelő súlya alatt Arzén megszereti Paulát, elszakítja Ernőtől —, de, s itt van lelki tragédiája — mégsem lesz boldog. Az önelemzések és a másik lélek állandó analízisének súlya alatt, mindjobban eltávolodnak egymástól s egyszerre azt érzik, hogy csak a szakítás adhatja meg nyugalmukat. Arzén tovább vonzolja nyugtalan, önmagát és 'szerelmeit' marcangoló életét, Paula pedig új lehetőségek felé áhítozik. A regény, mint lélekkutató tanulmány igen érdekes és figyelemreméltó, sok művészi szállal fejt föl hőse szerelmi átváltozását, önmagával folytatott vívódásait, önvádjait, majd a szenvedély mindent elsöprő szolgásgát. Érzelmi következetességet keresni azonban nem lehet még benne, de nem is szabad. Cselekvénye is nagyon sovány, inkább belső összeütközések, meditálások során át húzódik az események láncolata, érzik, hogy fiatal ember, de intelligens és gondolkodó fej munkája.

Justh következő regényéhez komoly kutatásokat végzett. A magyarság különböző társadalmi rétegének életét és erkölcsait akarta bemutatni a Zola Rougon—Macquart-jához hasonló elképzelésű ciklusregényben. A mű nagyszabásúnak ígérkezett, de korai halála az író megakadályozta a teljes kivitelben: a ciklusnak így is három pillérét tudta fölépíteni. A sorozatnak Justh barátja, Czöbel István adta *A kiválás genezise* címet. Az elsőben, az 1893-ban megjelent *A pénz legendájában* az arisztokrácia erkölcsi világának csődjét mutatta be. Három lélek harcát és vívódását tárta fel, akik mindegyikében megvan a jobb, a nemesebb utáni vágy, de mindegyiküket a kor betegsége — Justh szellemesen fin du siècle-izmusnak nevezi —, az akarathiány sorvasztja el. A regény Belényesy Mini grófnő naplója: húszéves életének másfél évét tárja föl a lélekrajz aránylag eléggé következetesen. Justh határozott művészi hivatottságát mutatja az is, hogy a naplóformában írt regény elejétől végig mozgalmas, szellemes, és érdeklődésünket az utolsó napokig leköti. Bálványosy Sándor gróf megszereti Mini contesse-t, az is vonzódik hozzá, bár 'érzékeit' ennek barátja, a szegény Vezekényi Elek jobban foglalkoztatja. Házaséletének első időszaka abban telik el, hogy folytonosan hadakozik Elek kísértő

szerelme ellen. Később Elek nagy vagyont örököl s elnyomott szerelmük érvényesítését követeli. Mini úgy érzi, hogy férje elhanyagolja s egy meggondolatlan percében — Sándor gyermekével a szíve alatt — Elek karjaiba dobja magát. Élete ettől kezdve a folytonos hazudozások és ámitások sorozata. Mint az Elek szeretője ébred annak a tudatára, hogy egyedül *csak* férjét szereti. Sándor megérzi azt, ami hármuk lelkében végbement, félreáll az útból, a tengerbe öli magát, végrendeletében azonban felesége és Elek boldogságát köti ki. Így lesz Mini Elek felesége. Lelkében állandóan az általa „megölt” férj képe lebeg, úgy, hogy házasságukon az „élet keresztjének” súlyát érzi. E három színesen rajzolt lélek sorsa állandóan foglalkoztat, bár sem az ellenszenven mese, sem az alakok nem mozognak eléggé a valóság talaján. Minit kitűnően jellemezte férje végrendeletében, amikor a társadalmi „rend”, a konvenciók rabjának nevezi, akinél az első szó, amit tanult, a „látszani” és nem a „lenni” volt. Bünei korának, környezetének hibái, „lelkének gyökere ép, csak iszapba nyitlak virágai”. Sándor a jó férj mintaképe, az erő megtestesülése, s mégis tehetetlen passzivitással nézi felesége „bomlását”. Rokonszenvesen elképzelt figura, de szemernyi életszerű vonás sincs benne. Elek pedig, a könnyelmű kalandok korszerű hőse, legjobb barátjának feleségét csábítja el, az ösztönző, az uralkodó ezenvedély „parancsára”. Parvenü, de egyben férfiatlan is, Mini mindkettőnél előbb, realisabb. Érdekes a regényben még a kor társadalmi szokásainak rajza, a kosztümök színes leírása, az esküvő élénk bemutatása, a rengeteget emlegetett olvasottság, mellyel Justh minden munkáját teletűzdelte. Így a láha aszszonyka talpraesett bírálatot mond Baudelaire vagy Verlaine verseiről (nálunk akkor még alig ismerték a nevüket!), Bourget-t nem szereti; — ezekben természetesen Justh mondta el véleményét korának főként francia irodalmi kultúrájáról. A *pénz legendája*, Justh legértékesebb regénye, határozott emelkedés a *Művészszerelem*hez viszonyítva.

Az arisztokrácia bűnösségével szemben a sorozat következő darabjában, az ugyancsak 1893-ban megjelenő *Gányó Julcsában*, a magyar nép érzés- és erkölcsvilágát tanulmányozta. A regény egyes alakjai, különösen a dohánykertész gányók már jó ismerőseink *A puszta könyvéből*. Justh tudatosan törekedett a paraszti osztály életviszonyainak tanulmányozására, megfigyelte tipikus szokásaikat, gondolkozásmódjukat s nem egyszer úgy találta, hogy a nemzet szellemi felfrissítése szempontjából hatalmas regeneráló erő van bennük s ezért sem kímélte a fáradságot velük foglalkozni, különleges lelki műveltségüket kutatni. A regény meséje tendenciája miatt kissé erőszakolt. Manga Gányó Julcsa és a gazdag Csepicsányi Bálint szeretik egymást. Már az esküvőn gondolkoznak, amikor a fiú szülei megakadályozzák a fiatalok egyesülését. Bálint anyja elmegy Julcsáékhoz s a lánynak megmondja, hogy sohasem lehet a fiáé, mert a gazdag Zalai Örszit kell elvennie. Julcsa bánatában Tóth András csendőr karjaiba veti magát. Elhamarkodott tette azonban mélyen megdöbbenést s a nazarénus Horváth János „térítő” szavai egy szebb és tisztább élet felé fordítják. Megbánja bosszúból elkövetett tettét s a nazarénista gyülekezet kiszabott két szolgálattételének (atyját megengesztelni és az elzúllott Bálintot feleségéhez visszavezetni) elvégzése után Isten és emberek előtt boldogan lesz a nazarénus hitestársa. A regény, gondos elemzés ellenére, erősen csinált, nem

tudjuk elhinni Julcsa pillanatnyi átalakulását. Az egészet Justh önkényesen formálja előre megállapított elmélete számára: azt akarja illusztrálni, hogy a népben vannak azok a tehetségek és adottságok, amelyek a nemesebb, a tisztább élet felé vezethetnek. Az elpusztuló arisztokráciával szemben az önmagából megújuló magyar paraszti alkat elpusztíthatatlan erkölcsi és nemzeti erőforrásaira óhajtott rávilágítani. Érdekes, hogy a ciklus első kétfelének mennyire egyformák a zárómotívumai. Mindkettőben — az orosz elbejölök hatása alatt, elsősorban Dosztojevszkijre emlékeztetve — a bűn, a fertő után találnak egymásra az Istentől is egymásnak rendelt társak. A *pénz legendájában* egy egész életre szóló kereszttel veszik vállukra az eljövendő vezeklés terheit, emekben pedig Gányó Julcsa nazarénus társa oldalán kezd új és tiszta életet.

A hanyatló magyar gentry-világot akarta bemutatni utolsó regényében, a *Fuimushan* (1895). A regény az író legnagyobb szabású, de legkevésbé egy-egy kompozíciójú alkotása. Tulajdonképpen két féltestvér: Márfay Gábor és Niffor Lőrinc története. Márfay Gábor végrendeletében birtokaival együtt azt hagyja hátra neijének, hogy egyetlen fiát, Gábort, annak nagykorúságáig külföldön neveltesse. Az özvegy hamar férjhez megy gróf Niffor Miklóshoz, akitől szintén lesz egy fia: Lőrinc. Másodszor is özvegy marad. Miután Gábor külföldről hazatér, a két testvér összeemelegszik, azonban mindketten végzetesen beleszeretnek Klienigstein Lollyba. A lány Gábort szereti, de az nem tudja kiismerni Lollyt s — habozik elvenni, ezért kacérságból Lőrinc felesége lesz. Gábor pedig lassan beletörődik a változhatatlanba s távoli rokonának, Czobor Adámnak a leányát, a „fehér” Erzsébetet veszi el. A regény a kiélt gentrységet, a hanyatló felvidéki oligarcha-világot akarja bemutatni a jellemző és szimbolikus alakok egész során keresztül s tendenciája — mert hiszen Justh minden regényét ilyen szándékkal írta —, hogy a kimerült gentry-osztály folytatásához friss vérkeveredésre, a magyar néprétegekkel való kapcsolatokra van szükség. Így lesz Gábor felesége az alföldi paraszt lánya: Czobor Erzsébet. Kár, hogy Erzsikét már csak körvonalakokkal rajzolta meg, keveset szerepelteti, pedig, mint faji típusnak, nagy szerepet szánt neki a jövő fejlődésben. A regény túlságosan szélesre van keretezve, mint amennyit a mese váza megbír, ilyen részletező epizód, a két fiú rokoni látogatása, amely a munkának majdnem a fele, bár a legszebb és legjellemzőbb részlete.

Justh Zsigmond regényeivel valóban beváltotta azt, amit *A pénz legendájának* Czóbel Istvánhoz írt szép bevezető soraiban ígért, hogy „a mai társadalmi testet boncoljuk, te is, és más is, s mindketten azt nézzük, mi a kóros benne s mi a használható, az a mi újat, jobbat fog teremthetni” és még valami jellemző gondolatot vall be, érdekes műhelytitkot, amely nagyon emlékeztet Eötvösnek a regényíró hivatásáról vallott ismert felfogására: „nem rejtem el, hogy a mulattatás nem volt célom, nem is lesz soha. Mert az életben sem a mulatságot keresem, de meg nem is látom mulatságosnak az életet.” Justh Zsigmondot a hivatás érzése vitte az írói pályára s ezt finom, művészi érzékkel és nem mindennapi tehetséggel szolgálta. Művésznek, embernek és magyarnak egyaránt nemes és rendkívüli volt.

Kozoca Sándor.

A két Ady Endre.

Az utóbbi évek a háború és a kedvezőtlen korszellem ellenére gazdag Ady-irodalmat sarjastottak ki. Az emlékezéseknek, adatközléseknek és levél-publikációknak fontos szerepük lesz majd a költő végleges életrajzának megszületésében. Eppen ezért szükséges, hogy esetleges tévedéseiket helyesbítsük, adataikat kiegészítsük, nehogy felhasználásuk és az életrajzba való beillesztésük zavart okozzon.

Ebből az okból fűzők néhány kiigazító megjegyzést Hegyaljai Kiss Géza egy cikkéhez (*A jogász Ady Debrecenben*. Magyar Nemzet, 1943. máj. 19.). Az Ady Lajos könyvéből egyébként jórészt ismert adatok közt meglepetéssel olvastam, hogy „a Kollégium Értesítője szerint 1894—95-ben volt elsőéves jogász Ady Endre úr. Ugyancsak az Értesítő szerint 1895—96-ban a másodévre iratkozott be”. Évfolyamtársai közül a cikk szerzője fel is sorol néhány neves közéleti férfit, de nem idézi egyikük emlékezését sem a költő ifjúkoráról. Nem is teheti, mert nem voltak Ady diáktársai. Hegyaljai Kiss Géza ugyanis abba a tévedésbe esett bele, amely ügylátszik nemcsak Ady zilahi diákéveinek, hanem debreceni jogászokodásának kutatóit is kísérti és fenyegeti.

Mint másutt már említettem:¹ *Ady Endrének volt egy vele csaknem egykorú névrokona és iskolatársa Zilahon*. A kollégium iratait tanulmányozva, egy pillanatra magam is meghökkentem, amikor az 1892—93. évi Értesítőben (akkor ment Ady a nagykárolyi piaristáktól Zilahra) véletlenül a VII. osztály névsorára lapoztam rá, s ott első helyen Ady Endre nevét olvastam. Azt hittem hirtelen, hogy életrajzírói tévednek. Tovább forgatva azonban az Értesítőt, az V. osztály névsorának elején is találtam egy másik Ady Endrét. Hogy melyik az igazi, a későbbi költő, az anyakönyvek döntötték el. A VII-es Ady Endre Hadadon (Szilágy m.) született, 1876. jan. 1-én, ref. vallású. Valószínűleg Ady Sándor hadadi jegyző fia, s így a költő első unokatestvére. Az V-es diák születési adatai már az irodalomtörténetből ismerősek: Erminszent, 1877. nov. 22., ref. Az első Ady Endre tehát másfél évvel fiatalabb unokaöccsénél, két osztállyal járt felette. Szintén jeles tanuló volt, szorgalmasan dolgozott az önképzőkörben, s VIII-os korában főjegyzővé is választották. A véletlennek és a sorsnak furcsa tréfája, hogy két éven át, az 1892—93. és 93—94. iskolaévben két Ady Endre jár a zilahi kollégiumba, mindketten szilágymegyeiek, reformátusok, jeles tanulók, s nyilván rokonok is.

A különös névegyezés könnyen tévedésbe ejtheti azt, aki Ady zilahi diákéveinek történetét és önképzőkori működését kutatja, mert az említett két iskolaévben gyakran találkozunk az önképzőkör jegyzőkönyveiben az Ady Endre névvel. A szereplők nevé mellett sokszor hiányzik az osztály megjelölése, ezért esetleg tévesen a költő Adynak tulajdoníthatnók idősebb névrokona szereplését is. Ismervén azonban az V—VI. osztályos, ú. n. rendkívüli tagok korlátozott jogait (munkáikkal, szavalatokkal felléphettek, de bírálati és szavazati joguk nem volt), a két év minket érdeklő bejegyzéseit az idősebb, hadadi Ady Endrére kell vonatkoztatnunk, aki akkor mint VII. és VIII. osztályos diák, az önképzőkör rendes tagja volt. Az ifjabb Ady Endre csak VI-os korában szerepelt egyetlen verssel (*Nemtő*, 1893. nov. 27.), amelyet bírálója tudomásul-

¹ *Ady Endre önképzőkori tag*. 1943.

vételre ítelt. A sors azonban tartogat meglepetéseket. Ki sejtette volna, hogy a két Ady Endre közül az egyik, akit társai nem tartottak méltónak semmiféle önképzőköri tisztségre, a magyar költészet forradalmár zsenije lesz, a másik pedig, a buzgón szereplő önképzőköri főjegyző — mint megtudtam — egyszerű erdélyi ügyvéd. Néhány éve halt meg a Székelyföldön. Különös érzés lehetett számára annak a másik régi diákgyerekeknek egy ország lelkében visszhangzó nevével élni.²

Az elmondottakból tehát nemcsak valószínű, hanem bizonyos, hogy Hegyaljai Kiss Géza véletlenül az idősebb, hadadi Ady Endre adatait látta a debreceni Kollégium értesítőiben. Az évszám egyezik azzal a ténnyel, hogy az idősebb Ady 1894-ben érettségizett Zilahon, jelesen, s ugyanazon év őszén beiratkozott a debreceni jogakadémiára. Ha Hegyaljai Kiss figyelmesebben nézte volna Ady Lajos könyvét, amelyből pedig sokat idéz, nyilván kiderült volna tévedése. A két Ady Endre Debrecenben már nem találkozott, mert 1896. őszén, amikor az idősebbik befejezte második évét, a költő Ady első félévére iratkozik be. A második szemeszter után elkésve, 1897. szeptemberében tesz I. alapvizsgát, de ugyanakkor a második évre a pesti egyetemre iratkozik be, majd Temesvárra megy díjnoknak. A pesti egyetemen csak egy érvényes félévet szerzett, s jogi tanulmányait csak 1898. őszén folytatja újból Debrecenben, a IV. félévvel, 1899. tavaszán, a második félévre azonban már be sem iratkozik. Az újságírás más utakra téríti. „Sohse elégitett ki az a remény, hogy mint jámbor törvénytudó bíró vagy főszolgabíró békés, nyugodt életet éljek, ó, nekem izgalom, hír, dicsőség kellett, amiket nálam most nem pótol semmi sem” — írja édesanyjának 1898. novemberében. Szétfoszlik az öreg Ady Lőrinc álma, hogy fiából tasnádi főszolgabíróvá nevel; a betű mámorea másfelé röpíti: a halhatatlanság útjára.³

Kovalovszky Miklós.

² Életrajzi adataihoz v. ö. Gulyás Pál: *Magyar Írók Élete és Munkái*. I. köt. Bp., 1939. 156. h. (Szerk.)

³ Érdekes névegyezések: Szinnyi József a *Magyar Írókban* (XIV. köt. 1913. 758. h.) *Vajda János* munkái között felsorol egy *Büszkének* c. elbeszélés-gyűjteményt 1909-ből. Ezek a primitív novellák azonban kétségtelenül nem a nagy költő írásai. Szerzőjéről írói lexikonaink semmiféle felvilágosítást nem adnak. — Vajda János névvel még egy harmadik írónk is működik: verseket és irodalmi tárgyú cikkeket olvastunk tőle, főleg a *Literatúrában* a 20–30-as években, gyakran ifj. Vajda János, majd csak Vajda János névvel. Életrajzi adatait sehol sem találtam. — Az új líra finomhangú művészenek, *Juhász Gyulának* is van név-alteregője: 1943-ban Szabadkán jelent meg egy *Szabadkai versek* c. verskötet, szerzője: *Juhász Gyula*; de csak a név azonos, a kezdetleges rimelések nem az igazi Juhász Gyula (aki akkor már nem is élt!) versei. — Gulyás Pál folyóiratunk 1941. évi 3. számának *Elhunytak* rovatában (141. l.) *Nagy Imre*, az *Ojság* c. élelapp szerkesztőjének munkái közt említi a *Holtak derese* c. verseskötetet. (1940.) Az adat téves. A könyv szerzője *Nagy Imre* bihari napszámos paraszt-költő. (†1942.) (Szerk.)

Verstani adalék József Attila verseihez.

József Attila ma már jól ismert művének egyik legtöbbet idézett és legnépszerűbb verse a *Születésnapomra*.¹ Már első olvasásra is szembetűnő a költeménynek a magyar irodalomban egyedülálló, különleges formája:

<i>Harminckétéves lettem én — Meglepetés e költemény csecse becse;</i>	<i>Ajándék, mellyel meglepem e kávéházi szegleten magam, magam.</i>

*Harminckét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.
Az ám.
Hazám!*

Verstanilag tehát négy soros, — értelmileg gyakran egymásbakapcsolódó, — szakaszokból áll, két hosszabb, 8 szótagú, *aa* rímképletű sorból, és két rövid, 2 szótagú, mind a két szótagon végigvonuló *bb* rímű sorból, — egyszerűbben refrainból. A versformának a formából fakadó hangulata pedig könnyed, vidám, csúfolódó, — habár József Attilánál, nyilván egyéniségéből folyóan, feloldatlan és mélyen lappangó keserűséggel színezett.

Ugyanílyen formában és hangulatban azonos versformát leltem egy francia költőnél, a XIX. század második felében működött Jean Richépin-nél, legtöbbet emlegetett kötetében, a *Koldúsénekben* (*Chanson des Gueux*.²) A vers címe: *Chanson des Cloches de Baptême*.³ Hadd idézzük összevetésül:

<i>Philistins, épiciers, Alors que vous caressiez Vos femmes, Vos femmes,</i>	<i>En songeant aux petits Que vos grcssiers appétits Engendrent, Engendrent,</i>

*Vous disiez: ils seront,
Menton rasé, ventre rond,
Notaires,
Notaires.*

A két vers formája majdnem teljesen azonos; a különbség csak annyi, hogy a franciában a refrain két sora nemcsak rímel, de azonos is. (József Attila nyilván ezen módosított, amint ezt a versében még meglevő azonos sorok is mutatják: *magam-magam; tani-tani*.) S ami talán még döntőbb, a két vers hangulata azonos: a francia is könnyed csúfolódó, s ami még jobban a József Attilához közelíti: filisztergúnyoló, — itt a kövér, hájhasú, korlátolt kispolgár, ott a korlátolt professzor a gúny céltáblája; csak hogy József Attila verse sokkal inkább az egyéni-tragikusba nő.

Úgy hisszük, közvetlen átvétel lehetősége is fennáll; József Attila jól ismerhette Richépin-t, — tudjuk, igen tájékozott volt a francia irodalomban,

¹ József Attila *Összes versei és műfordításai*. Bp. (é. n.), Cserépfalvi. 422. l.

² Altalam használt kiadása: Paris, Charpentier, 1922.

³ Id. m. 204. l.

párizsi tartózkodása alatt is kezébe kerülhetett a kötet. De ami talán a legdöntőbb, a francia költő is csavargó, tehát a szegények, az elnyomottak költője volt, ideológiai elődje, valószínűleg tudatosan keresett elődje tehát a magyar proletárok költőjének és sok tekintetben, főleg hangban és életfelfogásban s éppen a szegények felé való fordulásában, éppen úgy Villon tanítványa, mint József Attila.

Ami már most a forma további előzményeit illeti, a francia vers adhat útbaigazítást. Richepin ugyanis a *Chanson* mottójául ugyanilyen formában írt kétszakaszos verset közöl:

*Orléans, Beaugency,
Notre-Dame de Cléry,
Vendôme,
Vendôme!*

*Quel souci, quel ennui,
De compter toute la nuit
Les heures,
Les heures!*

Honnan való ez a két szakasz, sajnos nem sikerült megállapítani, annak ellenére, hogy a francia irodalomban nyilván sokszor idézett, ismert sorokról van szó. Annyi látszik valószínűnek, hogy vagy egy XIX. századi romantikus vagy postromantikus költő műve (erre utal a helységnevekkel való játék), vagy valamilyen népdalból való.⁴ A forma mindenesetre egyike annak a számos refraines vaudeville-formának, amely a XVIII. század vége óta Franciaországban elterjedt. Eire mutat az is, hogy rokonformákat Victor Hugo-nál is⁵ és Béranger-nál is⁶ találunk. Úgy hisszük, legvégső fokon ez a forma is középkori származású.

Tekintve, hogy az a véleményünk, hogy József Attila közvetlenül Richepintől vette a formáját, nem célunk itt e refraines szakaszok családfáját egybeállítani. Csak a kuriózum kedvéért jegyezzük meg, hogy erdélyi népdalaink között is előfordul hasonló forma. (Bartók—Kodály: *Erdélyi magyar népdalok*. 98. l.):

• *Egész falut összejártam
Mégis semmit sem találtam
(Jaj,
Jaj.)*

*Eddig az üstfoltozásból
Es más apró kopácsolásból.
(Jaj,
Jaj.)*

Szabolcsi Miklós

⁴ A szakaszra, mint „régí francia történeti énekre“ utal Brémond abbe is. (*Poésie Pure*, p. 20.)

⁵ Az *Odes et Ballades* híres XI. balladájában:

*Daigne protéger notre chasse
Chasse, —*

⁶ *Chansons* de J. P. de Béranger, Leipzig, 1852: 128. l. *Éloges de la Richesse*: a szakasz 9-ik sorától kezdve így hangzik:

*Pour, qu'il m'arrive un trésor;
Que dans mes mains pleuve de l'or.
De l'or,
De l'or,
Et j'en fais mon affaire!*

Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp., 1943. (Magyar Szemle Társaság.) 314 l. A Magyar Szemle Klasszikusai.

Senki sem hivatottabb arra, hogy a XVI. század nagy magyar lírikusának életútját teljes aprólékosággal feltárja, mint Eckhardt Sándor. Több mint harminc esztendeig mélyült el a Balassi-problémákba, tanulmányt írt a költő irodalmi mintáiról és megírta mintaszerű monográfiáját. De ennyivel nem érte be ez a fáradhatatlan szorgalmú kutató. A könyvtárakon kívül a levéltárakat is bejárta, s most eredeti adatok hosszú sorával megrajzolja azt a hátteret, melyből Balassi egyénisége és költészete kiemelkedik.

Valójában többet nyújt, mint amit címében ígér. A nagy akribiával, a mellett azonban irodalmi stílusigénnyel összeállított mű az egész XVI. század magyar és dunatéli körképét adja. A magyar Balassi János és a horvát Krusith János küzdelmében két délkelet-európai patriarchális oligarcha vérbő alakja elevenedik meg előttünk. A Liptóúvárbán fölvett Holzsuh-féle leltár keleti, sokban még lovasnomád jellegű luxust mutat, a sok szőnyeggel, lószerszámmal, fegyverrel. A könyvesláda viszont a család humanista műveltségéről tanuskodik. A végvári vitéz szabad lendületű életformájában így találkozik a lovasnomád és humanista réteg.

Érdekes szálakat fejt föl Eckhardt, amikor Balassi János és az ifjú Bálint bécsi udvari szolgálatáról beszél. A „Habsburg-kultúrkör“ már ekkor kialakulóban van, s dunatéli szempontból figyelemreméltó, hogy a cseh nemesség ekkortájt szintén közeledik a császári családhoz. Úgy látszik, Rudolf megértőbb volt a cseh és magyar nemességgel szemben, mint közvetlen elődei és utódai. Bécsen és a végvárakon át spanyol-olasz szálak is beleszövődnek a Balassiak életébe. A Lengyelországgal összefüggő problémáknak nagy figyelmet szentel Eckhardt. Kutatásaiból így a XVI. század lengyel-magyar-délszláv nemesi kultúrája bontakozik ki. Dél felé, a latin kultúra felé nyitott ez a világ s még Bécs is inkább latinos kultúrát közvetít. Akit ezek a problémák érdekelnek, remek útbaigazítást talál Eckhardt könyvében.

Megkapó színekben eleveníti meg szerzőnk a XVI. század magyar életét. Fájdalmas szépséggel markol belénk a könyv lapjain a Felvidék tragikus messzeségbe tűnt képe. Látjuk a Kis-Kárpátok erdős táján Jókó várát, Balassi Bálint és Losonczy Anna szerelmi idilljének színhelyét. Megelenedik előttünk a magányos és elszigetelt Balassi-család nehéz élete a török-fenyegette végvárakban. Adatokat kapunk a magyar nemesség és a német bányavárosok küzdelméhez, nemkülönben a régi magyar arisztokrácia bőszült szenvedélyességéhez, mely a büntől sem riad vissza, hogy hatalomvágyát, vagyon-szomját kielégítse.

Szomorú alkordok kísérik Balassi Bálint életét: szenvedély, gyűlölet, bosszú, küzdelem. A sötét tónusból azonban világosabb színek is kiemelkednek, mint a hűséges Pándy Zsigmond, ez az ízig-vérig magyar felvidéki nemesember, vagy Paczoth András, az egyik Balassi-leány gyöngéd és gondos

férje. Színes részletekben, a lélektani elemzés finomságaiban az egész könyv bővelkedik.

Nagyon értékesek a közölt dokumentumok: levelek, okiratok, köztük Bálintnak személyes jellegű megemlékezései egyik birtokpöréről. Helyesen állapítja meg Eckhardt: Balassi itt voltaképp a memoár műfajával próbálkozott. A sok magyarnyelvű levél pedig kitűnő adalékokat szolgáltat a magyar stílus történetéhez.

A régi magyarság minden kutatója, legyen nyelvész, irodalomtudós vagy historikus, hálás lehet szerzőnknek ezért a könyvéért. Jó volna, ha a XVII. század nagy íróiról, Zrínyiről és Gyöngyösiről is így összeállított, bőséges és gazdag adattár készülne.

Angyal Endre.

Sándor István: *Író és társadalom*. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből. I. rész: Főúr és nemes. Szeged, 1945. Szigeti kiadás. 211 l.

Figyelemreméltóan komoly könyv az az irodalomszociológiai tanulmány, amelyet *Író és társadalom* címmel, mint egy nagyobb mű I. kötetét, Sándor István közrebocsátott. A felvilágosodás korának irodalomismeretét és irodalomtörténetét akarja vele teljesebbé tenni, mert meggyőződése szerint ekkor tűnnek föl irodalmunkban legelőször a szociális eszmélkedés nyomai, s ez az a kor, amelynek fordulójáról a múlt és a bekövetkező társadalomszemlélet felé a leggazdagabb kilátás nyílik. E kilátás vizsgálatára és egész elgondolására bőséges ismeretei és sok kutatás jogosítják föl a szerzőt. Kétségtelenül új szempontból tudja csoportosítani mondanivalóját: Eckhardt Sándornak *A francia forradalom eszméi Magyarországon* c. könyve az egyetlen, amely a felvilágosodás korát (melyben szántva s más szempontokra épülve) hasonló újszerűséggel világította meg. Egy másik érdeme a könyvnek az erőteljesen fölépített szerkezete s a kötet fölépítése. A társadalom szemléletét — a még tovább élő barokk életfelfogást s a reá szakadó felvilágosodást — az irodalom kettőszakadásában vizsgálja. A nemzeti élethivatások: a papi, gazdálkodó, jogászi és katonai — „dogmatikus egyháziasságuk, faragatlan parlágiságuk, jogászi vaskalaposságuk vagy katonás nyerseségük” képét mutatják s a felvilágosodás fejlődő irodalma éppen azért a haladás kerékkötőit látja bennük. A külföldieskedő — javarészből Bécsben élő — főúri világ viszont elszakadt a nemzeti talajtól és íróink szeme előtt udvaronc szellemével és idegen-majmolásával jelenik meg. A társadalmi válság, amely utóbb a polgárosodáshoz vezet, egész irodalmi életünkben bizonyos forrongást teremt. Ennek irodalmunkban jelentkező szociális alakulását vizsgálja Sándor István kötete, amely azonban, szerény véleményem szerint, kissé túllő a célon, mikor magát a főújlást „éppen a kiszélesedő vita eredményé”-nek tekinti, „amelyet a felvilágosodás hívei a barokk hagyományok védelmezőivel folytatnak”. Magát azt a kérdést is föl kell vetnem, hogy vajon csakugyan olyan élesen állt-e egymással szemben a két szellemi áramlat, ahogyan Sándor István, tételtől talán kissé elfogultan, látja, s vajjon egyáltalában olyan öntudatos volt-e íróinkban az a eszlelmiség, amelyet ma látunk bennük? Öntudatos harc volt-e minden, amit Sándor István annak lát? A kérdés fölvetésével azonban nem akarom mellékvágányra terelni a könyv fölvetette problémát. Az egyházvédő irodalomról szóló, szépen megírt fejezet, az elmaradt gazdálkodás kérdésének

megvilágítása írónk élethivatásán és finomabb húrokat is megpendítő nyugatiasságukon át, a Werbőczy-kérdés s a vele járó dogmatizmus helyes meg-látása nemességünk életszemléletében, a katona-ember távlatának megrajzo-lása. Barcsay Ábrahám költészetében, érdekesek és a választott tárgynál ma-radnak. Sándor Istvánnak *van* mondanivalója és azt jól csoportosítva mondja el.

Szempontjainak kimélyítéséhez azonban még kétirányú vizsgálódás lett volna gyümölcsöző. Az egyik annak a Bécsből terjedő nagy röpiratirodalom-nak és fordításainak alapos átkutatása, amellyel a felvilágosodás harcosai és az egyházi álláspontnak védelmezői, a barokk hagyományoknak letéteményesei egymással vívtak. A másik a szabadkőművességnek kérdése, amely teljes egé-szében még mindig nem épül elegendő pozitív ismeretre. E kettőnek irodal-munkban is fölmerülő erőteljes hatása kétségtelenül szociális tanulságokat is rejteget, amelyek még jobban megvilágították volna a Sándor István fölvetette problémákat. Nem ártott volna továbbá a külföldi, elsősorban a német és francia társadalmi és irodalmi analógiákat figyelembe vennie. Annál inkább, mert az idézte sok példa során pl. a *Téli Ejszakák* részletei csak ilyenekül vehetők figyelembe és nem egy dráma nem eredeti, hanem fordított munka, mint ilyen, nem a mi társadalmi viszonyainkat példázza, s a színpadról — mint Sági Ferenc: *Postakocsisok*, Kelemen László: *Tsapó Péter* vagy Verseyhy Ferenc: *A szerelem gyermeke* — akkor is hatottak, ha a mi viszonyainktól teljesen idegenek voltak, de társadalmi szempontból reánk éppen nem jellemzőek. Az egyházat védő irodalomban fölemlítem volna Molnár János harcát Lessing ellen, aminthogy a *Magyar Könyvház* kötetei általában nem egy, legalább is olyan jó adalékot szolgáltatnak, mint a Sándor által szívesen idézett *Pannóniai Fénix*.

Ezek nélkül is tiszteletreméltó és komoly, részben úttörő munka az, amit Sándor István végzett; várjuk a folytatását. Gálos Rezső.

Gerézdi Rabán: Aldus Manutius magyar barátai. Bp., 1946. (Országos Széchényi Könyvtár.) 66 l. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. 23. sz. Szerkeszti: Tolnai Gábor.

A nagy velencei könyvnyomtató humanistának, Aldus Manutiusnak magyar kapcsolatait tárgyalja Gerézdi Rabán tartalmas értekezése. A már korábban is számbavett adatokat összefoglalja, új adatokkal kiegészíti és az így nyert egységes képet jó szempontokkal illeszti a magyar humanizmus történetének az egészébe. Aldus Manutius nyomdája, melyet 1490 táján létesített a velencei Sant' Agostino szomszédságában, különösen görög szövegkiadványaival vált úttörővé és könnyen kezelhető, kisformátumú termékeivel népszerűvé. E kiadványoknak, az „aldinák” hazai előfordulásai már magukban véve is jellemző művelődéstörténeti adatok s nemcsak a magyar bibliofília történetét, hanem humanizmusunk intenzitását is jellemezhetik — a Nemzeti Múzeum aldi-náit Gulyás Pál ismertette, egy nevezetes aldina útját az ellenállási mozgalom humanista lelkületű vértanúja, Kelényi B. Ottó kísérte végig a budai könyv-kereskedelmen keresztül Erdélyig. Gerézdi ezt a szempontot sem hanyagolja el, de figyelme inkább Aldus személyes kapcsolataira és nyomdájának azokra a kiadványaira irányul, amelyek a kiadói ajánlás tanúsága szerint magyar ösz-tönzésre jöttek létre vagy legalább is magyarok pártfogására számítottak.

Aldus ferrarai iskolatársával, Paulus Pannoniusszal kezdődik a sor és Thurzó Zsigmond, Szatmári György, Csulai Móré Fülöp, Piso Jakab, Vértesi János, Bakócz Tamás a jelentősebbek, akik vagy az egyik, vagy a másik, vagy mindkét összefüggésben szöbakerülnek. Aldus és a magyar udvar között fűzi szorosabbra a viszonyt az a körülmény, hogy II. Ulászló francia feleségének, Anne de Foix-nak az útja Velencén vezet keresztül új hazája felé: Gerézdi rámutat, hogy azoknak a roményeknek, melyeket Anne de Foix és humanista érdeklődésű kísérete keltettek a velencei nyomdászbán, részük lehetett Aldus álláspontjának kialakításában, mikor finoman, de határozottan visszautasítja a nagytekintélyű Celtis egy kéziratát, mert ez Miksa császár fölényét hirdeti Ulászló felett. A továbbiak során tisztázódik az elmaradt Janus Pannonius-kiadás története, megbeszélésre kerül — Aldus magyaroknak ajánlott Cicero-kötetei kapcsán — a magyar humanisták állásfoglalása a kor kiélesedett stilisztikai problémájában, a ciceronianizmus és nyelvújítás ellentétében, felmerül az a nem valószínűtlen feltevés, hogy Magyarország velencei követe, Csulai Móré Fülöp, azért vitte magával 1521-ben Megyericsei János úttörő dáciai feliratgyűjteményét, hogy az 1515-ben elhunyt Aldus apósa és munkájának folytatója, Andreas Asolanus kiadja. Már mint „posthumus“ Aldus-tanítvánnyal foglalkozik Gerézdi tanulmányának utolsó s egyben talán legérdekesebb fejezete Matthaeus Fortunatussal, kinek Erasmustól és Seneca modern kiadóitól is nagyra értékelt szövegkritikai kiadása Seneca *Quaestiones naturales*-éből 1523-ban jelent meg a már Andreas Asolanus vezetése alatt álló Aldus-nyomdában. Minden rendelkezésre álló adat józan mérlegelésével „az első magyar klasszikus-filológus“ még mindig sok tekintetben rejtélyes pályájának több pontjára derít fényt Gerézdi, saját korábbi nézetemmel szemben is (*Erasmus és magyar barátai*, 1941. 58. l.) készséggel ismerem el, hogy Senecája megjelenésekor már aligha lehetett egészen fiatal, bár egy — sokkal általánosabb értelmű — kijelentésével azt nem látom bizonyítotttnak, hogy II. Lajos születését már humanista írásművel köszöntötte volna.

Egyebekben legfeljebb általános jellegű, eszmetörténeti kipillantásaitól kívánhatnánk precízebb megfogalmazást. „A lélek halhatatlanságát az alexandrinista filozófia alapján sok humanista kétségbevonta...“ Ha alexandrinista alatt — mint valószínű — általában hellénisztikusát ért Gerézdi, akkor is hangsúlyozni kell, hogy a lélek halhatatlanságát csak Epikuros követői vetették el, a hellénizmus korának valamennyi többi görög filozófiai iránya egyéb alapvető ellentétek mellett a halhatatlanság hitében találkozott, s ezt éppen Alexandriában különösen a különböző keleti vallásosságok hatása is erősítette.

Trencsényi-Waldapfel Imre.

Karsai Géza: Középkori vízkereszti játékok. Budapest. [1943.] (Szent István-Társulat.) 312 l., 4 l. mell.

A huszas években felfedezett, de nálunk csak 1941-ben ismeretessé vált győri vízkereszti játékot és európai rokonságát tanulmányozza könyvében a szerző. A Magyarországon magábanálló liturgikus színjáték jelentőségének felméréséhez a külföldi összefüggések vizsgálata a legfontosabb út. A munka értéke tehát kettős, egyrészt a magyar játék megismerését segíti elő igen nagy mértékben, másrészt eddig legteljesebben és magyar nyelven először mutatja be a középkori egyházi dráma egyik legtekélyesebb műfaját.

A könyv két egyenlő részre oszlik; az eddig előkerült 29 vízkeroszti játék szövegének közlésére, és a megelőző összefoglaló tanulmányra. Utóbbi az eddigi kutatások számbavétele után sorra veszi az eredet, áthagyományozás, osztályozás, szerkezet, forma, rendezés, szereplők, kellékek és előadás kérdéseit. Túlmege tehát a különösen nálunk igen sokáig szokásban volt pusztán drámatörténeti szempontú vizsgálaton és kiterjed a szereplők (helyesebben talán előadók, vagy játékok) és közönség társadalmi helyzetére is. Igen nagyarányú. részben a kötet végén, részben az egyes kérdéseknél csoportosított széleskörű, minden fontosabb munkát magábanfoglaló, rendkívül értékes bibliográfia egészíti ki a tárgyalást. Néhány, részben a körülmények, részben a szerző által magára kényszerített megkötöttség azonban megakadályozta, hogy a könyv olyan nagyvonalú munkává váljék, mint a szerző felkészültsége alapján várható volt.

Szövegkiadásában igen fontos, hogy szétszórtan levő szövegeket gyűjt össze, könnyen áttekinthetővé teszi a szövegrésszel párhuzamos hasámban elhelyezett magyarnyelvű jelenetelés, szükségsszerinti szereplő-megjelölés és az egyes jelenetek summázása által, végül a töredékeket kiegészíti, a józan filológia határain belül. Ez valóban mintaszerű. Ha azonban már nem sikerült hasonmásban is kiadni a szövegeket, igen fontos lett volna a betűhív közlés (nemcsak a győri játéké) és a bővebb jegyzetelés, amik még a hasonmás mellett sem feleslegesek. A pótlások, törlések, javítások következetesebb jelölése tette volna a további filológiai kutatás számára még használhatóbbá a kiadást. Így azonban kényesebb összehasonlítással a szöveg származás és fejlődés kérdéseivel újra csak külföldi kiadásokra van utalva a kutató. Szükség lett volna egyes olyan szavak értelmezésére pl. melyeket maga a szerző is csak különleges szakmunkák segítségével értett meg. Nem pótolja a jegyzeteket a betűrendes szövegkritika sem (62—94. l.), ami az egyes részletek eredetére, fejlődésére és a játékok szövegrétegződésére vonatkozólag viszont igen értékes. Itt is hasznos lett volna az egyes részek összes előfordulásainak feltüntetése. Ez nagyban növelte volna a könyv használhatóságát és értékét. Ezzel igen megkönnyebbedett volna a győri játék összefüggéseinek kikutatása is, amiket a szerző csak nagy vonalakban mutat meg.

A kötet első tanulmány-fele szintén két eltérő részre tagolható. Egyik mintegy időtlenül, tárgyi, tartalmi és szerkezeti elemeik, valamint egyezéseik és különbségeik szerint tanulmányozza a szövegeket. Ez a könyv legértékesebb része. Az itt közölt adatok, értékelések és egybevetések, melyek a kéziratoktól az előadás kérdéseiig felölelik minden részletet, nélkülözhetetlen kézikönyvvé teszik a munkát. Néhány olvasás közben felmerülő kétely, pl. a rubrikák egymásból való kiegészítésére és tovább fejlődésére, a hexameteres alapszövegre, vagy a jászoltisztételnek az oltárral való kapcsolataira, a világiak részvételének arányaira vonatkozólag, eltörpül az értékek mellett. A tanulmány másik része a játékokat az idővel való összefüggéseiben vizsgálja az eredet és fejlődés kapcsán. Szerző nem hiszi, hogy jelenleg a két problémát meg lehetne oldani, különösen nem a fejlődését. Erre vonatkozólag csak az eddigi elméleteket foglalja össze, kételkedését fejezve ki mindenik iránt. Az eredet kérdésében állást foglal, ha a forrásokat ismerteti is inkább, mint magát az eredetet. Főforrásnak a liturgiát tekinti, melyet azonban kiegészítettek a karácsonyi ünnepkör

jámbor szokásai, népi kultikus maradványok, végül klasszikus és egyházi irodalmi hatások. Kétségtelenül igaza van a források tekintetében, sőt talán abban is, hogy a játékok a X—XI. századi francia bencés apátságokban jelentek először, hogy azonban a ma ismert szövegek és a források közti hézag kitöltése nem sikerült megnyugtatóan, nemcsak az adatok hiányaira vezethető vissza. Önkényesen megvont határok gátolják a szerzőt, miattok marad hiányos a mű.

A középkori egyházi színjátékok, míg ki nem kerülnek a templomból, zárt papi közösségei és a nézők és játékosok azonosságán keresztül szoros egyrégebe tartoznak, ha különböző alkalmakkor adták is őket elő. Az egyes műfajok nem választhatók ki teljességük sérelme nélkül ebből az egységből. Egymásból, vagy legalább is egymással összefüggésben eredtek és folytonos kölcsönhatások közt fejlődtek. Különösen igaz ez a karácsonyi és vízkereszti játékokra, tágabban megfogalmazva, a karácsonyi ünnepkör játékaire vonatkoztatva, melyeket az előadás ingadozó és mindössze pár napi különbsége sem választ el tulajdonképpen. A legrégebb források egyike, a jászolállítás is szorosan összekapcsolja őket. Az egyszerűbb vízkereszti játékok vízkereszti és karácsonyi énekekből vannak összeállítva. A pásztorok vízkeresztkor is szerepelnek, legalább egy jelenetben, de sokszor az ő karácsonyi jelenetük megismétlése vezeti be a játékot. A szerző maga is látja az összefüggéseket, a ciklusalkotás jelenségeit (61. l.), de mégis elvágja a szálakat és vizsgálódásait a karácsonyi ünnepkör egyetlen, bár legfontosabb játékára, a vízkeresztire, korlátozza. Pedig így igen sokszor kell félbeszakítani magát, nehogy túllépjen az előre megvont határokon. Ezek miatt válik végleg reménytelenné minden fejlődésrajz és marad hiányos az eredet kérdése, pedig az egyes műfajok adatai, egymást kölcsönösen kiegészítve, minden irányban előbbre vihetnék a kutatást.

Remélhetőleg a szerző nem kívánja lezárni a középkori színjátékokra vonatkozó kutatásait, hanem áttekinti a többi műfajokat is, helyreállítva a teljességet. Sőt talán tőle remélhetni a népi továbbélés kérdésének feldolgozását is, amit most tudatosan mellőz, de amire felkészültsége folytán ő a leghivatottabb.

Debreczeni Ferenc.

Révai József: *Ady. Bp., 1945. (Szikra.) 100 l.*

A harc, amely életében és halála után Ady emberi alakja és költészete körül dúlt, elsősorban nem költői, hanem politikai színezetű volt, s mivel Adyban a szembenálló felek egyaránt megtalálták a maguk világnézetének hangját, eldönthetetlennek látszott a per, illetve már-már utólérte Adyt is a klasszikusok sorsa: ami új, forradalmi volt benne, azt kilúgozták költészetéből. Hogy ez a torz fordulat bekövetkezhetett, Ady költészetének ellentétekben való gazdagságát, rejtélyesen összetett voltát bizonyítja.

Ezt a kettősséget és a belőle szerteágazó szövevényt tárja fel Révai József Ady-tanulmánya. Eredetileg 1940-ben jelent meg a moszkvai *Уж Ианг* c. folyóiratban. Jellemző tény: eddig, Magyarországon, ezt a tanulmányt nem írhatták meg. A könyvtárra duzzadt Ady-irodalom kiemelkedő termékei és jó-részt adatgyűjtemények vagy költészetének formai elemzései, Magyarázói különösen óvakodva nyúltak a kényes ponthoz: Ady magyarságának és szocializmusának kérdéséhez. Bölöni György Párizsban megjelent könyve, *Az igazi Ady* (1934) szinte az egyetlen, amely a költő szocialista értékelését megkísérelte.

Az ember és a költő elkülönítése Adyban lírájának belső ellentmondásait és az Ady-magyarázat nehézségeit jelképezi. Ezeknek az ellentéteknek szétválasztását és összeegyeztetését, eredetük és egymást ellensúlyozó szerepük vizsgálatát tűzi ki céljául Révai, s bátor és nehéz feladatát jórészt sikerrel alvégzi. Újszerű kísérletének eredményét egy sereg döntő fontosságú megállapítás örökíti meg, alapot nyújtva a további Ady-kutatás számára.

A tanulmány gerince Ady „két meggyőződésének” boncolása. A szerző ki is fejezi előszavában, hogy az ellentétek gyökeréig csak a marxista elemzés tud lehatolni. El kell ismernünk, hogy módszere új és meglepő világot tár fel Adyban, de mint minden dogmatikus módszer, az élő anyagot, a zsenit nem szoríthatja bele teljesen egy rendszer kereteibe. Révai szembeállítja Adyban a demokratikus forradalmárt és a polgári demokrácia bírálóját, aki kiábrándult ennek a reménytelenül egyhelyben tapodó osztálynak elhivatottságából, s reménykedő tekintetét a munkásság, a proletáriátus felé veti. A szocializmus égő vágyát és megvalósulásának fájó késését viszont a maga jövőbe szárnyaló türelmetlen és lázas álmaival akarja áthidalni. Révai meghatározása szerint „Ady Endre az a kismemesi jakobinus, aki a munkásmozgalommal nem nőtt össze, és mégis mindent tőle remél, aki saját polgári-demokratikus ideáljaiból kiábrándult, de a szocializmust nem győzi kívánni”. Ady nem volt szocialista, mondja Révai, ezért csügged el, ezért nézi kiábrándult keserőséggel a jelent és a jövőt is. Ezért marad tragikusan magányos, innen származik arisztokratizmusa, En-kultusza, és ebből erednek a bonyolult ellentétek.

A tanulmány második részében hasonló módszerrel Ady kifejezésformáinak, szimbolizmusának magyarázatát adja a szerző. Révai legfontosabb tétele (amelynek alapgondolatát a szerzőt inspiráló Lukács György folyóiratunkban legutóbb [1946. 38—41. l.] ismertetett *Írástudók felelőssége* c. tanulmánykötete veti fel), hogy Ady szimbolizmusának is társadalmi alapjai vannak: a valóság és vágyai közt lévő űrt szárnyalja át sajátos hangja. Ady szimbolizmusa: két meggyőződésének lírai egysége. Legrészletesebben természetesen a politikai verseken mutatja be tételét a szerző, s feltárja Ady magyarságának, mitológiájának sajátos, nyugtalanító problémáit, de alkalmazza módszerét élet-halál, szerelmi és istenes verseire is. Köteteinek kettős ciklusbeosztásában is a költő lekéncék végletek közt hanyóuló örök ingamozgását szemlélteti. Ezekben az ellentétekben van Ady költészetének kulcsa.

Révai *A halottak életben látja* Ady fejlődésének csúcát, kuruc-verseit pedig a magyar sors legmélyebb kifejezésének. Igen érdekesen fejtegeti a befejező részben Ady származásának predestináló szerepét, lírikus-voltának szükség-szerűségét (társadalmi viszonyaink sajátos tisztázatlan átmeneti állapota miatt lesz a líra reprezentatív, kifejező magyar műfaj), az Ady-értékelés furcsa kanyarodóit és őt követő költészetünk realista fejlődését. Számítalan problémát ragadhatnánk ki a tanulmány gazdag anyagából (pl. Ady szerelmi lírájának halál-közelsége és fejlődése a pánszexualitástól a megtisztulásig), amely egy új Ady-képnek válhat alapjává. Néhány erőszakoltan dogmatikus, mesterkéltnak ható beállítása vagy túlmagyarázása, homályosan ható fogalom-szembeállításai vitát vagy magyarázatot kíván (valóság és világ, a kétféle forradalom, Ady metafizikai vágyainak tagadása, istenes verseinek dekadens felfogása stb.), de mindez nem kisebbíti annak értékét, hogy Révai bebizonyította: a marxizmus

és a társadalomtudományi szempont lehet magyarázó elv a művészetben is. Adyt nem akarja kisajátítani egy osztály vagy párt prófétájának, sőt hangsúlyozza költészetének dekadens jellegét, az ember kiegyensúlyozatlan magányosságát, helyét nem találó, csak vágyakban élő s könnyen csüggedő szocializmusát. Kellemes meglepetés a marxista munkák előítéletes olvasói számára a könyv színes, fordulatos és mértéktartó nyelve. K.

Bölöni György: Hallja kend, Tácsics! Bp., 1946. (Szikra.) 486 l.

Tácsics nem egyetlen írónk, akit senki sem olvas, de az mindenesetre furcsa, hogy az irodalomtörténet is megfedkezett róla. Esményekért lángoló egyénisége ma újra tisztább, erősebb fénnel világít, de írásai áthullottak az idő rostáján a feledésbe. Még értékelését sem kísérelték meg, pedig munkássága nemcsak hatalmas terjedelme miatt, hanem társadalomtörténeti és egyéb szempontokból is figyelmet érdemelne. Mindez azonban kevésbé meglepő, ha tudjuk, hogy Tácsics életének és történelmi szerepének is alig akad méltatója.

Az alapos és tárgyilagos Tácsics-monográfia régi adósságát Bölöni György törlesztette le. Könyvét a németek megszállta Párizsban írta. A szűk-séges forrásmunkáktól és a kutatás lehetőségétől való távolság okozott némi hiányokat, ezek azonban itthor pótolhatók majd. A vaskos munka jórészt Tácsics önéletrajzán (*Életpályám*) épül, de gazdag kor- és eszméletörténeti háttérrel bővül. A könyv gerince a társadalmi fejlődés vizsgálata, s ebbe illeszti bele a szerző a demokratikus forradalmár Tácsics harcos életútját.

A gazdag anyagnak itt csak irodalomtörténeti vonatkozásait emeljük ki. Bölöni részletesen ismerteti Tácsics munkásságát, viaskodását a cenzúrával és a kiadási nehézségekkel. Kibontakozik előttünk két rövidéletű lapjának (*Munkások Újságja, Arany Trombita*) úttörő szerepe a nép öntudatraébresztésében, s így képet kapunk népművelési terveiről. A szerző megrajzolja Tácsics írói egyéniségét, s néhány elszórt, de találó megjegyzéssel megveti értékelésének alapját is. Tácsics fejlődését és törekvéseit jórészt autodidakta-volta magyarázza. Ebből ered mohó olvasódühe és írásszenvedélye. Példája a nép szellemi éhségének, érdeklődésének hevét jelképezi. Tácsics fanatizmusát a betű erejébe vetett hite fűti, s ez menti naív túlzásait, ábrándos tanait, amelyeket lelkének mély erkölcsi idealizmusa is táplál. Az irodalomban ébredő nemzeti öntudat varázsos vonzása teszi magyar íróvá és nyelvünk rajongójává. Hazai társadalmi viszonyaink, a francia felvilágosodás és az utópista szocialisták hatása pedig a népjogok és a szocializmus harcosát neveli belőle. Tácsics radikalizmusa messze megelőzi kortársait, Petőfit kivéve, balszerencsés munkái azonban többnyire fennakadnak a cenzúra éber és szigorú hálójában, s éppen oda nem jutnak el, ahová ezánta őket: a néphez. Megvan azonban így is a maga előkészítő szerepe a haladásban. Petőfihez áll legközelebb, bár egy nemzedék és a lángész távolsága van köztük. Az *apostol* mutatja legjobban kettejük lélek-rokonságát: Petőfi, amikor magát fejezi ki, öntudatlan megérzéssel Tácsics egyéniségét és sorsát rajzolja meg. (Kúthy Lajos is szerepelteti a „külváros apostolát“ a *Hazai rejtelmekben*.) Bölöni ismerteti Tácsicsnak Jókaihoz való viszonyát is, aki egy korai összetűzésük ellenére mindig segítette üldözött, nyomorral küszködő íróitársát. Tácsicsnak alig volt kapcsolata az irodalmi élettel, magányos maradt, legfeljebb a „népíró“ rangot nyerte el. Nagyszámú közérdekű

munkája mellett van néhány szépirodalmi is: irányregények vagy társadalom-nevelő, erkölcsi célzatú elbeszélések. Ma már csak mint a kor társadalmi viszonyainak, írójuk reformterveinek és világnézetének tükrői tarthatnak számot érdeklődésre. Bölöni tárgyilagosan megállapítja, hogy Táncsicsból hiányzott az igazi írói tehetség. Az írás művészetének adománya nem született vele, mesterségbeli titkát alig ismeri. „Középszerű író. A cenzúra még alkalmat sem ad neki, hogy kibontakozzék, máris beléfojtja a szót.” (88. l.) Nehézkességének egyik oka éppen a cenzúra ébersége elől való bujkálás: „Nyíltsága, darabossága és e mellett tollának gyakorlatlansága nehezen tudott e mesterkedésekkel megbírkózni... A mondatok sokszor tekervényesek, nem mindig világosak, nem pontos kifejezői a mondanivalónak.” (83—84. l.) Írásai tele vannak bőbeszédű elmélkedésekkel. Az idő is nyomát hagyta stílusán, bár műveiben „nyoma sincs divatos szólamoknak, cicomás, értelmetlen szavaknak, nyakatekert sallangoknak, amelyek akkor a legtöbb író nyelvét telítették”. (139. l.) Nyelve tiszta, mondatszerkesztése józan; máig élő nyelven ír, amely nem avult olyan kortársai mellett, mint a cifrálkodó Kúthy és a divatos Degré. Idegen szavakat alig használ, s mint Bölöni idézetei mutatják, sokszor ízes, velős magyarsággal írt. Munkáinak csak egy töredéke jelent meg, de írói népszerűséget nem tudott szerezni. „Nem lehettek kelendők ezek a nehézkes olvasmányok”, amelyeknek szerzője, a helyett, hogy olvasói hiúságát legyezné, „magas példákat állít eléjük, nyers igazságokat mond szemükbe, és megrója őket”. (88. l.) Amikor 1872-ben összegyűjtött munkáinak kiadására készül, csak 43 előfizető jelentkezik. Táncsics ekkor már kívülrekedt a kor életén: politikai írásainak korszerűtlen szociális eszméitől gúnyos ingerültséggel fordulnak el, „szépirodalmi munkái érdektelenek, tömve oktató ízzel, erkölcsi szabályokkal, az igazi szépirodalom szárnyalása nélkül”. (464. l.) A magyar klasszicizmus írói mögött Táncsics reménytelenül elmaradt. Bölöni mélyrelátó módon Táncsics osztályhelyzetével magyarázza írói sikertelenségének és stílusa nehézkességének okait: „Táncsics gyökértelen, nincs közönsége és nincs háttérje; az ő közönsége, melyhez szíve szerint írna, még nem alakult ki” (139. l.) „A nép, melynek írt, nem olvasott, és messze volt attól, hogy a kultúra hordozója legyen”. (464. l.) Ezért nem találja meg Táncsics a hangját; a néphez akar szólni, de félig az uralkodó osztály felé fordul, szava félrebecsül, útvesztőbe jut. Erre a szociológiai magyarázatra, igaz, Petőfi példáját idézhetnők kiáltó cáfolatul: a lángész azonban mindig kivétel.

Táncsics műveinek részletes ismertetése mellett (legsikerültebb a *Nép-könyv* és a *Nép szava Isten szava*) délibábkergetésbe tévedő nyelvézeti munkásságáról is beszámol a szerző. Ebben is naív, romantikus idealista Táncsics, és Bölöni helyesen állapítja meg, hogy hősének jelentőségét és nagyságát nem történelmi szerepe vagy működése, hanem egyéniségének ragyogó erkölcsi értékei adják.

Bölöni könyvót némi átdolgozással Táncsics méltó és szinte véglegesnek mondható monográfiájának tekinthetjük. Kíváncsú volna a terjedősebb korrajzi részletek összevonása, s különösen az első részben Táncsics fejlődésének s általában a személyes vonatkozásoknak teljesebb képét adni. Gazdag, de elaprózott írói munkásságának áttekintését nagyban megkönnyítené egy mindaddig hiányzó bibliográfia, amely felölelné a róla szóló szegényes irodalmat is.

(Végül felhívjuk a figyelmet néhány pontatlanságra az adatokban és neveken: Az *irodalom* szót nem Szemere Bertalan, hanem bátyja, Pál alkotta, a *jellemet* szintén, öccse kérésére; Petőfi *A nép* c. verse *háromszor* 5 sorból áll; a *Dicsőséges nagyurak*... kezdetűnek címe Egressy Gábor kéziratos könyvében „1848. Mártius 11.” A hibás nevek helyes alakja: Gyurmán, Kovacsóczy, Márton; Bodajk, Cece, Csesznek, Gyulavári, Sümeg.) K. M.

Gerlótei Jenő: *A költő Valéry távlatai*. Debrecen, 1942. N 8°. 82 [2] l. (Irodalomtudomány. 2.)

Irodalomtudományunk mindaddig, minden alapossága s olykor találékony-sága mellett sem jutott még arra a lényegest megragadó, örök jelenségek felvetéséig nyúló fokra, melyen a nagy modern költészeteknek s általában a nagy primér és klasszikus kultúrák megnyilatkozásainak magyarázata és elrendezése lehetővé válik. Legelső oka ennek természetesen irodalmunk kései felvirágozása és a nagy Nyugat-nemzedékig mindenkor *romantikus*, a klasszikus hagyományvonalból kimaradó jellege, mely természetesen a művek tanulmányozását nálunk a maga sajátos, nem mindig elsőrendűen szellemi igényeire formálta. Irodalomtudományunk tehát, most, évtizedekkel a „Nyugat” fő munkáinak megjelenése után még mindig csak úgynevezett „nemzeti klasszicizmusunk” magyarázhatóságának alapján áll. Márpedig az a szellemi alap, melyről esetleg megérthettük és feldolgozhattuk Petőfi költészetét (már Vörösmarty és Berzsenyi esetében sem lévén egyszer sem elégséges), teljességgel semmitmondó lesz s nem egyszer egyenesen szánalmassá válik a modernebb (és „örökebb”), artisztikusabb vagy mágikusabb világszemléletű alkotásokkal kapcsolatban. Ez az oka pl. annak, hogy irodalmunk eddigelé egyetlen nemcsak elszigetelt csúcspontban, de általános nivóban és egyidejű problémaközösségben is valóban *európai* korszaka, a „Nyugat” nagy nemzedéke mindaddig nem talált valódi és egyenértékű tudományos feltárássra — csupán töredékes kritikai vagy esztétikai irányban nyert valamelyes meghatározást.

Aki mindezt átgondolva, nemcsak érinti, de okaival és következményeivel együtt szívesen *beltája* irodalmunk e szegénységét és egész szellemi életünk e rendkívüli hiányát s akiben valósággal élnek az ezeket kiküszöbölni vágyó igények — a legnagyobb örömmel és elismeréssel kell fogadja Gerlótei Jenő kísérleteit, melyek a tudomány módszereivel próbálnak élni s egyrészt a legmodernebb művészet, másrészt a nagy klasszikus művek igényeihez és sajátos világához vannak szabva, mert legjobbbirányú tájékozottsága és egyéni probléma-élő ereje egyaránt kivételesek és példamutatók. S tárgyánál fogva kettős örömet jelent Valéry-könyve. Valóban, aki elvi megfontolással és nem pusztán jellemezni akaró, de nagy általános vonalakat felidéző képzelettel kíván nyúlni az irodalmi alkotás misztériumához, — aligha találhat kifejtéseinek anyagául jobbat e ragyogó francia mesternél, akinek műve szinte önmagától felveti az alkotás minden alapvető kérdését, kérlelhetetlen élességgel tárva elénk eredendő antitetikájukban; s aki a kifejezés olyan tökélyéig jutott, ahol már minden szó kérdéses és kérdést jelentő egyben, ahol minden mondat a megfontolások és megoldások egész halmazát rejtje szerkezetében.

S itt kerül sor az első, de kényszerítő közvetlenséggel fellépő ellenvetésre Gerlótei művével szemben. Mert már az első mondatok után önkéntelenül fel-

vetődik a kérdés, vajjon, minden látszólagos elmélyvése mellett, értheti-e valaki egyáltalán ilyen zsúfolt és rendszertelen, ilyen dadogó és homályos írásmóddal Valéryt? lehetséges-e egyáltalán ilyen módon érdemlegesen mondani erről a végletesen világos fogalmazóról, ezzel a halmozó aránytalansággal az arány és forma e legszenvedélyesebb szerelmeséről? Mikor ismert igazság az, hogy egy nagy író csak a maga módszereinek átvételével, szinte csak saját alkotásmódjának másolásával, csak *belülről*, magából a műből kiindulva (s ezt a végsőkéig értve) lehet felérni. S ezen itt az sem változtat, hogy Gerlőtei Valéryt épp ezen a legsajátabb és bizonynyal legnagyobb értékű pontján próbálja kibebíteni, a klasszikus érvények kedvéért egy bizonyos jelzett „teljesség”-ről való lemondást tulajdonítva neki: mindig előnyt biztosítva az ő klasszikus, vagy ez esetben helyesebben „intencionális” művével szemben a romantikus, vagy „existenciális” művészet nagyjainak. Holott Gerlőtei épp a maga írásmódjával mutatja csődjét ennek a rosszulértelmezett „teljességretörésnek”, melyet Valéry-nél hiányol; hogy t. i. Valéry a benne (és mindenki-ben) rejlő teljes lét gazdagsága helyett annak csak *egyetlen* meghatározott vonalát fejt ki, *teszi művé* (mint ahogy bizonyos értékeinket *pénzzé* tehetjük); — elfeledve, hogy az alkotás maga nem más, mint épp e *választás*: s ha ez egyben lemondás is, csak annyira az, amennyire a megszólalás már eleve lemondás a csönd teljességéről, s minden egyes tett mindig lemondás a lehetséges tettek végtelenségéről. Épp ennek a lemondásnak gyötrelme és kétsége játszhatott közre Valéry sokat vitatott húszéves hallgatásában is: hiszen ez egyik főtémája a Valéry-mű egészének, kivált pedig a hasonlíthatatlan Eupalinos-dialógusnak. Az alkotás egyrészt mindig lemondás valami homályos „egész”-ről, de másrészt viszont a részek teljességgel meghatározott formája s ezáltal önmagában „teljes” és valaminő „egész” érvényével ható, míg a szó szerinti teljesség szükségképpen homályos és határozatlan marad. Dantében olvashatjuk:

Mert akiben minden gondolat egymást
kergeti, célját sosem érheti,
mert egy a másikat gyengíti folyvást.

(*Purgatórium* V. 16–19. sor.)

Mint ahogy Gerlőtei zsúfoltan egymásra rakott, egyetlen jelzőt soha kihagyni nem tudó, egyetlen kínálkozó árnyalatról lemondani nem merő mondataiban, a viszont minden arány feláldozásával egymáshozkapcsolt mondatrészek folyvást egymást gyengítik és egymás határozatait hagyják cserben. S ezzel minden becslésre és meggondolásra méltó kezdeményezései mellett is kétségben hagyják olvasóikat művének valódi értéke és eredményei felől.

Somlyó György

Barabás Tibor: Egy nép nevelői. Tanulmányok. Bp., (1947). Új Idők. 165 l.

Tíz tanulmányt, a magyar irodalomtörténet tíz jelentős alakjáról szóló fejtegetést kapunk e kötetben. A szerző megvallottan az irodalmon kívül eső céllal bocsátja közre írásait, a könyvvel mégis foglalkoznunk kell, mert irodalmunk e nagyjait mint a megújhódó magyar kultúra, az újarcú magyar nép nevelőit állítja eléünk. Életüket és művüket egyaránt vizsgálat tárgyává teszi és Apáczai Cseri Jánosban, Misztótfalusi Kis Miklósban, Kölcseyben,

Madáchban stb. azt a magot keresi mintegy, amely az új szellemiségben elültetve termékenyítőleg hathat művelődésünk átfőrmálódásához.

Barabás Tibor tétele, hogy az igazi nagy magyar írók, gondolkodók a szónak klasszikus értelmében vett forradalmárok. Eszményük a fejlődés, a haladás, a hatalom azonban a maga önkényes eszközeivel erőszakkal megakasztja a szellemi élet természetes menetét. Ezért érzik kötelességüknek írónk, hogy írásban és szóban, tettel és emberi magatartással eszméltessenek. A hatalmat és a népet is eszméltetni akarják, amelyért — úgy érzik — küldetésük van. Ez az eszméltetés küzdelem, és gánjoskodás, megnevértetés, közöny s nem egyszer rendkívüli megpróbáltatás kíséri az írás e hőseinek munkáját. Az ember maga legtöbbször el is bukik; Apáczai Cserit a jelentéktelen kis kolozsvári iskolába küldik, M. Kis Miklóst megaláztatás és büntetés éri, Hajnóczy vértanúhalált hal vallott igazságaért, Wesselényi, Madách börtönt visel, Kölcsey eszméért lemond követi tiszttségéről, Péterfy és József Attila a nagy emberi boldogtalanságban és látszólagos céltvesztettségben maga keresi idő előtt a halált. Csupa tört életvonal, a haladás fátylavívóinak élete s működése mégsem eredménytelen. Ezt írja Barabás: „Tagadom, hogy minden új szellemi irány bukását, szószólóinak minden megpróbáltatását híven magyarázza az a frázis, hogy korán születtek erre a földre. Mikor kellett volna hát születnie e méltatók szerint Apáczaiknak? Talán a hanyatlás öt követő évszázadaiban? Rákóczit kellett volna-e követnie bujdosásában, avagy Petőfit és Vasvárit a keserű elszigeteltségbe s a hősi halálba?” A nemzet igazi nevelője csak látszatra jön mindig idő előtt, valójában a legmegfelelőbb pillanatban emeli fel szavát az elnyomókkal szemben a szellem szabadságának érdekében. Igaza van a szerzőnek: a lángész sohasem érkezik idő előtt, mert amit tanításából nem ért meg kora, az egyszer majd valamelyik kései nemzedékre eleven erővel hat. Mert Barabás Tibor tanulmánykötetének valódi értelme az, hogy az új magyar kultúrát nem a semmiből, hanem a nemzeti mult haladásra vágyó, nagy tanítómestereinek útmutatása alapján kell kidolgoznunk.

E szemponttál által válik figyelemreméltóvá az irodalomtörténet kutatói számára Barabás Tibor most megjelent tanulmánykötete. *Dénes Tibor.*

Dezsényi Béla: Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban. Documenta Danubiana. Értekezések a dunai és a nemzetközi jogi kérdések köréből. 2. sz., Bp., 1947. (Gergely R. kiadása.) 71 l.

Az első dunai sajtótörténet négy fejezetben tárgyalja anyagát. *A hírlapirodalom kialakulása a XVIII. század végéig* c. fejezetben a kézíratos és nyomtatott újságlevelektől az I. Ferenc által meghonosított „teljes cenzúráig” tart a fejlődés útja, melyben különösen érdekes az első nemzetiségi sajtónyomok (Presspürské Noviny, Serbskija Novini) bemutatása. A tanulmány második részében (*A sajtószabadság felé*) a metternichi sajtópolitika és a hazai cenzúra bírálatán keresztül az 1848—49. évi nemzeti-forradalmi sajtóhoz, majd a szabadságharc emigráns sajtójához érkezünk. Figyelmet érdemel 1848 dunai sajtókezdeményezéseinek, az első felelős minisztérium román, szlovák stb. kiadványainak ismertetése. A szakembereket bizonyára érdekli, hogy Dezsényi az 1848. évi bukaresti szociális forradalom lapjáról, a Poruncul Român-ról és a „felkelők” (Bălcescu, Rosetti, Heliade stb.) Bukovinában kiadott hasonnevű szemléjéről is megemlíkezik. Az 1849-től 1914-ig tartó utat

három szakaszban tárgyalja: az önkényuralom elleni sajtóküzdelem, az időszaki sajtó elterjedése és a technikai tökéletesedés (hírszolgáltatás, nyomda-technika, új lap típusok). Helyes érzéssel külön-külön tárgyalja a magyar, lengyel, cseh, szlovák, déli szláv és román sajtót, az első bolgár sajtókísérleteket, sőt a tengerentúli kivándorlás következtében keletkezett dunatáji gyökerű amerikai sajtótermékeket is. A két világháború kora c. fejezet különösen nehéz feladatot rótt a szerzőre, hiszen a dunatáji népek sajtója az új államalakulatok, az életforma forradalmi alakulásai és az életirám meggyorsulása következtében óriásit haladt előre. Eppen ezért a hét dunavidéki állam sajtójának szemléltető bemutatása — a zárt torjedelemben — csak olyképp sikerülhetett, hogy az író csupán felvázolja anyagát, melynek kitöltésére külön kötetet kell majd szentelnie a megírandó részletes dunai sajtótörténetben.

Kemény G. Gábor.

Paraszi háború. Hősköltemény Dózsa György harcáról, tetteiről, haláláról. Írta 1514—1519-ben Taurinus István gyulafehérvári vikárius. Latin eredetiből fordította napjainkban Geréb László. Egykorú fametszetekkel. h. n. é. n. („Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet). 89 l.

Taurinus „eposza” — Nagyszombati Márton török elleni harcra buzdító carmenje mellett — a költői művekben szegényes Jagelló-kori humanista litteratúránk legjellemzőbb, legértékesebb alkotása. Feldolgozott témájának időszerűségén kívül azért is nagyjelentőségű, hogy a latin nyelv bővös börtönéből kilépve most magyarul szól hozzánk. A tolmács — Geréb László — régi ismerősünk: Janus Pannonius és annyi más XVI. századi humanista poétánk megszólalatója. A külső köntös — a könyv kiállítása — valóban méltó a fordító jószándékához.

A fordítást már előre megnehezítette, hogy a Stauromachiának nincs modern filológiai kiadása. Az eredeti nyomtatványhoz az elmúlt években alig lehetett hozzáférni, az Engel-féle kiadás pedig (Monumenta Ungarica. Viennae, 1809.) hibás és tökéletlen. Ami a fordítást illeti, jó magyarságú, szépen hangzik, legnagyobbreszt sikerültnek mondható, mégis az az érzésünk, hogy vagy sietős, gyors munka eredménye, vagy pedig nem álltak a fordító rendelkezésére az elegendhetlenül szükséges segédkönyvek. Ennek róható fel, hogy a fordítás sokhelyütt pontatlan, sőt a fordító nem egyszer félreérti a latin szöveget. Csupán egy jellemző példát hozok fel:

„illatos áldozatot, teli urnát öntök a ciprus,
öntök a styxi világ kapujának elébe, itallal
áldozom...” (15. l.)

Eredeti megfelelője:

„Coniferam vestras (grave olentia dona) Cupressum
Ante fores ponam, Stygiaeque ad limina portae
Liba feram...” (I. 20—22.)

Ez a félreértés bizonyos fokig magyarázható. Az alapul vett Engel-féle kiadásban ugyanis a *Cupressum* után tévesen pont áll. A fordító a szöveget így nem értvén, az eredetihez ment vissza. De a helyett, hogy annak alapján a hibát javította volna, még újjal szaporította, mert az ott levő *urnas* abbrevia-

túrát, melynek a helyes feloldása — Engelnél jól van! — *vestras, urnas*-nak olvasta.

Másutt meg érthetetlen szabadosságot enged meg magának. Így:

„Prágai György érsek, Bácsnak főpapja haladt a
zsenge királyi fiú háta mögött, ki

.....
régi nemes törzsök; nagy hírű-nerű a családja.“ (22. l.)

Megfelelője:

„*Vastae Achiflumen Bachiae, Gregorius...*

..... *fora quem Romana recensent*

Stemmatibus claris et longo sanguine cretum

Principis ad tergum de Frangepanibus ibat.“ (I. 230, 234—6.)

Frangepán Gorgelyt mind Taurinus szövege, mind lapszéli glosszája, mind pedig a történeti valóság ellenére (v. ö. például Erdújhelyi Menyhért: *A kalocsai érsekség története a renaissance idején*. Zenta, 1899.) megteszi Prágai Györgynek! Még több hibás és pontatlan helyet lehetne felhozni, nem is szólva a szokihagyásokról, beto'lásokról, henye, a metrum kedvéért bekerült kifejezésekről. Mindez egy újabb kiadás esetén javításra szorul, s akkor valóban tisztos munkával gyarapszik fordításirodalmunk.

Nem mehetünk el szó nélkül Geréb *Taurinus és a Paraszti háború* c. négylapos bevezető tanulmánya mellett sem, mert Taurinust bizonyos szempontból átértékeli. A paraszttal szimpatizánsnak tartja. „Önállóságra és bátorságra vall, hogy Taurinus ilyen tárgyat választott. De nem írt — abban az időben nem is írhatott — a népi tömegeknek. Művelt, gazdag nagyurak, mecénások voltak olvasói. Nem szállt szembe velük, igyekezett az ő nyelvükön beszélni. Csak a sorok közt mondhatta el róluk véleményét...” (7. l.) A tárgyválasztáshoz aligha kellett bátorság, mert a Gerébtől is lefordított ajánlólevél tanúsága szerint éppen előkelő mecénásainak kedvéért és kifejezett unszolására állt neki a téma megverselésének. Másrészt tudjuk, hogy Adrianus Volphardus (szintén gyulafehérvári kanonok!) már 1517-ben írt egy — a paraszti háborúról szóló — epikus művet. Ez azonban elveszett. Geréb ahistorikusan a mai szemléletet vetíti vissza a sorok közé, pedig ez nem a probléma megértésére, hanem félreértésére vezet. A Stauromachiához (ha tendenciái egyáltalán félreérthetők!) Taurinus szeméiye, kapcsolatai és művének beható vizsgálata, a korabeli epikai jellegű költői termékekkel való egybevetése adja meg a kulcsot.

Taurinus — rendes nevén Stephanus Stieroxel de Switavia — születési évét nem ismerjük. Mint a neve is mutatja, morvaországi német. Meghalt 1519 pünkösdjének előestéjén Nagyszébenben. 1501-ben iratkozott be a bécsi egyetemre, még 1506 végén is ott találjuk. Ezek az adatok döntő fontosságúak, mert a bécsi egyetem ekkor aranykorát élte. Vezető szelleme Celtis Konrád — Miksa császár romantikus vágyainak költői teoretikusa — „nagygermán” eszméket pendített meg. Tacitus Germania-jától ihletve az ősi dicsőséget, a régi germán egyszerűséget énekelte, példának állítva a „romlott” jelen elé. Reformprogramja érdekében a „principes”, a „proceres”, azaz a főurak életét ostromozta a latin szatíraíróktól kölcsönzött közhelyekkel. Ezt a Celtis-féle

eszmái és költői hagyományt vitte tovább Vadianus és epigon-köre, melybe Adrianus Vo'phardusszal, Nagyszombati Mártonnal együtt Taurinus is beletartozott. A paraszti háború számára csak téma volt, melynek kapcsán ezeket a nacionalista közhelyeket elmondhatta. Ilyen összefüggések figyelembevételével másként értelmezendő a Dózsa-beszéd és egyéb más helyek urakat gyalázó passzusai, hisz éppen azok felrázása volt itt a cél, nem pedig a parasztsággal való szimpátia. Ez még túlkorai, hisz a polgárság előtörése van soron. *G. R.*

Zimándi Pius: Péterfy Jenő gimnáziumi évei (1860—68.) Részlet egy készülő életrajzból. Gödöllő, 1944. 82 l. Kny. a Jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői szt. Norbert gimnáziuma 1943—1944-i évkönyvéből.

Zimándi Pius tanulmányának célja az, hogy „életre keltse azt a keretet, melyben Péterfy tanulóévei lefolytak, rámutasson a hatásokra, melyek fejlődését irányíthatták s megrajzolja azt a világot, mely a tízéves Péterfy Jenőt iskolában és iskolán kívül körülvette“, érettségijéig. Nehéz és nagy elmélyedést követelő munka. Zimándinak a Péterfy megismerte városok légkörén, aktuális politikai és gazdasági helyzetén kívüli meg kellett rajzolnia a társadalom akkori képét is, de nem fejlődésének irányvonalaiiban, hanem állóvizeiben, nem nagy vezető egyéniségek keresztül, hanem a bizalmasabb újságírás, színházi és zenei élet, tanárság és közélet rejtettebb zugait világítva meg. Mindez adatszerűen, mintaszerű gondossággal lép előnk, Péterfy tanárainak egyénisége s a tankönyvek; az első Wagner-bemutató; a Nemzeti Zenede működése; Beethoven IX. szimfóniája; Péterfynek az önképzőegylet számára írt dolgozatai (a Tiberius Sempronius Gracchusról szóló fennmaradt): csak e néhány adatot említem meg, például arra, milyen elemekből állítja össze Zimándi Pius Péterfy Jenő környezetének hiteles és megkapó képét. Kiemeljük a hatvanas évek Pestjéről adott nagyszerű miliőrekonstrukciót (18. l. és 27. l.): kis remeklés ez, teljesen az egykorú vélemények, naív okoskodások és büszkélkedések pontos körképe rendezésével. Ez a környezetrajz, a hős nélkül, aki még nem jelent meg benne, méltó bevezetése lehet annak a nagyszabású Péterfy életrajznak, melyet a szerző ígér olvasójának s amit tőle örömmel s izgalommal várunk is.

Szauder József.

Berg Pál: Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban. Bp., 1946. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai XXI. 248 l.

A XVII. századot irodalomtörténetírásunk legújabbban meglehetősen elhanyagolta, úgyhogy egy ezzel a korrall foglalkozó terjedelmesebb munkának a megjelenése mindenképpen öröndetes jelenség. Berg Pál könyve, a XVII. századi angol-magyar irodalmi kapcsolatok bemutatásával, sok tekintetben hízagpótló. Művét hatalmas anyaggyűjtése minden kutató számára a korszak értékes segédeszközévé teszi. Különösen hasznos a kötet végén található összeállítás, mely pontosan felsorolja az egyes angol írók műveinek XVII. századi magyar fordításait, valamint a hatásuk alatt készült magyar munkákat.

A szerző anyagát a következőképen csoportosítja: hosszabb bevezetés után a századot négy szakaszra osztja, melyeket megelőz egy rövid fejezet az 1600-as századforduló angol-magyar irodalmi érintkezéseiről. Minden egyes szakasz elején bemutatja az egykorú angol politikai és művelődési viszonyokat. Megemlékezik az angol magyar kapcsolatokról, majd sorra veszi azokat az angol írókat, akiknek a tárgyalt időszakban hatásuk volt Magyarorszá-

gon. Röviden ismerteti életüket, valamint munkásságukat és ezt követően elősorolja mindazokat a XVII. századi magyar műveket, melyek az illető angol szerző munkáinak a hatására készültek, vagy egyenesen azok fordításai, sőt azt is megállapítja — pontos utalásokkal —, hogy a XVII. századi magyar könyvekben hol történik említés az egyes angol írókról.

Berg tehát igen alapos anyaggyűjtést végzett, de sajnáljuk, hogy — önmhibáján kívül — a háborús események miatt, nem tudott minden, a tanulmány szempontjából jelentős, egykorú munkához hozzáférni. A szerző külön érdeme, hogy helyenkint érdekes új megállapításokkal is gyarapítja ismereteinket, kimutatja pl. Baconnek Zrínyi egyik discursusára gyakorolt hatását.

Kár azonban, hogy módszere kissé mechanikus marad s az összegyűjtött hatalmas anyagot nem értékeli ki kellőképpen és az angol-magyar érintkezés mélyebb okaira sem mutat rá. Nem látja meg a vallásos problémák mögött rejtőző társadalmi kérdéseket, pedig a fejedelmi abszolútizmus és a polgári irányzatok harca nemcsak Angliában, hanem Erdélyben is megkezdődött. Apáczai Csere és II. Rákóczi György ellentéte, valamint az angol forradalom elől menekülő Basirius szerepe közismert. Nemcsak vallási, hanem társadalmi és politikai okok is elvezették a magyar írókat a puritanizmushoz, mely tulajdonképpen a kapitalista termelés folytán egyre jobban megerősödő angol polgárság világnézete, melyben a politikai és társadalmi vonatkozások nem lekicsinyelhetők. Elhamarkodott dolog tehát a puritán eszmék *politikai* *salakjairól* (106. l.) beszélni.

A történeti háttér megrajzolását és a XVII. századi magyar irodalom jellemzését tartalmazó két bevezető fejezet sem válik a mű előnyére. Szükségtelen volt ugyanis megkísérelni a kor valamennyi problémájának az összefoglalását, mivel a könyv a század irodalmának csak egy szűkebb területével foglalkozik. A történeti háttér felvázolásánál különben is csak Szekfűt isméli, „az irodalom jellemzői”-ről szólva pedig számos elavult közhelyet újít fel, ilyen pl. a „Tinódi Lantos Sebestyén-féle *döcögős*” versekről (58. l.) szóló megállapítása. Főlöszleg az a figyelmeztetése is, hogy a régi irodalom búvárainak a vallásos és nem eredeti munkákat is be kell vonniuk kutatásuk körébe, hiszen irodalmunk számos kiváló kutatója ezt teszi már régóta. Végül kár, hogy az olvashatóság kedvéért a szerző a filológiai pontosságot háttérbe szorította, amire már előszavában is utalt.

Ahogy nem állt módunkban a mű valamennyi értékére rámutatni, úgy nem sorolhatjuk fel valamennyi hibáját sem, de kénytelenek vagyunk még, egy súlyos tárgyi tévedésére utalni: Berg a nagy németalföldi filozófus, Justus Lipsiust azok közé a német írók közé sorolja, akiknek nevét „ma már nem ismerjük”. (44. l.)

Berg Pál elismerésre méltó munkájával igen hasznos szolgálatot tett a XVII. századdal foglalkozó magyar irodalomtörténetírásnak és reméljük, hogy korábban megjelent régi magyar irodalomtörténeti vonatkozású dolgozatait és jelen munkáját még további — irodalomszemléletben modernebb és filológiai-lag pontosabb — érdekes tanulmányok követik.

Klaniczay Tibor.

Jewish Studies in Memory of Michael Guttman. I. Edited by Samuel Löwinger Ph. D. Bp., 1946. L. 418, 136 l.

Ezt a hatalmas Emlékkönyvet Guttman Mihály, a világhírű zsidó teológus, az Orsz. Rabbiképző Intézet igazgatója 70. születésnapjára (1942) készültek közzétenni, majd a jubilánsnak még ugyanebben az esztendőben bekövetkezett halála után emlékének szentelt gyűjtőmunkaként. A lezajlott borzalmas események nyomot hagytak benne. 29 munkatárs közül 9 áldozatul esett az elmúlt rémuralomnak. Guttman Mihály nevét számontartja a magyar irodalomtörténet is: 1914-ben az IMIT kiadásában Harmos Sándorral ő tette közzé Péchi Simon *Szombatos Imádságos Könyvét*. A Scheiber Sándor készítette bibliográfiából (*List of Writings of Prof. Michael Guttman*) érdeklődésre tarthat számot a 159. szám. Itt ismerteti Guttman a texasi rabbik évkönyvének (*The Kallah*) első három kötetét. Megtudjuk belőle, hogy az I. kötetben Samuel Rosinger Amerikában Péchi Simon *Szombatos Imádságos Könyvéről* ír. Csetényi Imre (*A hatvanas évek és a zsidóság*) bemutatja a hatvanas évek magyar zsidóságát és magyar-zsidó irodalmát a korabeli magyar nyelvű sajtó tükrében. Zsoldos Jenő (*Bródy Zsigmond pályakezdése*) a fiatal Bródy Zsigmondot méltatja mint műfordítót és hazafias költőt. Közzéteszi két kiadatlan levelét is. Waldapfel Imre (*Az Ábrahám-legendától a Kristóf-legendáig*) korábbi Christophorus-tanulmányai kiegészítéseként megtaálja az Ábrahám-legenda és a Kristóf-legenda összekötő láncszemét a bizánci krónikás irodalomban. Scheiber Sándor (*Maimoni Magyarországon*) a XII. századi nagy zsidó filozófus magyar nyelvű irodalmának bibliográfiáját állítja össze. A színes és tartalmas kötet a magyarországi zsidó tudomány újjáéledésének első megnyilatkozása.

—r—r

Burckhardt, Jakob: Az olasz renaissance műveltsége. Fordította: Elek Artúr. Bp. 1945. (Dante.) 4°. 333 l.

Eppen ötven éve, hogy a nagy genfi mester e „művészi alkotása“ magyar fordításban is megjelent. Akkor a hazai tudományosság hivatalos szervének, a Magyar Tudományos Akadémiának a gondozásában és kiadásában, s most — félvszázad múlva — az üzleti érdekeket is szem előtt tartó könyvkiadónál.

Ez a két momentum Burckhardt magyarországi sorsára is rámutat. Elsősorban a századforduló „essayista“ irodalomtörténészeire gyakorolt döntő hatást. Szellemi tanítványának tekinthető Péterfy Jenő. Leghívebb, legtehetségebb magyar tanítványa — aki Genfben hallgatója is volt! — Riedl Frigyes. Burckhardt „szellem ujját“ érezzük írásaiban lépten-nyomon, de főként *A magyar irodalom főirányai*ban, mely hosszú időre meghatározta renaissance-ábrázolásunk és felfogásunk irányát és módját. Gondoljunk csak Riedl Mátyás-arcképére! Csupán a huszas években törött meg egy kissé nálunk Burckhardt varázsa, igaz, csak a legszűkebb, humanizmussal foglalkozó tudományos körökben. Új csillagok tűntek fel: Burdach, Huizinga, Toffanin. De ezeknek sok újat hozó munkái, sőt Burckhardt renaissance-felfogását támadó, azt szét-szedő (Huizinga) tanulmányai ma sem tudják feledtetni azt a nagy, egységes, szuggesztív erejű tablót, melyet a genfi mester festett. Beteljesedett ugyan rajta a tudományos munkák közös sorsa: részleteiben kikezdte a további kutatás, sokban túljutottak rajta, de mint „művészi alkotás“ időtálló, marandó, ma is élmény erejét hat.

—ir.—

Budapest. — 1946. 5. sz. Genthon István: *A békebeli Pest regényéről. A Boldogult úrfikoromban* újszemponztú értékelése, bár nem osztjuk azt a fel fogását, hogy „Krúdy többi regényét egyáltalán nem becsülöm úgy, mint ma napság, késői felfedeztetése idején illenék”; elég ha a *Hét bagolyra*, az *N. N.-re* vagy a *Napraforgóra* emlékezünk vissza. — 6. sz. Rubinyi Mózes: *Pesti Múza. A főváros mint költőink ihletője.* — 10. sz. Scheiber Sándor: *József Attila nyolc ismeretlen verse.* Adalékok a költő kritikai kiadásához.

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1946. Waldapfel József: *A krakkói egyetem s a magyar és lengyel szellemi élet kapcsolatai a renaissance korában.* Történelmi, szellemtörténeti és irodalmi kapcsolatok a humanizmus korában. A tanulmány egy „idegennyelvű kiadvány részére készült, amely a németektől leigázott Lengyelország külföldi barátaiban igyekezett volna Magyarország iránt érdeklődést keltetni”. — 1947. májusi sz. Moholi-Ernust Johanna: *A humanista levél.* A humanista epistola műfaját vizsgálja tartalmi és formai szempontból, különös tekintettel a magyar humanista levélírókra. — Turóczi-Trostler József: *A „Holdvilágos éj”.* Képzettörténeti tanulmány. Vörösmarty mesenovellájának európai tárgy történeti, szellemtörténeti kapcsolatait, hátterét adja. „Vörösmarty a „Csongor és Tünde” esztendejében írta a „Holdvilágos éj”-et. Talán felocsudva a csoda és ünnep ígázatéből s önállósítva a Balga világát, varázsrontó paródiának szánta a mesét.” — Tési Edit: *Az utolsó magyarországi latin eposz.* Wégh Imre *Pugna ad moenia Novaroe 23 Martii, 1849* címen 1856-ban Vicenzában megjelent „carmen epicum”-ának ismertetése.

Egyháztörténet. — 1945. 1—4. sz. Szimonides Lajos: *A „debreceni biblia” viszonytagságai és elnyomása.* Komáromi Csipkés György magyar bibliafordításának cenzúratörténeti sorsát tisztázza az ügyre vonatkozó iratok összefüggő sorozata alapján.

Embernevelés. — 1946. 3—4. sz. Keresztúry Dezső: *Az új magyar irodalom szelleme.* „A magyar nemzeti érzés türelmetlen tettvágy és halálos kétségbeesés között hullámzik, egyik legfeltűnőbb vonása éppen erős affektivitása. Ezért nyilatkozik meg legtisztábban és legteljesebben a líra területén. Talán nagyzásnak tetszik s éppen a dolog természete szerint nehezen bizonyítható, de valóság, hogy a magyar líra, a legmodernebb is, bátran állhatja a versenyt bármely népével, a legnagyobbakéval is.” — Vajthó László: *Magyar irodalomtanításunk jövője.* — Kenyeres Imre: *Új irodalomszemlélet.* — Tóth Béa: *A középiskolai magyar irodalomtörténet-tanítás reformja.* Evi jelentőségű tanulmányok az irodalmi oktatás jelen és jövő feladatairól. — 5—6. sz. Kovalovszky Miklós: *Egy írói számadás tanulságai.* Márai Sándor Naplójának pedagógiai szempontú bemutatása.

Irodalom. — Tudomány. — 1946. 6. sz. Komlós Aladár: *Az orosz irodalom útja Magyarországon.* A kérdés vázlatos áttekintése, az irányok megjelölése.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1944—45. 2. sz. Viszota Gyula: *Széchenyi Önismeret c. műve.* A nagy „töredék” külső és belső története. — *Szemere Miklós levelei Erdélyi Jánoshoz.* (2.) 1841—1865 közötti levelezés. — *Pótlás a Kazinczy-levelekhez.* Kazinczynak Budai Ezsaiáshoz címzett,

1812. II. 24-én kelt levele. — *Ismeretlen Amade-nyomtatvány*. A Nepomuki Szt. János tiszteletére írt latin himnusz (1759) magyar változatának kiadása. — Könyvismertetések. — Irodalomtörténeti repertórium.

Janus Pannonius. Rivista trimestrale humanistica dell'Accademia d'Ungheria in Roma. — 1947. 1. évf. 1. sz. Kardos Tiberio: *Caratteri ed aspetti dell'Umanesimo ungherese*. A magyar humanizmus lényegének rövid összefoglalása, melyet a mai humanista érzelletű és műveltségű írókra való kitekintés zár be. — Berkovits Elena: *La miniatura ungherese nel periodo degli angioini*. Az Anjou-kori magyar miniatűrának eredményekben gazdag összefoglalása.

Magyar Nyelv. — 1945. 1—5. sz. Rubinyi Mózes: *Vajda János nyelvéhez és stílusához*. Új adatok Vajda Összes Műveinek első gyűjteményes kiadása (1944) alapján. — Pais Károly: *Realizmus mint stílusjelenség Kisfaludy Sándor költészetében*. Kisfaludy Sándor „realizmusa” tájnyelvi szavakkal tarkított költői fogalmazásában nyilvánul meg. — 1946. 1—5. sz. Deme László: *Kosztolányi Dezső, az elméleti és gyakorlati nyelvtisztító*. A költő nyelvvédő munkásságáról.

Magyarosan. — 1945—46. Kovalovszky Miklós: *Olvasóinkhoz*. „Célunk és elvünk nem a kicsinyes, bogarászási nyelvészkeszködés, szavaknak gombostűre szúrása, hanem a helyes, tágabb értelmezésű nyelvművelés.” — Hegedűs Zoltán: *Kosztolányi Dezső*. „Nyelvészeti kérdésekben okos műkedvelő, de mint író komoly tudósa a nyelvnek.” — Horváth János: *Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól*. (1.) Megszívlelni való tanácsok: az új gondolatot új bekezdéssel indítsuk el, óvakodjunk a fölösleges jegyzeteléstől, utóbbi különösen a szöveg zavartalan olvasását akadályozza. A jegyzethalmazás mániájára: „Végre is a szöveg olvasni való, állítsa hát össze úgy a szerzője, hogy olvasmány legyen, s ne hárítsa át az olvasóra az ő elpotyogtatott adatai értelmes összeszedését. Ha pedig már jegyzet kell, akkor valamely nyugvópontához, bekezdés vagy legalább mondat végéhez függesszük a reáutaló számot vagy csillagot; ne ráncigáljuk az olvasó pillantását, amely sormentében szeret haladni, minden mondat közepén felülről lefelé is, gondolkozását is hasonló ugrándozásra kényszerítve. A jegyzetes ember két szájjal beszél, az egyikkel minduntalan belekotyog a másiknak a szavába. Talán azért is válik idegessé, aki sok ilyenfajta szöveget olvas.” Elég gyakori hibák: irodalmi művek címeinek a szövegbe tudálékos pongyolással történő fűzése, iskolás szabályokhoz (bevezetés, tárgyalás, befejezés) mindenáron való göröcsös ragaszkodás: „bevezetést, befejezést akár sohse lássak!” — „Valóságos rákfeneje a dolgozatoknak a tartalomelmondás”, mert „a tartalom nem öncél s ha elmondom... alkalmi rendezéssel kell elmondanom. Ha az író jellemzési módját akarom megvilágítani vele, más elrendezéssel adom elő, mintha a szerkezetét, cselekvényét, korrajzát, lélektanát, világképét, irányzatát, elbeszélő modorát veszem célba...” — „Nem tudnak megzabizdulni a tankönyvtől, nem igyekeznek saját olvasmányaik alapján képet alkotni egy-egy íróról.”

Revue d'Histoire Comparée. — 1946. 3—4. sz. Hazard, Paul: *André Ady, poète et européen*. Adyról és költészetének európai kapcsolatairól. A párizsi Magyar Intézet megbízásából Ady fordításaihoz készített bevezető tanulmány.

Költészet és képzőművészet.

(Madách—Couture, Gyöngyösi—Rubens párhuzamok.)

Tudvalevő, hogy minden művészet a költészettel egyazon töből fakad, mindegyiknek ugyanaz a célja: a szépnak megvalósítása, a műélvezet fölkelése. A képzőművészetek közül a költészethez a legközelebb mégis, a tapasztalatok és közfelfogás szerint, a festészet esik, már csak azért is, mert a legkevesebb eszközzel dolgozik, ezért adta neki már Lionardo az elsőséget, úgy-hogy nála is kevesebbél már csak a költészet.

A képzőművészet, zene sokszor megvilágítói a költői műnek, a költészet által szavakba foglaltaknak. Így támadnak a művészi illusztrációk, például Zichy Mihály rajzai *Az ember tragédiájához* és Arany balladáihoz. A siker titka a kongenialitás a költő és az illusztrátor között, amely oly szerencsésen érvényesült már Petőfi Összes költeményeinek az Athenacumnál megjelent első illusztrált kiadásában (először album-, majd kisebb alakban is), Lotz, Székely, Jankó és mások képeivel. Az újabb Petőfi-illusztrációk (Lampelnél) már inkább kiforgatták a nagy költő hangulatait.

De lehet úgy is, hogy a kép van meg előbb, s csak utána következik a költő, hogy azt a tárgyat megénekelje. Így született meg például Petőfi *Vándorélet* c. genréképe Barabás Miklós festménye alapján: vagy Mikszáthnak *Az elveszett nyáj* című novellája a Pesti Hírlap Naptárába szánt képek kísérlő-szövegéül.

De van olyan eset is, hogy a képzőművészet egy eszmei szempontból magas fokon álló műnek a lényegét fejezi ki egy hatalmas alkotásban, tehát a költő eljárásához hasonlótl követ vele, azonos célt kíván elérni. Ezek a tények indítanak az itt következő párhuzamokra.

Azok a képek, amelyekhez magyar költői műveket kapcsolok, a párizsi Louvreban vannak. 1912 telén többször is álltam előttük, s a közlendő vonatkozások önként, külső figyelmeztetésektől függetlenül támadtak bennem.

A Madách-párhuzamot Thomas Couture (1815—1899) hatalmas vászna, a *Romains de la Décadence* (1847) keltette föl. Egy római tivornyát ábrázol éppúgy, mint *Az ember tragédiájának* V. színe.

A festmény Madách színének első felét mutatja, csak a romlottság képe, a kéjelgés és dorbézolás, mely már a csömörlésig fokozódott. De nem mutat rá a gyógyyszerre is, mint a költő teszi. E helyett kifejezi az erkölcsi álláspontot, a kritikát, egészen a felháborodásig.

Couture művének első benyomása az alakok szoborszerűsége, a művészet akkori klassziczizáló irányának következményeül; a szerkesztés szinte természetellenesen szabályos, az alakok megragadók, fenségesek. Azt a célt, hogy szoboralakok megelevenedését, vagy inkább hitvány emberek megdermedését éreztesse, sikerült elérnie.

A nagy, hosszú asztal körülállók villogó tekintetében, összeszorult ökleiben megdöbbenés, vészjósló harag jut kifejezésre. Madách eszmeköröbe lendül át a magyar lélek e nagy vászon előtt, hogy azután egyre több kapcsolatot fedezzen fel benne. A középső pamlagon fehér köntösben fekvő nő melázó, szinte melabús tekintete Éva hangulatát idézi. Szomszédjának kelyhet nyújtó kedvese, akinek ölébe támaszkodik, szintén komoly tekintetű, éppen nem ellentétes tehát Ádám ottani hangulatával. A két alak sem ittasságot, sem kéjvágyat nem mutat.

A jobb szélén látható szobrot egy vörös leplű szilaj ittas megkínálja kelyhéből, de az, mintha valósággal merényletnek érezné, elutasítja. A kínálás — tudjuk — megvan Madáchnál (Lucifer indítványozza a behozott halott-nak), de így is közös mozzanat, hogy nem élővel szemben történik.

A másik szobor, a jobb szélső szomszédja befelé, az asztalnak támasztott jobbja irányában hajtja fejét. Töpreng, búsul a lennvalók sorsán. Ezek közt vannak teljesen ittasok, gondtalan mulatozók, de mintha részegségükön átderengne annak a sejtelme, hogy ennek nem lesz jó vége.

Középen Apolló áll, s mintha meglepetésében ijedten tárná szét karjait: — Ennyire süllyedt ez a nép?! Az Apollótól balra álló szobor vészjóslóan néz el az asztal népe fölött. A kiegyenesedett szélső bal alak megvetést mutat.

Hátrább egy kéjő meztelen felső testtel, emlőit kitérve táncol. Rokon Éva társnőjének hangulatával.

A balszélső szobor aljában egy sötétszürke köpenyes ifjú áll, az elbúsulásig merengő tekintettel, amit a mulatozókon szemlélődése okozhat. Talán magát a festőt ábrázolja.

Azt az érzést, melynek fölkeltése a kép fő célja, nagyszerűen kifejezi a két belépő alak. Az egyik kék köpenyben, töprengő tekintettel, a másik vörös köntösben, a szikrázó harag jeleivel. Amaz szánakozik romlott kortársain, a rájuk ólálkodó végzetten, emezt a harag, a felháborodás fűti azon, hogy idáig züllöttek. Ők a kor szatirikusai, a jobbak koruknál. A mű fogyasztása az, hogy maga a szemlélt jelenet tableau-szerűen beállított, valószínűség, természetesség kellő éreztetése helyett. A dőzsölés kései szakát, az erenyedtséget, kimerültséget festi, némi eszményítéssel a nyers hűség helyett. Hogy Couture, aki művét Juvenalis epigrammáinak hangulataiból merítette, saját korára is célozni, ezt bírálni akarta, nyilvánvaló! 1848 előtt volt az idő. S éppen korának ostromozása miatt támadt a nagy ellenszenv képe iránt, ami természetesen kritikájának jogossága és helyessége mellett bizonyít, annál inkább, hogy kritikusan ezt nem merték kimondani. Elnevezték a művet „tableau médiocre“-nak, egy V. felvonás diszletének, jobbakul ítélve korábbi műveit (*A solymász*), észrevevés nélkül ha'adva el tagadhatatlanul nagyszerű eszmei tartalma mellett. Ez a kritika el is kedvetlenítette Couture-t, úgyhogy e miatt nem is fejlődött ki elsőrangú tehetsége, amiben nyilván a Delaroche hatásvadászó befolyása a'á kerülése is részes.

Nincs kizárva, hogy Madách ismerte ezt az alkotást, legább is hallhatott, olvashatott róla, hiszen a híre az egész világsajtót bejárta akkor, részletes ismertetések tárgyalták. És ha nem, érdekes esete annak, hogy egy eszmekör különböző, egymástól független eszközök mellett is mennyire megkaphatja mindkét úton ugyanazt a jelölet.

Couture a történeti festőknek legmélyebb fajtájából való. Azokéból, akik a multat nem külsőségekkel, kosztümökkel, hanem az időt mozgató érzések, gondolatok kifejezésével, sejtetésével akarják és tudják kifejezni, tehát nem a Jósikák és Szigligetiek, hanem az Eötvösök és Kemények vágásából. A német Anselm Feuerbach (*Iphigeniá-ján kívül a hatalmas Platon lakomájá-nak festője*), volt rokon való. Ez az utóbbi műve elevenség, változatosság, sőt az alakok lelkiélete tekintetében is tökéletesebb a francia mester művénel, s már Raffael Stanza-képeinek (*Athéni iskola*) magaslata felé jár.

Kiváló gondolati festőjük volt még a franciáknak Gustav Moreau (1826—1898.). Eszmei, bibliai és mitologikus képein miszticizmus vegyül titokzatos bánattal és keleti pompával. Ő a francia Böcklin; bennünket kolorisztikus hatásaival és rajzhibáival Munkácsyra emlékeztet. A romantikus görög világot próbálta ábrázolni, mint Delacroix a Louvre Galérie d'Apollon-jának mennyezetén *Apollo és Python* sárkány-küzdelmében.

Eszmei ábrázolatai közül való a *Les prétendants*, az ambíció hajótöröttjei. A hasztalanul viaskodók, tönkrementek elkeseredett csoportja felett ott lebeg elérhetetlenül a Siker; egy női alak, feje fölött vérző csillag. Félig kész kép, s ez nem egyszer van így nála. *Prometheust* kétszer is ábrázolta: ülő és fekvő helyzetben. Utóbbin az Okeanidák kara is, méltó illusztrációul Aeschylos-hoz. Vallásos képi közt hatalmas a *Golgota*, a nagyszerűen jellemzett két latorral. *Jason és Medea* képén a hős megkapta már az aranygyapjút Medea segítségével. Lelkét már teljesen a birtoklás örvendezése tölti be, ezt jelenti a keselyű is lábánál. Törődik is ő már a nővel, aki a megszerzésben eszköze volt, s most is odaadó önzetlenséggel hajol feléje. Ime az ambíciótól hajtott férfi, akinek az asszony csak mint eszköz számít, s a cél elérése után már semmit!

A Madách-szal kapcsolatban felmerülhető képzőművészeti párhuzamokból elősorban Zichy Mihály rajzai merülnek fel előttünk. Nem meglepő, hogy Zichy, akinek művészete éppen a költői művek gondolati tartalmánál villanás-szerűen természetes ábrázolásában remekelt, — *Az ember tragédiáját* is illusztrálta, hiszen ez egész irodalmunkban a mély és változatos eszméknek legnagyobb gazdagságát kínálja, már a költő által is plasztikusan megjelenítve.

A római színhez készült hátról az első: *Lucifer felköszönti a halottat*, szilaj, vad jelenet, s Ádám és Éva komor nézői. Lucifernek nekiszilajodott alakja itt a legkiválóbb, aminthogy ebben az egész sorozatában ez a legsikerültebb alakja, amiképpen Milton eposzában is költői erőre Lucifer. Ehhez úgy ért, mint Mozart a *Don Juan* ördögi részéhez. A második képen: *Péter megkereszteli a haldoklót*; összüleink megrendült szemlélők. A háttérben fátylas temetési menet vonul, Péter mögött egy ember imádkozik a haldokló lelki-üdvéért, Lucifer pedig összegörnyed az új idők láttán. A harmadik kép is Péter tanítása: *Istennek dicsőség!* — a jelenet fenségét méltóan örökíti meg. Hogy Lucifer mennyire a központi alakja itt Zichynek (ez Prohászka mellett szól, aki szintén Lucifert látta a mű legjellemzőbb szereplőjének, aminthogy már Erdélyi János is a művet „az ördög komédiájá”-nak nevezte), legjobban mutatja, hogy Ádám a XV. színben a meredek szélén valami Lucifer szítottá eltökéltséggel készül az öngyilkosságra, Isten előtt leborultában pedig csak hátulról látjuk, amnyire nem érezte Zichy Ádámot neki való feladatnak.

A római jelenetben a kifejlődésre, a kereszténység hajnalodására teszi a súlyt, innen való két rajza is, s csak az első a romlottságé, de ez is már a bűnhődésé, míg Couture-nél amannak nagy szerep jut, hogy aztán legyen mit őstoroznia.

*

Ugyancsak a költői és festészeti ábrázolások közti párhuzamra ad alkalmat Rubensnek egy szintén a Louvre-ban látható 20 tagú ciklusa, a *Medici Mária*. Ez viszont mitologizáló Gyöngyösinket hozza emlékezetünkbe. A firenzei születésű Medici Mária, IV. Henrik francia király felesége, XIII. Lajos anyja volt. Rubens Párizsban készítette el óriási műveihez a vázlatokat s Antwerpenben dolgozta ki, tanítványai közreműködésével. A hősnő egész pályája elejétől a mitologizálás jegyében. Már a születésénél ott Lucina, s elejétől az Olympus isteneinek és istennőinek védelme alatt áll. A ciklus legkiválóbb tagjai: Az esküvő a firenzei dómban, A megérkezés Marseillebe, A lyoni lakodalom, A koronázás Saint-Denisben, IV. Henrik háborúja a németek ellen, A királynő háborúja Anjou ellen, Kibékülése XIII. Lajossal, A megölt IV. Henrik apoteózisa és A királynő mennybemenetele, kísérve az anyai szeretet allegorikus alakjától. Szerepel a hitregei és allegorikus alakok egész serege, elkeveredve a halandókkal. Itt a Párkák, Amor, Victoria, Bellona, Minerva, Apollo, Mercurius, Mars, egész Juppiterig. Sőt Rubensnél megistennülnek a földiek is: Juno, Lyon védője, tulajdonképp Medici Mária.

Van Rubens előadásának olyan mozzanata, amely közelebből is Gyöngyösire emlékeztet. Amor megmutatja IV. Henriknek leendő második felesége, Mária, arcképét, s az ennek alapján szeretet bele. Gyöngyösinnél Wesselényi Széchy Máriát „nem látta soha is, megis ég érette“, mert Cupido „szívébe lőtte nyilát“. Még az előadás díszességében is van valamilyes rokonság: Gyöngyösi is tud festői lenni, nem szólva zeneiségéről. De természetesen szegényes jelenség azért Rubens királyi művészete mellett.

Amilyen ragyogó jelensége a barokk pompának Rubens Medici Mária-ciklusa, éppoly szerény jelenség, nemcsak egymáshoz viszonyítva, de még irodalmunk igazi nagyjaihoz mérve is, jó Gyöngyösi István. Aztán a Rubensképek hatását méreteik nagysága is fokozza. Az alakok nagyobbak az embe-rinél, s innen van, hogy az egész sorozat el sem fér a Louvre egy nagy termében, hanem három belőle a szomszédosba szorult. De az bizonyos, hogy ugyanabtól az ízlés-áramlatból eredtek, s éppen azért is emlékeztetnek oly meglepően, meggyőzően egymásra.

Várdai Béla.

„Borbálák köszöntése.“

Kálnássy János neve nem teljesen ismeretlen a magyar irodalomtörténetben. Szinnyei: *Magyar Írókjában*,¹ ha rövid léleketű is, de van szó róla azon az 1709-ből származó magán levél címén, melyet az *Irodört. Közl.*² közölt több, mint egy emberöltőnek előtte.

¹ V. köt. 883. hasáb.

² 1893. évi kötet 254. lapján.

Ugyancsak egy Kálnássy János merül fel most az ismeretlenség homályából, de ez nem Miskolcra jön, mint amaz. Ez az irodalomba belekóstoló Kálnássy otthon él, a Gyármán nemből származó ősrégi Kálnási Kálnássyak falujában, a Tapoly patak partján, a Lengyelország felé vezető országút mentén, ahol a család ősi jogon földesúr. Itt él a XVIII. század utolsó negyedében ez a nemes úr, aki pennát ragad és korának ízlésében kanyarít verseket, amelyek alkalmi célzatúak és nem is szolgálnak senki mását csak azokat, akikről szól és legfeljebb azok legszűkebb környezetét.

A mi Kálnássy Jánosunk a Kálnástól nem messze hegyentúli, de szintúgy a Tapoly közelében, a Bártfa felé vezető országút mentén fekvő Margonya felé pengeti lantját. Itt két Dessewffy-kastély van. Az egyiknek ura Cserneki és Tarkói Dessewffy András,³ akinek felesége Nagyolaszi és Felsőkubini Kubinyi Borbála (1731—1794), aki Gáspárnak és Platthy Anna-Máriának a leánya. Mint a családi tradíciók maiglan hirdetik: Borbála asszony jó hitves, gondos anya volt. Három fiút nevelt, akik közül az egyik lesz a hős Dessewffy Arisztid — az aradi vértanúk egyike.

Dessewffyné, Kubinyi Borbálának december negyedikén ülték a margonyai kastélyban névnapját. A köszöntők között ott van a szomszédból Kálnássy János is, aki nem hozhatván a hófúvásos karácsony havában virágot, elhozza hát játékos lelkének virágait, — egynehány strófát, mely — szerinte kedvesen — ünnepli az ünneplendőt, illetve ünneplendőket.

Mert a margonyai kastélynak — a jelekből úgy látszik — ez időtt vendége volt; a kastély úrnőjének unokahúga, a szintén Borbála névre keresztelt Thuróc-vidéki és Nagypalugyai Platthy kisasszony, aki persze a névnap jókívánságoknak így részese lesz.

Platthy Borbála majd utóbb a másik Dessewffy kastély urának, Tamásnak (aki testvére Andrásnak), lesz a hitestársa. Tamás ekkor még a látszat szerint csak legyeskedik a lipthói szép Platthy kisasszony körül, amit a környékeliek észre vesznek, és a poétikus köszöntő egy megjegyzése velünk is sejtet.

A Kálnássy János Múzsája nem éppen rátermett költő-védangyal! A versek semmivel sem jobbak, mint amilyeneket egy korabeli verseket olvasgató falusi magyar földesúr már fabrikálni tudott. A költő egyetlen erénye, hogy egyáltalán pennát ragadott és maradandó gratulációval jelent meg az ünnepek előtt.

De gratulációja azért érdekes, mert világot vet a régi felvidéki kastélyélet kulturális képére.

A művelt világ akkor játékos kedvében az időt olykor anagramma gyártással tölti. Szellemi torna ez neki, bárha — be kell látni, hogy e kedvtelésnek itt lényeges nagy hibája van: az t. i., hogy szellemi mozgása nagyon szűk határok közé szorított, hiszen csak az adott név vagy szó *betűinek* ide-oda helyezésében áll a játék és így még jó, ha egyáltalán sikerül néha olyan szavakat alkotni és egymás mellé fűzni, hogy az egész sor valami mondatnak lássék. A mondatnak aztán — van-e értelme? — az már más kérdés! Sok-

³ Cikkem családtörténeti adatait Nagy István Magyarország családai és Kubinyi Miklós két kötetes családtörténetéből merítettem.

ezor, sőt legtöbbször nincsen semmi. De a poétalelkű embert ez nem háborgatja túlságosan: ha nincs, majd belemagyaráz valami értelmet, de elég szomorú, hogy aztán legtöbbször a magyarázat is értelem nélkül szűkölködik. De a poétát még ez sem bántja. Jómaga örvendezve örül annak, hogy ezt az ártatlan szellemi tornát szerencsésen megvívta, hogy verset írt és néki ez elég...

A kelet szellemi szeszélyei közé tartozik az anagramma. Tagadhatatlan, hogy akad közöttük olyan is, amelyiknek értelme van, sőt ötletesnek is lenne mondható, ha abban része lenne a szellemességnak. Az egész a véletlen mű. Így, ha mégis van benne valami értelem (Rodosto-ostorod), úgy nem csupán a szerencsés szerző találja benne örömet.

Kálnássy Jánosnak a két Borbála névnapjára termelt anagrammái nem ilyen szerencsések, de a szerzőnek meg van a maga mentsége abban, hogy korának csaknem valamennyi anagramma-gyártója éppen ilyen értelmetleneket hoz létre és éppen ilyen értelmetlenül magyaráz.

Ezt a divat-szellemeskedést és divat-költészetet példázza Kálnássy János köszöntője, melyet korjellemző mivoltáért itt átadunk a nagy nyilvánosságnak:

Midőn

Tekintetes Nemes és Nemzetes Kubinyi Borbála
Aszony Tettes Nemes, Nzetes és Vzeő Dessőffy András
Ur eő Kglme Szerelmes házias Társa

ugy szinte

Tettes, Nemes Nzetes Diviki Platthy Borbála Aszony
magok Neve napiát Karácson Havának
negyedik napján szerencsésen el érvén, Uri
hajlékokban Margonyán dicsőítettek volna
egy Tapoly Parton lakozó
Szomszéd Jó akarójok
Nevezetekről elmélkedett ekképpen

Kubinyi Borbála; *Anagramma*.⁴

1-o *Ki nyárba job lábú*. kifejezése

Ki nyárba job lábú, sétálhat a kertben,
Istenét ismérhet virág külembésgben,
És ditsőítheti hatalmát ezekben
El hervad a virág; ugy ember életében.

Job lábú az olyan, ki Télbe is járhat

Isten adományát Csürebén szemlélhet,
Testi táplálásra Szemzetit takarhat
Aldásából míg él, Szegénynek is nyujthat.

2-do *Buba, láb kinya*, Iró.

Köplyüben Iro ha marad tejfelből
Lába kinyát láttya Majoros Aszonytul
Buba, hogy sok Vajat nem gyűjthet ezekből
Sztán által szüri, mond; jött igézetből.

⁴ A dőlt betűs szöveg a kéziratban aláhúzott.

3-tó *Buja, Borba nyilik.*

Bujasság, torkosság rossz Vért nemz Emberben,
 Kivált a sok *Borba nyilik* faj testében,
 S örökké gyűtrelem érkezhét Lelkében,
 Vigyázzon ne essék halálnak tőriben.

Buja Borba nyilik rejtett Essentia

Rágalmazás, harag üldezés, Entia
 Czigéres vétkekből álló dementia,
 Ki fetreng ezekben, nincs ott Clementia.

*Da Capo Allegro*4-tó *Uj Biborba lakni.**Biborba*, Bársonyba ültezék e Világ

Uj modihoz minden Ember gyorsan ballag,
 Et caetera⁵ parlag
 De Világ vesztéskor majdan tsak Sárt gyurják.

Nem akar most senki nádas házban lakni.

Villogó reszketőt⁶ fején most nem látni
 Drága követ, Gyöngyöt tsak félre kell vetni,
 Gyólesos Bóbitára job azt fordítani.

5-tó *Ki Bányából Jobra:*

Akár balra térjünk, akár *Jobra* menyünk,
 Érezt már nem ássuk, *Bányából ki* megyünk,
 Elégedgyünk azzal, eddig mit gyűjtettünk
 Isten dicséretre kincsünket nevellyünk.

6-tó *Job Arany ki abbul.*Nincsen e világon *Job Arany ki abbul*

Származot, s adatot Isten áldásából
 Gyümölcsezet szépen egy más Szeretettből.
 Magvát láthat ki ki tellyes örömeiből.

Per Antonomaziam

Ritka a' Jó Aszony, nehéz szerit tenni,
 Hogy sem pedig rosszal kárhozatra élni,
 Caucasus hegyén tul job evezve menni,
 S ottan Tigrisekkel egy Barlangba lenni.

de ellembé

Kinek Jó Aszszony Társ Istentül adatik
 Salamon királytul bóldognak mondatik,
 Arany koronánál drágább kincs gyűjtetik
 A Férfi Fejére nagy áldás tétetik
 Azzal Istenfélő felékesítettik. *Adieu*

Proverb. C. 18. V : 22.

Syrah 26. V : 1. 2-3.

Ephes. 5. V : 25.

Galat. 5. V : 3. 4.

1. Petri. 3. V : 7.

1. Timoth. 2. V : 8.

⁵ A kéziratban is így található. Itt a poéta csak a rimet tudta szállítani
 — a gondolati tartalmat nem!

⁶ Értsd: Rezgő tűt...

*Plathy Borbala. Anagramma.*1-o *Porba lab, Hit ál.*

A ki igaz *hit*ben Isten előtt meg ál
 Étélet napján is Teste *Porba* nem hal,
 Hanem nagy örömmel Isten előtt megál,
 A *Lába* Menyegben dicséretre fenn szál.

2-dum Anagr. *Itt halál, abba Por.*

Nem fundál a *Halál* e Világi kiesen
Abba mesterkedik mikint *Porba* ejesen
Itt nincs Exceptio mndent *Sirba* hincsen
 Gazdag, légy Szegény, föld gyomrába tegyen.

Al mio Discarico Sonovo

No már nádas Sipom fujd más nótát kérlek,
 Hoszas Ivásoddal dob Szóra ingerlek,
 Ujságot majd hozok tsak halgas, felelek
 Több vigságrul szólok ezentul, ha élek.

Egy Pohár bort iszom azok egésségért,
 Kiket Nevek napja dupláson itten ért,
 Szép atyafiságban vérséggel egybe fért,
 Nem adnám mind kettőt egész Margonyáért.

LANTOS: *Trala rum tralalum; Pif, puf. Dobszó*

Ély Kubinyi Borbál, Deseő András Társa,
 Plathy Borbálával Testvérének Mássa,
 Epség, egésségben légy ohajt számosa,
 Virágozzon Nevek, Szemek bút ne lássa,
 Férejt, Csemetékkal Isten sokra tarcsa.

Irtam ezen Sziv béli kívánságomat
 Kálnást, midőn Sárga Czisma [így!]
 nyoma hóval béborított Ká-
 rácson havának 4-dik napján
 Anno 1773-o maradván

leg kisebb Szolgája
Kálnássy János m. p.

(Ez után, mint jó sárosi bennszülött még egy rövidke verset költ zengő
 tót nyelven, melyben ugyancsak az ünnepeltekről emlékezik. Ez után még van
 egy kis toldalékokskája, mely imígyen szól:)

*Plathi Borbala*3-um Anagrama *Lába Bor ki Paló, magyarázattya:*

A ki sok *Bort* iszik ne járjon a *Palón*
 Ámbár *ki* jön Révész vigyázon a Szálon,
 Mert ha bokros *Lábat* eltöri, nagy áron
 Kétséges, gyógyíthat épségre egy nyáron.

4. *Itt Párba hol láb.*

Ezt Dessőffy Tamás Urnak Continuatiójára hagyom,
 Castis omnia casta, de az én értelmem más-
 hova tzéloz.

Sáros vármegye a XVIII-ik század végén ilyen kedélyeskedő poétát adott
 a Tapoly hegyes-völgyes vidékének. Megvan benne az akarat, a szándék, nem
 rajta múlt, hogy az eredménye az legyen, amit kívánatosnak tartott, s amit

magunk is, annyi idő múltán annak tartanánk. De akkor és ott jó volt így is, a mulatozók nem szigorú kritikusok, és Kálnássy szomszéd meglegedetten vehette a sárosi babérokat...

A köszöntő eredeti kézírata gyűjteményemben van.

Reza Dezső.

Barcsay Ábrahám elfelejtett versei.

Barcsay kézírati hagyatékáról számos adatot őriz irodalomtörténet-írásunk. Már Döbrentei, költőnk első tüzetesebb méltatója, említi, hogy az elegáns poéta halála után fennmaradt írások közt „francia versek is vannak, hanem azok csak barátaihoz írt privátréfák” (Erdélyi Múzeum, 1814. 31.). Ezek az alkotások az általános felfogás szerint tréfás jellegűek s egész irodalmi hagyatékával Barcsay özvegyénél maradvá kallódtak el. Így véli Szinnyei (Magyar Írók, I. 571.), Császár Elemér (It. K., 1916. 150.), Pintér Jenő (Magyar Irodalomtörténete, XVIII. század. Bp., 1931. 594.) s versei gyűjteményes kiadásának gondozója, Szira Béla is (Barcsay Ábrahám költeményei. Magyar Ir. Ritkaságok. XXV. Bp., 1933. 17.). Csupán költőnk francia kapcsolatainak vizsgálói tartották számon, hogy Barcsay francia verseit halála után a Neue Leipziger Literatur-Zeitung melléklapja, a Neues Allgemeines Intelligenzblatt für Literatur und Kunst hasábjain 1809-ben a folyóirat 39. számában közrebocsátották (Kont Ignác: Étude sur l'influence de la Littérature française en Hongrie. Páris, 1902. 455. l. és az ő nyomán Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Bp., 1920. 37.). E versek szövegét, minőségét azonban ők sem ismerik.

Az intelligenzblatt jelzett helyén 1809 szeptember 30.-án a kétoszlopos szedésű folyóirat 630. b. 631. a. lapjain Barcsaynak két francia verse jelenik meg néhány magyarázó megjegyzés kíséretében. Mindkettő a Barcsay-verseknek egyik jellegzetes típusát, a „világszemlét” képviseli: a történelmi erők nemzetek közötti feszültségének szemlélését adja, a katonai és diplomáciai helyzet adatait sorakoztatja fel filmszerű hirtelenséggel. Ilyenmű szemlékkel magyar versei során is gyakran találkozunk, példája lehet a „Lengyel, török, moszkva háború kezdetén” vagy „A hadi gyakorlás végén” c. verse (Költeményei, 26. és 91.). Két francia verse egyetlen személyre: Napoleonra, illetőleg egyetlen országra: Franciaországra vonatkoztatva nyújtja e világszemlét. Az első vers Napoleont dicséri. A vers elején költőnk Korzika szigetéről, a „Korzikainak” szülőhelyéről szólva Senecára, a római bölcsre emlékezik, aki itt élte száműzetésének napjait: mintha az ő szelleme éledne újra Napoleonban s döntené meg bosszúból a római nagyságot — nyilván az 1796—97. évi olaszországi hadjáratral. A pathétikus verskezdés után sorra követjük Napoleon tüneményes pályájának eseményeit — mint győzi le Egyiptomot s ajánlja fel a muzulmán hűségben bízva a szultánnak (1798—99), mint „röpül vissza” Európába a forrongó Franciaország egyensúlyát biztosítani (1799 októberében), mint emeli régi rangjára a kormánypálcát és a tiarát (a szentszékkel 1802-ben kötött konkordátumával), védi ki Albion „kapzsi becsúgyát” (1803—1804), alázza meg a régen boszankodó Germániát, szorítja „emberi” kötelességeire a német fejedelmeket s készíti elő a rajnai szövetséget (1804—1805). „Ime — egy halandó

lényességes sorsa“, fejezi be Barcsay, aki 1806 március 3.-án húnyt el s nem érte meg hőse csillagának hanyatlását. (Érdekes, hogy az Intelligenzblatt 1809-ben csupán halála hónapját és napját említi, annak évét elhallgatja: „Der am 3. März gestorbene k. k. Oberste...“) A hatásos költemény szövege az Intelligenzblatt közlése szerint:

Quel phénomène heureux se léva de cette isle,
Où le sage de Rome fut jadis en exil!
Est ce l'âme de Sénèque qu' inspira le tuteur
Pour venger des Romains avilis la grandeur?
Conquerir l'Egypte et l'offrir au Sultan
S'il vouloit la régir en loyal Musulman;
Révoler en Europe au secours de la France,
Ou personne ne savoit plus saisir la balance;
Mettre à leur niveau sceptres et la tiare,
Rabaissier d'Albion ambition avare,
Modérer le courroux des altires Germaines,
Apprendre à leurs princes à devenir humains,
Reculer de la Gaule les limites jusqu'au Rhin —
Voilà d'un mortel le plus brillant destin.

Lelkes, szónokias verskezdet, tiráda-szerű világszemle, s záradéku a mindent összefogó felkiáltás — gyöngéi mellett is szép felépítésével a vers a másik francia költemény közvetlen rokonának mutatkozik. E második, vers teljes megértéséhez a „l'homme“, e régi kártyajáték ismerete szükséges, mint erre az Intelligenzblatt is utal. Barcsay verse szerint a bukása küszöbén álló Franciaország nyugodtan kártyázni kezd a nagy tétre — a szabadságra. A játék először döntetlenül végződik, „rémise“ lesz. Azután az ország — saját legnagyobb meglepetésére — a „kegyetlenségen“ rajtaveszt. A játék most már „szörnyű és sötét jövőt“ ígér és soha még l'homme-játék ily félelmetes nem lehetett. Mert a királyokat „elemelik“, a matadorokat „felülítik“. Egyedül Anglia hajthatatlan, akinek jelszava: „mindent vagy semmit“; ezért kiáltja egyre: jól megy minden! Ha a többi „ütést veszít“, megkapom Maltát és a Bastille-t! Az allegória itt végetér: költőnk befejezésül meleg retorikával a népek „mai és jövőd“ nemzedékeihez fordul, idézve az események intő tanulságát: ha láncaitok nehezek, ezt a megoldást ne válasszátok — ha bizton akartok élni, hát ne legyetek más, csupán egyetlen család! A kártyajáték francia kifejezéseivel finoman fűszerezett költemény a hang fokozódó komolyságával s a befejezés lelkes költői intésével így kerül el a hasonló versötletek sorsát, az ellaposodást:

Arrivée vers sa décadence
Tranquillement vouloit la France
Jouer l'homme de la Liberté.
Elle fit d'abord une rémise,
Mais à sa plus grande surprise
La bête fut pour la cruauté.
Le jeu devint affreux et sombre
Et jamais, jamais parti d'homme
Ne fut au monde si terrible.
Car des rois furent coupés,
Des matadors surcoupés.
L'Angleterre seule inflexible,

Voulant gagner tout ou rien,
Crioit toujours: c'est fort bien!
Si les autres perdent codille,
J'aurais Melthe et la Bastille (l'Habeas Corpus!)

Peuples, voila une grande leçon
Pour vous et les races futures,
Si vos chaines deviennent dures
N'imitiez pas cette façon.
Mais pour être a'jamais sures
Ne soyez plus qu'une seule famille.

Hogy kerülhetett e két vers a magyar vonatkozásokban egyébként is gazdag Intelligenzblattba — e kérdésre a kutatás nem ad felvilágosítást (v. ö. Pallos Bernardin: A magyar irodalom a németországi folyóiratokban 1800 táján. Bp., 1930.). Kont Ignác Kazinczyt gyanítja közvetítőjüknek — ezen a nyomon elindulva kerestük Kazinczy levelezésében az eligazítást — bizonyos szempontból meglepő eredménnyel. Kazinczy ugyanis aránylag későn, csak 1810. június 24.-én kapja kézhez a Literatur-Zeitung 1809. szeptember havi füzetét s benne Barcsay verseit (Lev. VII. 540.); e verseket azonban már jóval korábban, kéziratokból ismeri, jóllehet a kézirat már csak a versek lipcei kinyomatása után jut kezéhez. „Novemb. 12dikén egy szeretetre méltó leányka nekem Barcsay Abrahámnak három levélkáját (az az feuillette, nem lettre) küldé. Két-eje francia vers, a' harmadik magyar“, írja Dessewffy Józsefnek 1809. november közepén. Egyik Romy Károly Györgyhöz írt levelében, 1809. november 12-én meg is nevezi a kéziratok közvetítőjét: „Die schöne Tochter meiner einmaligen Herzensfreundin, der verwitweten Gräfin Franz Gyulay, schickte mir mit der heutigen Post drey Blätter von der Hand des Dichters Abraham Barcsay.“ Kazinczy e levelében le is másolja Rumynak az idézett francia verseket (Lev. VII. 62.) s másolatában a szöveg csak alig tér el az Intelligenzblatt szövegeitől. Dessewffynek csupán a Napoleon-verset küldötte meg (hacsak levele nem töredék). Irodalomtörténetírásunknak tehát a Kazinczy levelezésében kiadott francia Barcsay-versek a levelezés VII. kötetének megjelenése (1896) óta kezeügyében voltak; a véletlen folytán azonban mindmáig elkerülték kutatóink figyelmét. Versei gyűjteményes kiadásából is kimaradtak.

S ami nem kevésbé kár, velük együtt feledésbe merült költőnk két magyar nyelvű verse is, amelyek a Kazinczyhoz jutott harmadik kéziratban olvashatók. „Auf der einen Seite zehn Zeilen mit so viel Correcturen, als meine Ausarbeitungen zu haben pflegen. Auf der andern 6 Zeilen mit 4 ausgestrichenen Wörtern“, írja Kazinczy e harmadik kézitról Rumynak s a rövidebb szöveget le is másolja részére. A Dessewffynek írt említett levélbe viszont a kézirat mindkét magyar versét felvette. A rövidebbik a mértékes és a hangsúlyos verselés hazai versengésének eredményét latolgatja, végül is a „magyar fül“ ritmusérzékére bízva a döntést:

Két kies mezeje van (a') magyar Muzsának,
Melly könnyű tért mutat Pégazus' szárnyának,
Egyiken mekkötött mértékes lépéssel
Haladhat, a' máson rhythmusos zengéssel.
Meválík majd végén pályafutásának,
Melly részire hajol magyar fül hangjának.

A hosszabbik hasonló szembeállításal vizsgálja a test és a lélek ellentétét s a kettős természetű ember bizonytalan habozását a föld és az ég között:

Az embernek adott a' kegyes természet
Kettős ajándékot, mellyekkel érezhet:
Elméjével eget 's jövődőt vizsgálhat,
Testivel természetén maradhat 's fenn állhat.
Azzal égis mehet, mert Isten magában
Ezzel tenyészhetik csekély hámorában.
De míg ezek között hanyatlik élete,
Bizonytalan földi 's szomorú remete.
Oldoztassd-fel véle végre nagy teremő,
A' titkot, melly hozzád közelebb vezető.

E két elfeledve kallódó magyar verssel is ki kell tehát egészítenünk Barcsay verseinek gyűjteményét.

Kazinczy a fentiek szerint nem lehetett az Intelligenzblatt közvetítője. Helyette talán Döbrentaire gondolhatnánk, akinek korán kezéhez jut Barcsay hagyatékából néhány költemény (Kaz. lev. VI. 405.) s aki az Erdélyi Múzeum lapjain közre is bocsátotta Barcsaynak hat hátrahagyott versét (1814. 29—33.). De gondolhatunk Cserey Farkasra is, akit maga Kazinczy bíztat a Barcsay-hagyaték kiadására, röviddel a költő halála után, már 1806. április 21-én: „ragassz fényt nevedre. Szerezzd meg minden kézírását 's készítsd *te* — és ne *más* — nyomtatás alá.“ (Lev. IV. 125.) Cserey ismételtlen utal a kiadás akadályaira (Lev. IV. 141., 145., 165. stb.); mégis öt Barcsay-levéllel gazdagítja Kazinczy kézirat-gyűjteményét (Lev. VII. 518.).

A közölt versekkel természetesen nem merül ki Barcsay hagyatéka. Idézett francia verseire nem illik a „privátréfa“ jelző, amellyel Döbrentei költőnknek tőle ismert francia verseit jellemzi. E versek továbbá életének utolsó éveiből valók s biztos adataink szólnak jóval korábbi ilyenmű alkotásairól. Amikor 1795-ben királyi intézkedésre lefoglalják a forradalmi tervekkel gyanúsított Barcsay iratait, a fennmaradt feljegyzések szerint 19 magyar, német és francia költeménye is az akták közé kerül. Ezeket a vizsgálat lezárulása után visszadják költőnknek, csupán egyetlen magyar versét felejtik az akták között (Gálos Rezső: Adatok Barcsay Ábrahám életrajzához. It. K., 1935. 296.). E vers fölfedezése már az új gyűjteményes kiadás megjelenése után történt. Sajátságos, hogy éppen ezt az idegenben rekedt alkotását megőrizhette számunkra az idő; a magyar földre visszakerült anyagnak viszont akkor még nem akadhatott Kazinczyja.

Sándor István.

Ady Endre részvétlevele Kuncz Elek halálakor.

Aki olvasta Laczkó Géza *Királyhágó* c. regényét és Kuncz Aladár *Fekete kolostorát*, Szinnyei fellapozása nélkül is tudja: ki volt Kuncz Elek.

Laczkó Géza kolozsvári diákéveire emlékezve, legjobb barátjának, a regény Góth Bandijának apját így jellemzi: „A sárgabajszú, öreges, sovány apa, tankerületi királyi főigazgató, özvegy ember, aki dolgozószobájába visszavonultan élt, mint a népes család életét távolról befolyásoló tekintély és félelem forrása. Míg ő otthon volt, a házban csend és rend honolt, szorgalmas tanulás,

méla pianó zongorázás, kézimunkázás, ruhajavítás, kedves szavak, udvariasság. De ahogy kitette a lábát, hogy kuglizni menjen a „Társadalom” egyesület házsongárdi klub-kertjébe, a fiúk éktelen lármával kezdték egymást heccelni, püfölni... aztán kirajzottak a házból a városba ahányan, annyifelé.” (*Kirdályhágó*, 26. l.)

Góth Bandi pedig, azazhogy Kuncz Aladár, a noirmoutieri memoárban ismételten felidőzi apja alakját, aki magánál a francia köztársasági elnöknel tesz panaszt, ha pénzküldeményét nem pontosan kézbesítik internált fiának.

A *Fekete kolostor* II. kötete apja halálhírével kezdődik. Ez, *A gyászshír* c. fejezet a nagyhatású mű egyik legszebb részlete:

„Kint a lépcsőn facipők csoszogása. A szobafőnökök érkeznek. A mienk is benyit. Kezében levelet lobogtat... Felnyitom a svájci Croix Rouge borítékját. A borítékban bátyám gyászkeretes levele. Eláll a szívverésem s körülöttem eláll a világ lélegzete is... Rámereked az első sorokra: «Szegény Apánkat december hó tizenegyedikén temettük el a város nagy részvéte mellett...» Azután így folytatja: „Ha vasárnap reggelenként megkondultak a noirmoutieri templom harangjai, fölöltöttem gyászruhámat s úgy készülődtem, mintha temetésre mennék. Apám örökké ravatalon feküdt és én sohasem mehettam el temetésére. Hozzátartozóimtól levélben nem mertem kérdezősködni arról, milyen betegségben, milyen körülmények között halt meg. Elmúlását nem akartam, nem tudtam bizonyossá tenni. Öt év múlva mondta el bátyám, hogy tüdőgyulladásban halt meg. Hatvankilencéves kora ellenére fiatalos buzgósággal végezte főigazgatói teendőit, a decemberi hidegben 38 fokos lázzal érettségiztetni ment s e miatt kapott tüdőgyulladást. Egy este hunyta be szemét a nélkül, hogy maga is tudta volna, hogy örökre. Özvegy asszonynővéremnek gyöngéd ápolása távol tartotta tőle a halál gondolatát. Azelőtt való este éjjeli-szekrényére pohár vizet tettek. Nagyon tiltakozott ez ellen a túlzott figyelmesség ellen. Nem olyan beteg ő, hogy ilyen gondosságra legyen szükség!... Egész életében egyszerű, szerény, puritán ember volt. A becsület, tisztesség, igazságosság és kötelességteljesítés zsenije.” (*Fekete-kolostor*. II. köt. 8. és 13. l.)

Laczkó Géza és Kuncz Aladár, a két kolozsvári piarista-diák baráti köréhez utóbb Ady, a zilahi református kollégium egykori diákja is csatlakozott. Ő is leróttá kegyeletét barátja apja iránt.

Dr. Kuncz Ödön, a budapesti tudományegyetem jogi karának nagynevű professzora, Kuncz Aladár testvérbátyja volt szíves közlés céljából rendelkezésemre bocsátani a féltve őrzött családi ereklyét: Ady részvételelevét.

Adynak minden sora irodalomtörténeti dokumentum. Nekem nagy öröm, hogy levelét közzétehetem.

A megszólítás nélküli levelet Ady Kuncz Ödönnek címezte Kolozsvárra. A két jó barát, akire Ady levelében utal: Kuncz Ödön, akkor a kolozsvári egyetem ny. rk. tanára és öccse, Aladár, a „fekete kolostor” internáltja.

Ady levelét tintával, egyszerű fehér levélpapírra írta, az összehajtott papírnak csak egyik lapjára, mint a nyomdai kéziratokat szokás.

A levél teljes szövege ez:

Csucsá, Kolozs-vm. 1915 dec. 14.

Halálra döböntő s emlékeztető, igaz fájdalommal értesülök a nemes Kuncz Elek elhunytáról. Zilahon nekem rettegett, de első pillanattól kezdve szeretett főigazgatóm volt, mint diáknak. Később egyre jobban igazat kellett adnom magamnak, hogy gyermekszemmel is jól föl tudtam ismerni kivételesnek egy kivételes embert. Még közelebb csatolt hozzá, hogy két derék fiát mondhatom barátomnak, jóknak, igazaknak. Fogadják kérem e betegségem miatt talán későn érkező pár soromat a gyász és részvét-fogadás szívésségében.

Mély tisztelettel

Ady Endre.

Közli: Bisztray Gyula

Ady a tanárokról 1912-ben.

A Diárium 1946. évi utolsó számában rövid cikk jelent meg Vajthó László tollából, amelyben leírja élete egyetlen találkozását Ady Endrével. 1912-ben történt, Zilahon, az Országos Református Tanáregyesület kongresszusán. Ez az összejövetel, mint általában minden kongresszus, részben ülésekből, részben pedig szórakozásból állott. A közgyűlésen megtárgyalták a korszerű nevelés problémáit, a fehér asztaloknál pedig volt diákok és tanárok együtt ültetgettek a poharat s felidézgették az elmúltakat. Mert nemcsak tanárok jöttek itt össze, hanem hivatalosak voltak a zilahi Wesselényi-kollégium volt növendékei is s köztük természetesen a legnagyobb érdeklődésre Ady személye tarthatott számot. Ő volt a főattrakciója a május 29-én este rendezett műsoros estnek is, amelyen néhány versét olvasta föl. Vajthó említést tesz róla, hogy Ady versei felolvasása előtt „néhány szót mondott“, melyet azonban följegyezve nem tudott sehol föltalálni.

Pedig Ady leírta akkor azt a néhány szót. A tanárokhöz fordult benne olyan szavakkal, amelyek még ma is, sőt talán ma nagyon aktuálisak. Ez a pár oldalas kézirat néhány évvel ezelőtt, az Ernet-gyűjtemény árverezésekor az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába került. A kéziratot akkor mindjárt lemásoltam, mert már a feldolgozásnál szinte biztosnak látszott, hogy kiadatlan és ismeretlen. A kéziratok különleges sorsa, hogy kétszer születnek: először mikor megírják, másodszor mikor újra megtalálják, felfedezik őket.

Erre a kéziratra valamelyik őrzője rájegyezte a dátumot és az alkalmat, amelyből készült. Ezen az alapon elindulva bukkantam a „Szilágyság“ c. lap egykorú számára, amely szélkében-hosszában leírja a tanáregyesületi gyűlést, a vele kapcsolatos műsoros estet és az ebédeket is. Ez a lap hiteles forrásnak tekinthető abban a tekintetben is, hogy hogyan értékelték Adyt a kortársak ekkor, és hogy ez az ő zilahi útja valóban „diadalút“ volt-e, mint ahogyan Vajthó érdekes cikke szerint ő maga később érezte.

Ady személye körül ekkor már javában dúltak a harcok, s ha az ünnepi szónok a Wesselényi kollégium tanárai és az ifjúság elé elrettentő példaképül állítja a „mai“ dekadens költészetet, úgy a vádlottak padjára ültetett Babits mellé bizonyára Adyt is odagondolta. „A mai szociális életközdelemben minden ember annyit ér, amennyi a munkaereje“, mondja a közgyűlésen elhangzott beszédében Dóczi főigazgató, de a mai ifjúságból hiányzik az akaraterő, s

idézi Babits „Örökségem“ c. versét, amely akkortájt jelent meg a Vasárnapi Ujságban. Ez a hivatalos bírálat. És milyen a közönségsiker? Este fél 9-kor hevenyében összeállított műsorú művészestély kezdődött. Antal István prólogusa volt az első szám. Aranyjánosi csengősű rimckben a régen eltávozott s most büszke diadalban visszatérő diákokhoz szól. Papp Viktor, Balázs Árpád zeneszámokkal szerepelnek, Ady száma a szünet utáni második szám. Egy másik szemtanú (Kőműves Nagy Lajos, Ady-múzeum.) leírja, hogy milyen nehezen tudták rávenni a költőt, hogy a reá feszülten várakozó közönség elé lépjen. Csak kedves tanárának, Kincs Gyulának rábeszélésével és külön kívánságainak teljesítésével lehetett rábírní a szereplésre. Pedig, hogy készült rá, annak bizonyítéka ez a kézirat is, amelyet szószerint itt közlünk. Ezt olvasta föl versei előtt s így hangzik:

„Hölgyeim, uraim, tele vagyok ki nem mondandó mondanivalókkal, mert hiszen még egy félórával ezelőtt se hittem, hogy csakugyan színészdíj fogok játszani Zilahon. De az Élet, mely soha sincs velünk, hol előttünk száguld, hol sarkunkra lép, úgy akarta, ahogy történt, tehát történik. Furcsa az eset már csak azért is mert mostanában csaptam volt föl a nem-émlékezés önközpontjából való főpapjának. És nem emlékezni és valaha Zilahon élni és Zilahra visszajönni és tanárokat látni: szörnyű földadat. Vállalom, mintahogy úgy-e sokat kell vállalnunk az életből afélett, amihez nincsen kedvünk — nem szólva magáról az életről. Hát nem is fogok emlékezni, mintahogy az életem is csak *némileg* élet, de eszembe jut a legszebb ami eszembe juthat: a bánat. Bánata annak lehet, akinek hite volt s hite annak lehet, aki arra termett, hogy bánata legyen: hiúság, dicsekvés nélkül lehetek hívő is, szomorú is. Öregedvén, ami rossz dolog, új és új életcsodák érintenek meg: többek között a társulói vágy. Ez nem bántott eddig, de most egyszerűen — kínoz s fölkerek egyleteket, társaságokat, melyeket nevemben s nevemmel alapítottak, s melyek közben étellel nem tudták kibírni, míg én is odamegyek. Ilyenkor egy nem-bölcs ember kétségbeesnék, de mire való Zilah, Kincs Gyula, emlékezés némely tanárookra alkalom és hit? Jöttem, eljöttem, hirdetni, hogy élek s hogy minden élethez közöm van, *akarom*, hogy legyen, hitem és Zilahom van. Jöttem, hogy lássam sokadmagával az egyetlen magyar hit-támasztó valakit, a magyar kálvinista professzort, akit annyi hivatalos tiszttalátott érdemen alul máma. A kálvinista tanár Magyarországon többet jelent, mint 1830-ban az első misszionárius csapat Japánban. A kálvinista tanár ezerszer tanár, ha az, mert a kálvinista tanár egyenes unokája a legnagyobb forradalomnak, a protestantizmusnak, mert a francia forradalom ennek csak gyarló gyermeke. S úgy gondolom, hogy a magyar, református tanárok nem felejtik el, hogy ők a forradalom fiai s nem fognak bután átlépni a valláserköcs s álhazafiaság érseki parkjában (!). Mert van ám olyan kálvinista vezér-ember is, akinek a hite s dühe az, hogy mindenki a helyén maradjon. Az én fiam, aki okosan tette, hogy nem született meg, legyen elátkozott, csúfos poéta, a tanár fia úri neveléségen kipróbált tanár, az iparos ugyanaz iparon, a paraszt napszámos pedig sohse kapjon egy forintnál többet s legyen — Délibáb.

Ugye sejtik már, hogy mindjárt rengeteget akarnék mondani s min-dennek a vége káromkodás volna és illetlen.

Hölgyeim és uraim, az én életemnek is van enyhítő körülménye, mint minden életnek s az enyém — nevetni fognak — a vers. Egy két rövid vers, itt írtam, ma írtam, Zilahon írtam, talán gyöngék, de nagyon szeretem őket s nincs egyebem, ezt adom Önöknek, Önöknek adom“.

E szavak után Ady két versét olvasta föl, a „A visszahozott zászló“ és a „Kérdés kék szemekhez“ című verseit. Utána a tanuló ifjúság hatalmas babérkoszorút adott át neki, szalagjain ezzel a felírással: „A vén diáknak — az ifjú zilahi diákok“. Úgy látszik a közönség megelégedett a két verssel s nem kért ráadást. A másnapi ujság sem hozta külön hasábon ritkított nagy betűkkel Ady szereplésének híré. A díszebóden az est kritikusa (Seprődi János) felolvasta félig humoros bírálatát. Nem mert ő sem lándzsát törni Ady mellett, bár összehasonlítván a régi (Antal Iván) és az új költői stílust, kétségtelenül értékesebbnek érzi az Adyét.

Vidám poharazás, beszélgetés közben számosan felköszöntik Adyt, de Gulyás István egyenesen hozzáfordul és nyíltan néhány kérdést intéz hozzá, melyek költészetére vonatkoznak. Nem helyesli egészen Ady irányát, de érdekes jelenségnek tartja. Adynak föltétlen érdeme, hogy a magyar irodalom kihalt berkeiben az ő irányzatának megindulása óta újra fölcsendült az életet jelentő láрма, Adytól akár itt, akár máshol választ kér arra a kérdésre, hogy őszintesége, költői bátorsága miért burkolózik olyan szavakba, amelyet a legutolsó kapástól fölfelé mindenki meg — nem ért. Eppen ezért magyaros őszinteséggel arra kéri Adyt — így szól a „Szilágyság“ tudósítása — hogy erkölcsi bátorságával, igazi költői intuícióval párosult erjével, egyesítse azt a sem a Petőfi, sem az Arany által el nem koptatott nyelvet és stílust, amelynek legősi és legtisztább forrása mindig a nép talaja volt. Ha enged a kérésnek Ady, akkor egész Magyarországra és az egész tanárságra az ő lobogója alá fog szegődni.

Ady válasza rövid volt. Magyarságához — úgy mond — szó sem férhet. Hazát árulni nem tud, mert nem tud németül. Stílusa, költészete az ő élete, az ő becsülete, de magyarsága az ő apostolsága, hivatása. Tudja, hogy nem túlságosan szeretik őt, de rajta lesz, hogy a középiskolai tanárok, akiknek oly kiváló szónoka szólott hozzá, megismeressék. — Egy szemtanú szerint e szavaknál finom gúnymosoly játszott ajkai körül. —

Pár nap múlva így ír Pestről Hatvany Lajosnak: „... otthon jártam a Szilágyságban, hol már — pfuj — a vármegye s az ország vastagnyakú tanársága is behódolt nekem...“ — Utólag érezte-e csak így? vagy valóban így volt-e? Ma már mindegy, mikor már eljutott az Értől az Óceánig.

Cs. Gárdonyi Klára.

Egy dalmotívum vándorlása.

Az egyik szegedi alsóvárosi dalban arról panaszkodik a katonáskodó legény, hogy hideg idők járnak:

Szaba'cságom é van zárva
Ferenc Jóska ládájába,

Eveszett a láda kúcsa,
Nem szabadúlok meg soha.¹

Erdekes megfigyelnünk a motívum régiségét és elterjedtségét egy középkori német dal és egy francia változata útmutatása nyomán.

A német dalt egy leány latin levelének a végéhez csatolva találták Tegernsee bajor kolostorban. A középfelnémet líra egyik legközvetlenebb hangú alkotása ez:

Du bist min, ich bin din:
des solt dû gewis sin.
dû bist beslossen
in minem herzen,
verlorn ist das schlüsselin:
dû muost immer drinne sin.²

Nem a kifinomodottabb Minnesang alkotása ez, a népköltés üde fuvalma érzik ki belőle. Ez a középkori népdalmotívum olyan duzzadó erejűnek bizonyult, hogy évszázadokat bírkozott le. Új életre támad egy francia népdalban is:

Au milieu d'une rose
Mon coeur est enchainé.

N'y a serrurier en France
Qui puiss' le déchaîner,

Sinon mon ami Pierre
Qui en a pris la clef.³

Milyen kedvesen teremtette újjá a francia dal szerzője az ősi motívumot: szívét rózsza közepére zárták, nem akad lakatos az egész országban, ki a zárat leoldaná, csak Péter tudja megcselekedni: nála van a zár kulcsa.

Míg eljutunk a magyar katonadalig, kissé átalakul a lakatot szívesen fogadó szerelmes készsége rabságának mozzanata, a remény sugara is ellobbant, de megmaradt, ha csüggeteg elborulásban is a *motívum* szívós életerejét biztosító *ötletessége*. Imre Sándor a világfolklór és a hazai népköltés ezéles-körü ismeretéről tanúskodó, a népdal sajátosságait az esztétikai éleslátás meglepő erejével jellemző munkájában (*A népköltészetről és a népdalról*. 1900) így nyilatkozik: „Legigazibb népdal az, melyben egy kép, egy gondolat, egy hasonlítás van.“ (128. l.) A mi dalunk felénk derülő képét a nép költője a szellemességnek olyan eleven sarkonfordulásával fejezi ki, hogy méltán sorakoztathatjuk Imre Sándor *legigazibbjai* közé.

† Elek Oszkár.

¹ Kálmány Lajos: *Szeged népe*, I. k. 11. sz. 32–33. l. Megtaláljuk ezt a motívumot Erdélyi János *Magyar népdalok és mondák* c. gy.-nek I. k.-ben, 434. l. Gyulai Pál és Arany László *Népk. gy.-nek* I. k. 213. l.

² *Sammlung Götschen*, 23. sz. 16. l. — Heinrich Gusztáv fordításában:

Te enyém vagy, én a tied:
Erről sose kételkedj!
A szívembe
Zártalak be.
Elveszett a kulcsa, s most
Örökre te ott honolsz.

A német irodalom története. II. 64. l.

³ Julien Tiersot: *Histoire de la chanson populaire*, 1889, 88. l.

Berzsenyi és Kölcsey viszonyához.

Berzsenyi és Kölcsey vitájának tárgyalásakor rámutattunk a Berzsenyi-életrajzban ennek a vitának ismeretlen részleteire, különösen arra a hatásra, amelyet Kölcsey bírálata Berzsenyi versszövegeinek végső formájára tett. Ez a vita voltaképpen egész életen át folyt. Egyes mozzanatait részletesen kimutattuk Berzsenyi *Prózaí Műveinek* jegyzeteiben. Kétségtelen azonban az is, hogy a két költő az őket elválasztó ellentéteken felülemelkedve, elismerte az ellenfél költői tehetségét. Ez látszik Berzsenyi későbbi bíráló megjegyzéseiből, de Kölcsey bírálatából is.

Jellemző ebből a szempontból, hogy nem is olyan sokkal a Berzsenyi elleni bírálat megjelenése után (1821-ben) írta Kölcsey *Rákos* c. versét, amely Berzsenyi költői hatásának legnyilvánvalóbb jeleit mutatja:

Magozz fel, ó vér, pusztá mezőnk fölött,
S teremj magodból szép csemetét nekünk,
Ah, szélvészek közt nyert honunkat
Rút puhaság özönébe fojtjuk!

Habzik borunk a tág kehely öble közt,
Tolongva zúgunk táncpaloták felé,
S förtéztetett lány karja közzé
Szórja vadul erejét az ifjú.

Romlasz magyar nép, romladozol hazám,
Es lassan őrlő féreg emészt belől,
Ha fog kigyulni magzatidnak
Szűk kebelökben az égi szikra?

Ez mindenesetre igazi Kölcsey-vers. Alaphangja az elégikus fájdalom, a romantikus multimádát, amely történeti nagyságunk egyik helyéhez fűződik. Innen indul el a költő csapongó képzelete, amely azonban természetesen nem éri el itt Berzsenyi képzeletének magasságát és mélységét. Különös érdekességet az ad e vers Berzsenyitől kölcsönvett képeinek, hogy utolsó előtti versszaka (*Habzik borunk...*) Berzsenyi *A magyarokhoz* c. verse első feldolgozásának, első szövegének bizonyos horatiusi reminiscenciákkal vegyült szerkezeti hatását mutatja. Ezt a szöveget Kölcsey csak Kazinczytól kaphatta s ez is Berzsenyi iránti nagy és intenzív érdeklődésének egyik tanúbizonysága, amely az ellenséges bírálat megjelenése után sem ért véget.

Merényi Oszkár.

Széchenyi István széljegyzetei egy Táncsics Mihály könyvből.

Széchenyi István könyvtára nem maradt meg egészében. Egy része a Nemzeti Múzeumba került, kisebb töredéke Széchenyi Béla ajándékából a soproni Irodalmi és Művészeti Körnek jutott; ezt a csoportot helyszűke folytán sokáig padlászugokban hevertették, végre — valószínűleg megtizedelve — a soproni városi könyvtárba került letétképen.

De a nagycenki kastélyból egy-egy darab — jogos, vagy jogtalan úton — illetéktelenekhez is került; így vásárolta a soproni múzeum 1940-ben egy nagycenki származású egyéntől a Legnagyobb könyvtárának egyik példányát,

Stáncsics Mihály *Hunnia Függetlensége* című művét (Jena, Schreiber, 1847; kis 8°, 302 l.). Címlapján Széchenyi István jellegzetes, ívbe foglalt aláírása és nyomtatott bélyegzője is, két sorba tördelt névvel.

Két hatalmas ellenfél összezsapása a nyomtatott sorok közt, mert Széchenyi nagy figyelmet szentelt a könyvnek, állandó emlékeztető jelekkel és itt-ott széljegyzetekkel, másutt aláhúzásokkal figyelmeztet nézetére.

Az ellentét közöttük régebbi keletű. Táncsics, 1848-ig még Stancsics néven, egész sor iskolakönyv kiadásával tette ismertté a nevét, majd az 1840-es évek elején hirtelen a politika porondjára perdül az ellenzék szélső soraiba. Széchenyi eddig ismert naplói és levelei alapján első mérközésük akkorra esik, amikor a Jelenkorban a *Két garas* cikksorozat megjelent. Ez alkalommal Széchenyi és az ellenzék, é'en Kossuthnal eléggé egyet gondol, a szélsőbal viszont elégedetlen Széchenyi eszméivel. Ez a *Definitio* című cikkében (Jelenkor, 1844. január) felszólítja tervezetének ellenzőit, nyilatkozzanak. A személytelenül odavetett kesztyűt Táncsics vette fel. Széchenyi a cikket megküldi Tasnernek, az első mondatban azonban már kiütközik lenézése az ellenféllel szemben: „Barátom, ide mellékelve csatlom Stancsics Ol'a potridáját. Én igen nagyon szeretném, ha szórul szóra minél előbb kiadná Helmecczy. Nb. egy kis kommentárral, melyet Ön ekkép készíthetne: Gróf Széchenyi oly sokszor kérte, hogy mindent felvegyek, mi bár mily erősen ellene volna mondva; mert vagy igaz, akkor kerülni fogja hibáit, vagy nem, akkor a rágalom inkább használ neki. Ezért adom Stancsics úr cikkét. Stancsics úr nemzetet akar alakítani, Széchenyi is. Mily gyakorlati módok szerint Stancsics, nem tudjuk, Széchenyi testet akar venni magára... és alkalmasint megkedvelheti egymást. Stancsicsot becsülni, tisztelni, isteníteni fogják tán a túlzók, de a méltányosb gyakorlati mégis Széchenyi mellé áll... etc. Stancsics rechnet ohne Wirth, Széchenyi mit dem Wirth. Ha azonban a censor vagy gorombaságaibul törül, vagy vad kitéréseit mitigálja, akkor jobb, ne jöjjön ki, legalább a Jelenkorban ne. Weil es dann den Effect verdürbe. Sowie es steht, wäre Stancsics's Unsinn nur ein Argument mehr für mich... und je mehr man mich herabsetzt, beschimpft, desto besser.”¹

Olla potrida, Unsinn, gorombaság... eléggé mutatós kifejezések és eléggé nyilvánvalóvá teszik, hogy Széchenyit kínosan érintette Táncsics bírálata, annyiival is inkább, mert hiszen Kossuthékat va'amennyire ezúttal eszméje híveiként tudta. A kérdéses cikk valóban nem is jelent meg a Széchenyikez közel álló lapokban, hanem Táncsics külön röpiratot adott ki Lipcsében 1844 folyamán e címen: *Nyilatkozat*. Széchenyi 1844. július 21-én ír erre vonatkozólag titkáranak, Tasner Antalnak: „A Stancsics-féle könyvet vettem. Igen köszönöm, hogy megküldé. Épen nem bánom, hogy kijött.”²

1846-ban mind többen foglalkoznak a forradalmár íróval Széchenyi. Gúnynyal jegyzi fel naplójába, hogy tulajdon elvbarátai, Teleki László és Batthyány Kázmér sem esküsznek már rá és cenzurázni kívánják legújabb művét.³ Pedig ezek az urak a sajtószabadság bajnokai! Az év vége felé figyelme az újabb kiadásban megjelent *Népkönyv* felé fordult. November elején Wenck-

¹ Gróf Széchenyi István levelei (Majláth kiadása 1891. III. kötet. 255/6. l.

² U. a. III. kötet 306. l.

³ Vizota Gyula: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. 1011. l.

heim László, írja a naplójában, elborzadt tőle.⁴ Táncsics irányához a Batthyány Lajos körül csoportosulók közel álltak, magának a későbbi miniszterelnöknek a sógornője, Károlyi Györgyné ajánlotta fel Széchenynek a *Népkönyvet*. Öt nappal a Wenckheim-nyilatkozat után jegyzi fel november 7-én Széchenyi: „Stanchich Mihal Népkönyv glesen es gehen mir die Krausbieren auf“. Német kifejezés a borzadályra.⁵

Széchenyi Károlynének a következő névaláírással küldte vissza a könyvet: „a sepertetni magát sem felülről, sem alulról nem engedő“. Megjegyzése pedig a könyvre így hangzott: „Ez a szegény ördög is áldozata mindazon politikai hyperboláknak, amelyek újabb időben napi rendre kerültek. A szent Nemezis majd azokat suitja, kik a szegény számart belekeverték. A „Hunnia függetlenségét“ nem érték el és ilyféle röpiratokkal nem is érik el soha, csak egyelőre a szegény szerző bezárását! Amen.“⁶

Viszota Gyula azon a nézetten volt, hogy Károlyné a *Hunnia* című munkát adta kölcsön Széchenynek. Valószínű azonban, hogy a *Népkönyv* újabb kiadásáról van szó, mert a *Hunnia függetlensége* csak 1847-ben jelent meg, legalább is ez az évszám van a borítólapján, viszont Széchenyi saját könyvtárában a *Hunnia* volt meg; ez a példány éppen a soproni múzeumban lévő darab.

Széchenyre jellemző, hogy bár Táncsics személyéről keveset tartott, mégis a tömegesen előforduló szójegyzetek és jegyek arra vallanak, hogy nagy figyelemmel olvasta Táncsics fejtegetéseit.

Kár, hogy inkább jelek, mint jegyzetek vannak nagyobb számban. Hatvan helyen szerepel a kereszt nevű zenei jelhez hasonló jegy. Ezeknek a jegyeknek használata úgy látszik, csak laza következetességgel törlénik. A kereszt igen sokszor valamely álta'ánosabb jellegű igazság mellett jelenik meg a lapszélen. P. o.: „A mely ország magában nem csinál központot, az valamely más ország központjának válik sugarává.“ A kettős v-re emlékeztető, de oldalra fordított jegy 35 ízben szerepel, többnyire rövidebben kifejezett gondolatok mellett. A N. B. nagyrészt Széchenyt saját működése révén érdeklő pontoknál jelentkezik, így a fiúmei vasút, magyar vasútvonalak, a Lánchíd kérdéseinek említésénél. Néha kettosével, sőt hármasával is. 44 ilyen helyet számolhatni meg a könyvben. Szapora a kérdőjel használata, de gyakrabban párosával vagy az említett jegyek társaságában: így is 32 ízben. Hasonló módon a felkiáltójel 10 esetben, többnyire nem egymagában. 11 ízben a hullámvonal szerepel, szintén legtöbbször az első három jegy egyikével. Két felkiáltójel, kettős v, egyes v és a hullámvonal jelzi a következő rész különleges fontosságát: „...ha a sajtó szabad volna: lelkennek minden erejét arra meríteném, hogy a netalán kitörhető revolútiót ránk nézve veszedelmesnek megmutatnám s elejét venni igyekezném. Nemzeti függetlenségünk örökre elvérzenék, ha most illy valamire vetemedni elég esztelenek volnánk.“

Sok helyütt aláhúz egyes kifejezéseket Széchenyi. Így az 52. lapon, amikor Táncsics a főrendiház családi alapon bekerült tagjaival szembeállítja a kisbirtokú, „nagyobb eszű“ nemességet, amely „kegyelem“ révén tag, a na-

⁴ Gróf Széchenyi István Naplói. VI. kötet. 463. l.

⁵ U. o. 467. l.

⁶ Viszota i. m. CCXX/CCXXI. l.

gyobb eszűt aláhúzza. Az elavult törvények eltörlésének joga Táncsics szerint az országgyűlésé, ez utóbbi szót Széchenyi ismét aláhúzza (88. l.). A nemzetnek joga van a királyt „hivatalából letenni“, a két utóbbi szót aláhúzza, de a lapszálon is megjelezi (97. l.). „Mi a magyar fajt legalább a mostani sajátságában megtartani s idővel feldicsőíteni magunkban elhatároztuk.“ E mondatban négy szót húz alá Széchenyi: „mi, mostani sajátságában, magunkban“ (167. l.). Úgy látszik, Táncsics önbizalma szűrt szemet Széchenyinek, mert a 170. lapon ebben a kitételben: „Magyarországot annyira emelni föltettük magunkban“, szintén a „föltettük magunkban“ kapta meg a figyelmeztető aláhúzást, viszont a 173. lapon „gyöngé szöveget“ kifejezésnek jut ez osztályrészül, tetézve a lapszálon kérdőjellel, felkiáltójellel és kereszttel. A 208. lapon arról ír Táncsics, hogy az ország főnemesei a Védegyletet remélhetőleg nem gáncsolják el, bár ettől tartani lehet. „Nagy neveltségük“ben bízik. A „neveltség“-et Széchenyi aláhúzza és a lapszálon felkiáltójellel is kiemeli. A következő lapon a máskor is jelentkező „kor kívánatai“-t nem hagyja aláhúzás nélkül az olvasó.

Az ingerlékeny Széchenyi egy-egy indulatos szót sem sajnál a lapszálon odavetni. A 17. lapon e külön bekezdéshez: „Van e embernek tehetségében más olly biztos mód, mi által meg lehetne tudni, ki az értelmesebb, mint a szabad sajtó?“ odairja: *Marat*. A védegyletről szóló részeknél sűrűn hullanak a megjegyzések. A 183. lapon a tiszta szándékairól fogadkozik Táncsics: „Isten engem úgy segéljen meg e földön“... Széchenyi odairja a kereszt és kérdőjel mellé: „Kit?“ A következő oldalon a naplóiban is annyira gyakori „hahaha“ jelzi a következő szakaszt: „Isten mentsen bennünket politikai térre lépni. Mi közünk nekünk a politikához? Mi csupán társas életünk javításával akarunk foglalkozni.“ A 183. lapon két helyütt is jelentkezik Széchenyi kézírása. „Ha reggeltől ostig naponként kiabálnók: politika, ez csak egy darab kenyeret sem hozna a konyhára.“ Széchenyi helyesel: „Igaz.“ De lejjebb már száraz humora szólal meg: „barátim, nekem fogalmam sincs arról, mi a politika“. Széchenyi nemetül vágja oda: „Ich glaube.“

Táncsics főnemességünket a lengyel példával inti és így zárja le fejtegetését: „Az nagy baj az embereknek, hogy nem más, hanem maguk kárán akarnak tanulni, s hogy a történetből okulni nem tudnak.“ Széchenyi helyesel: „Igaz.“ (205. l.)

Táncsics a középponti kormánynak korlátlan hatalmat kíván biztosítani. „De hogy is nem engedelmeskednék bármely megye, hiszen e kormány csak azt hajtja végre, mit magunk kívánunk, mit törvényül hozunk.“ Széchenyi gúnyos sóhajjal felel: „Oh!?“ (272. l.)

Széchenyi naplóiból és leveleiből megállapítható ellenszenve Táncsics iránt tehát elvi alapon nyugszik; kicsinyítő magatartása ellenére mégis élt szívében némi félelem, amely megnyilatkozik abban is, hogy naplóiban több ízben emlegeti az 1846—47. tél folyamán, hogy Táncsicsot elfogták, vagy legalább is híre járt, hogy elfogták; az elfogatás azonban ténylegesen csupán 1847 márciusának elején következett be. 1848 augusztus végén elboruló elméjében, mint kísértet jelent meg a rögeszme, hogy az egykor lenézett ellenfél, aki most uralomra jutott, fel fogja akasztani többi miniszterétársával egyetemben. A politikai pályafutásnak érdekes fokmérője ez az út a gúnyolódo szóljegyzetektől a rettegésig.

Csatkai Endre.

A „Bulyba Tárász” fordításairól.

A köztudat szerint Gogoly miniatűr-remekének, a *Bulyba Tárász* című prózában írt hőskölteménynek első magyar fordítása 1874-ben jelent meg Fincicky Mihály tollából Beöthy Zsolt folyóiratában, az Athenaeumban. Négy évvel később Almási László fordítói névjelzésével is megjelent egy újabb fordítása az Olsó Könyvtár 61. füzeteként. A sorozatot Gyulai Pál szerkesztette s az orosz klasszikusok iránt megnyilvánuló rokonérzésének azzal is bizonyosságát adta, hogy az alig három évvel előbb megjelent *Beszélyek az orosz életből*¹ után éppen a *Bulyba Tárász* új fordítását illesztette nagyjelentőségű sorozatába.

„A második javított kiadás után oroszból fordító” Almási Lászlóról Szinyei József (*Magyar Írók Élete és Munkái*. I. köt. 1891. 128. h.) ezt a szükséges „Éttrajz”-ot közli: „Almási László. — Munkája: *Bulyba Tárász*. Gogoly Miklós után oroszból ford. Bpest, 1878. (Olsó Könyvtár. 61.).” A következő kötetben (II. köt. 1893. 423—425. h. v. ö. még Gulyás Pál: *Magyar Írók Élete és Munkái*. IV. köt. 1942. 1116—1117. h.) viszont már megtudjuk, hogy Almási László Csöppey Lászlóval (1856—1934.), a jeles orosz-fordítóval azonos, kinek első munkája éppen Gogoly *Bulyba Tárászának* fordítása volt.²

Azt az adatot azonban, hogy a *Bulyba Tárász* 1874-ben jelent meg először magyar fordításban és 1878-ban első ízben könyvalakban, egy most felfedezett, a szerző (Gogoly) nevét elhallgató fordítás megcáfolja, s így az első fordítás évét 14 évvel előbbre, 1860-ig vihetjük vissza, ami magában is jellemző adat a magyar műfordítás történetében. Maga az 1860-as évszám is meggyőzőre készítet: ebben az évben jelent meg ugyanis Vonliarliarszky Sándor (1814—1852) orosz író *Delnő* c. regénye magyar nyelven könyvalakban (Debrecen, Csáthy és társa, 217 l.) a fordító Sárváry Elek (†1896) bevezetésével (előzetesen a Szépirodalmi Közlönyben, 1859. évf. 27—42. sz.). Ezek szerint a *Delnő* az első magyar nyelven könyvalakban is megjelent orosz szépirodalmi fordítás.

Kutatásaim során érdekes irodalmi emlékre bukkantam. Ennek története sem érdektelen: Arany János folyóiratában, a Szépirodalmi Figyelőben orosz fordításokat keresgélve, az első évfolyam (1861. 25. [ápr. 24.] szám 400. l.) *Új könyvek* című rovatában olvasom a következőket: „AZ UTÓSÓ CZA-POROG. Orosz történeti regény két szakaszban, utójátékkal. Viardot után írta Khern Ede. A tiszta jóvedelem fele nyilvános számadás mellett a m. t. Akadémia palotájára van felajánlva. Az író tulajdona, Brassó.” Fölkeltette érdeklődésemet az „orosz történeti regény”.

Petrik Géza szerint (*Magyarország Bibliographiája*. 1712—1860. 3. köt. 1891. 785. l.) *Az utósó czaporog* egyetlen ismert példányát az E[gyetemi Könyvtár] őrzi. Biztonság kedvéért megnéztem az Orsz. Széchényi Könyvtár katalógusát is, mert már gyakran előfordult, hogy Petrik nem adta a M[úzeumi] jelzést és a nyomdaterméket mégis megtaláltam, mert nyilván 1891

¹ 1. *Köpnögyeg*. [Fordította: Arany János.] — 2. *Egy kép a régi jó időből*. [Fordította: Sükei Károly. (1824—1854)] Budapest, 1875. Olsó Könyvtár. 11. sz. — 2. kiad. U ott, 1894. Új sorozat. 23—24. sz. — 3. kiad. U ott, 1944. Új folyam. 12. (Voinovich Géza előszavával.)

² 2. kiad. 1895. Olsó Könyvtár. Új sorozat. 135—137. sz.

után került a könyvtárba.³ A Petriktől megadott nyomon elindulva a könyvet az Egyetemi Könyvtárban megtaláltam. (Helyrajzi száma: Hf. 2561.)

A könyv részletes bibliográfiai leírása: *Az utósó czaporog*. Orosz történeti regény két szakaszban utójátékkal. Viardot után írta Khern Ede. A tiszta jóvedelem fele nyilvános számadás mellett a M. T. Akadémia palotájára van felajánlva. (Az író tulajdona.) Brassó, 1860. Pesten Pfeifer Ferdinánd, Kolozsvártt Stein János bizománya. A címlap belső lapján: Debreczen, Nyomatott a város könyvnyomdájában, 1860. $10\frac{1}{2} \times 17\frac{1}{2}$ cm. [8°.] 226 l.

A címlap után következik a szerzőre oly jellemző Előszó:

„Az újabbbkori írók eltértek azon szokástól, személyeiket rögtön beszélve vezetni a szinpadra. Én — igénytelen nézetem után indulva — jobbnak láttam. mindjárt cselekvőleg bemutatni azokat az olvasónak, hogy eleve is képezhesen magának — helyes bár, vagy később helytelennek mutatkozó — ítéletet az elővezetett jellemek és személyek felől.

A regény beltartalmát illetőleg, annak érdekes- vagy érdektelensége, választásom helyes vagy nem-helyessége fölött ítéljen a t. közönség, melytől eleve bocsánatot kell kérnem, ha némi részben tán nagyon is önféjűleg rendelkeztem a szöveggel, kerülvén minden hosszas magyarázatot, ama híres jelszóhoz tartva magamat, hogy: „az események folyamataiban minden kiderül.”

Bocsásson meg azért, s ne vegye önhittségnek a nyájas olvasó, ha a „kevéssel sokat mondani” akaró cél felé igyekezve, itt-ott nem tudtam volna minden várakozásnak megfelelni.

Mostanra ennyit; jövőben többet és — jobbat.

Öhajtásaim csak abban összpontosulnak, hogy, ki e lapokat végig olvasta, félig-meddig vesztettnek ne higgye idejét...

S így tehát — „fel a függönnyel!”

Brassó, 1860. Octoberben.

Khern Ede.

A szerző (Viardot vagy Khern Ede?) szerint „nagyon is önféjűleg rendelkeztem a szöveggel” — ezek szerint munkáját átdolgozásnak tartja? — A regény két szakaszból (címei: *Andry* és *Osztap*) és egy utójátékból (*Tarasz Bulba*) áll. Meglepve állapítottam meg, amit eddig senki sem vett észre, hogy *Az utósó czaporog* nem más, mint Gogoly *Bulyba Tárászának* fordítása, mégpedig az első magyar fordítása. Mivel ez a fontos irodalmi kapcsolat a címlapon nincs feltüntetve (Gogoly neve egyáltalán sehol sem szerepel!)⁴ s korabeli olvasói az eredetit aligha forgatták (ismertetését sem találtam a hazai hírlapokban), joggal elkerülhette a figyelmet.

Vögtse *Az orosz regényről* írt és még ma is frissen ható művében írta: „francia nyelven Bulba Tárász derék fordítását bírjuk Viardot⁵ tollából; ez a

³ A Széchenyi Könyvtárban nincs katalogizálva; később azonban megtaláltam a P. o. gall. szakban; száma: 1640.

⁴ A könyv végén írja: „A folyam tükre tiszta s csillámló; a csengő hattúndal és a pompás Gogol* üvöklése kedvesen hangzik el rajta és ezerfajtájú szárnyasállat élénkíti partjait s a nádszigeteket.” * alatt megjegyzi, hogy „a vadkaesa egy a hattúrhoz igen hasonló neme.”

⁵ Louis Viardot (1800–1883) figyelmét Gogolyra és egyáltalán az orosz irodalomra felcségenek (Mme Pauline V.—Garcia híres spanyol opera-énekesnő) barátja, a Párisban élő Turgenyev hívhatta föl. (A nagy orosz író romantikus szerelme még később is foglalkoztatta írónk képzeletét; így

fordítás az idegen olvasó előtt legalább e mű egyik érdemét tárja fel: a történelmi érzék élnétségét". (I. köt. 1908. 138. l. Huszár Imre kitűnő fordítása.) Khern Ede tehát „regényét” Viardot francia fordítása „után írta”. Érdemes lenne a francia fordítás edicióját ismerni, hogy Viardot milyen címmel fordította *Bulyba Táraszt* és hogy nála sem lenne feltüntetve az szerző, — a Gogoly neve? Gondolom, hogy a kalandoréletű Khern Ede⁶ éppen nem művészi igényű fordítását kelendőbbnek tarthatta, ha a romantikusan hangzó „orosz történelmi regény” műfaji megjelölés mellől elhagyta az orosz író nevét és a nálunk akkor az olvasóközönség szélesebb rétegeiben népszerűbbnek tartott francia szerzői nevet jelezte csak.

A fordítás⁷ szóserinti hűséggel követi az eredetét, s azt gyakran terjedősebbé, bőbeszédűbbé hígítja. Az oroszos kifejezések átültetésénél érezni lehet, hogy cserbenhagyja nyelvéleménye és vagy az eredeti szót tartja meg (pl. a *tyopka*-ról megjegyzi, hogy *búsuló*, *fejsütő*; Fincicky: *pimasz*, Csopey: *bikfie*, Trócsányi: *mamlasz*, Kiss: *bibas*), vagy teljesen deformálja, így a zaporozsjéből (a Dnyeperen, a vízen túl) lesz a czaporog, a parancsnokságnak viszont az eredeti *szees* nevet adja. (V. ö. *A czaporogok és a szees* című rajzot. Részlet a Bulyba Taraszból. Fordította: *Ilondár*. (?) Nővilág. 1863. 33—35. l.) — Egyébként Khern Ede egyik jegyzetében a regény két legfontosabb fogalmát így magyarázza: „Czaporog”, a czaporogok tanyája; cza-túl, és porog-zuhatag szavak összetételéből; miután czaporog-oknak a kozákok azon ága neveztetett, mely a Dnieper-t hasító gránitvonalon lakott. Az egész szövetség, de nevezetesen azon hely, ahol állandó táborukat felütötték, „czaporog”-nak nevezetett, s innen mentek fel a „Szets”-re, a kozákok főgyűlhelyére, mely egy erősített táborhoz hasonlított.”

A következő könyvalakban megjelent orosz regényfordítás szerzője Turgenyev, műve: *A nemes fészek*. 1862-ben Vodianer Fülöpnél jelent meg a fiatalon elhunyt G[reguss Gyula] fordításában, ki három évvel később a teljes *Luziada* művészi tolmácsolásával jelentkezett. Az első művészi hatású orosz regényfordításunk *A nemes fészek*. Ezzel a fordítással kapcsolatban írta Gyulai Pál

Justh Zsigmond 1886-ban felkereste a szajnaparti Viardot-villát. *Naplója*. Kiadta: *Halász Gábor*. 1941. 262. l.) — Krúdy Gyula a *Hét bagolyban* (1922. 89. l.) ilyen regényesen állítja a cselekvény sodrába a Turgenyev—Viardot-né esetét: „Turgenjeff beszéleyeit ugyancsak mellékelte a könyvtár. Zsófia legelőször a Vadász iratai után nyúlt, mert a minap azt hallotta egy társaságban, hogy ez az író Párisban egy énekesnőbe volt szerelmes, de az énekesnőnek férje volt. T. tehát beállott kertésznek az énekesnőhöz, hogy mindig a közelébe lehessen. Meg kell becsülni az olyan író, a ki maga is felesap regényhőznek”.

⁶ Kern Ede életéről mindössze annyit árul el Szinnyi József (*Magyar Írók Élete és Munkái*. VI. köt. 1899. 119—120. h.), hogy brassói ügyvéd; 1861-ben Bukarestbe költözik, majd onnan nem éppen tiszta üzelmek miatt Amerikába szökött. Naptárakat szerkesztett, Brassóban kiadott egy *Schneeflocken* c. verses és prózai antológiát és lefordította *Az utolsó czaporogot*, s ugyancsak Brassóban jelent meg *Szines könyv* c. „diszemplény”-e rózsaszín és kék papíroson.

⁷ A *Bulyba Táraszt* magyarra fordították: Khern Ede (1860), Fincicky Mihály (1874), Csopey László (1878, 1895²), Trócsányi Zoltán (1924, 1930², 1945² Halhatatlan Könyvek) és Kiss Dezső (1926. Külföldi Regényírók. 1930² Élő Könyvek.)

Arany folyóiratában: „Örvendünk, hogy fordítóink az orosz irodalom iránt is kezdenek érdeklődni. Ezelőtt egy évtizeddel a magyar irodalom alig tudott valamit az oroszról, pedig ez irodalom kitűnő költőket mutat fel, Puskin, Lermontov, Gogoly, Szollogub, Turgenyev a legműveltebb nemzetek figyelmét is megérdemlik. E mellett a mi irodalmunk és az orosz között, a különböző viszonyok ellenére is, sok hasonlóság van. Ott is, mint nálunk, csak néhány évtized óta vált nemzetibbé a költészet; a népnemzeti elem nálunk is hasonló körülmények közt vívta fel magát; az orosz költő éppen úgy küzd a fensőbb körök franciás műveltségével, mint ahogy mi legműveltebb köreink németességével. A politikai és társadalmi viszonyokkal való elégedetlenséget éppen úgy megérezhetni az orosz költőn, mint a magyaron, csak hogy az orosz költészetben több a melankólia.”⁸

Kozocsa Sándor.

Faust-reminiszencia A Danaidákban.

Babits *A Danaidák*-ban — talán nem túlzás azt állítani, hogy a világ-irodalomban is — páratlan képet rajzol a görög alvilágról: az antikvitás teljes átélésével; a mellett — már a formájánál fogva is — teljesen modernül eleveníti meg a holtak sötét, vigasztalan világát. Itt töltögeti büntetéskepen az ötven ébenfürtű, alabástromtestű asszony amforájába a Létke vizét. Az erős homerosi (Odys. XI.) hatáson kívül azonban egy feltűnő modern világ-irodalmi analógiát is találunk a *Faust* 2. részének 3. felvonása végén.

Mikor Euphorion, Helena és Faust — a görög szépség és modern rajongója — égfelé törekvő fia holtan zuhan le, anyjával együtt az alvilágba megy, Panthalis, Helena szolgája felszólítja a kart alkotó leányokat, hogy kövessék oda úrnőjüket. Ezek azonban tiltakoznak: az alvilágban is csak a királynőknek van jó dolguk, akik Persephonével jó viszonyban vannak,

*Aber wir im Hintergrunde
Tiefer Asphodelos-Wiesen,
Langgestreckten Pappeln,
Unfruchtbaren Weiden zugesellt,
Welchen Zeitvertreib haben wir?
Fledermausgleich zu piepsen,
Geflüster, unerfreulich, gespenstig (9974—80.)*

Ez a jellegzetesen homerosi kép magában még nem mond számunkra semmit, csak Goethének Babbitssal közös forrására, az Odysseiára utal, amellyel csaknem észszerint megegyezik. Érdekessége azonban, minthogy a leányok, a kar szereplői, nem akarják úrnőjüket a Hadesbe követni, dicséretet zengenek a földi élet szépségeiről. Ennek a — szinte himnusznak nevezhető — kardalnak a ritmusa azonban feltűnően egyezik *A Danaidák*éval: mindkettő helyenkint spondausszal tarkított trochaikus lejtésű:

⁸ Szépirodalmi Figyelő. II. évf. 1862. II. köt. 315. l. — Újból: Gyulai Pál *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye*. (1850—1904.) Kiadta: Bisztray Gyula. Bp., 1927. M. Tud. Akadémia. 137. l.

Lenn a csöndes alvilágban, szellőtlen, bús alvilágban, asphodelosok között, hol asphodelos meg se moccan, gyászfa nem bókol galyával, mákvirág szirmát nem ejti, mert a szél ott mélyen alszik, alszik asphodelos ágyban, mélyen alszik, nem beszél, hol a tók acéltükörként mozdulatlan elterülnek, pillák könnyen szenderülnek, mert a pillák legyezője, habszövetnek fodrozója sohasé jár ott, a szél;

A Faustban:

*Wir in dieser tausend Aste Flüsterzittern. Säulselschweben
Reizen tändelnd, locken leise wurzelauf des Lebens Quellen
Nach den Zweigen; bald mit Blättern, bald mit Blüten überschwenglich
Zieren wir die Flatterhaare frei zu lustigem Gedeihn. (9992—95)*

A ritmus egyezésén kívül figyelemreméltó, hogy Goethe fentebb idézett sorai-ban az Asphodelos szó harmadik szótagja hosszú, Babitsnál is, ezzel szemben Homerosnál rövid.

Az a feltűnő körülmény, hogy éppen az alvilág Babitséval lényegében megegyező leírása után következik egy, a Danaidákéval azonos ritmusú rész, szinte kívánja az összehasonlítást.

A legélesebb ellentétben van a két költemény: Babits a halál országát írja le, Goethe az életét. Nála minden él, színes, mozog, hangok hallatszanak, zizegnek az ágak, a lomb, a madarak dalolnak, nádsíp, cimbalom szól, a szüretelők vigadnak, Dionysos ünnepli a bort. A Danaidák alvilága mozdulatlan, néma, reménytelen, a szél „alszik asphodelos-ágyban, mélyen alszik, nem beszél”. A kárhozott asszonyok még éneküket is fojtott hangon éneklik. Babits költeményének nincsenek más szereplői, csak Danaos király ötven férjgyilkos leánya. A fausti kardalt is nők éneklik, de szereplője a görög mitológiának minden alakja, amely az életörömmel van kapcsolatban: Helios, Dionysos, Pán, Silenus.

A Danaidák jellegzetessége valami szédítő körforgás: ugyanoda tér vissza a költemény, ahonnan kiindult, semmi előrehaladás nincs, tehát a körmozgás ellenére is mozdulatlan. Hol a Léthe hétszer körbefolyva visszatér önmagába:

*ottan ötven asszony kárhozottan ötven órájás amphordába
mindhiába, mindhiába tölti könnyét és vizét,*

Erre a körmozgásra Goethénél is találunk némi analógiát:

*Walt ihr andern, wo's beliebet; wir umzingeln, wir umrauschen
Den durchaus bepflanzten Hügel, wo am Stab die Rebe grünt; (10011—12)*

A legszembeütőbb tárgyi hasonlóság a növények sűrű emlegetése. Természetesen ez is ellentétes a két költeményben: Goethénél a táj fölé a ciprusok karcsú koronája rajzolódik, reszketnek az ágak, Bacchus a lomb között pihen, a beültetett dombon zöldelnek a venyigék, Babitsnál ellenben „asphodelos meg sem moccan, gyászfa nem bókol galyával, mákvirág szirmát nem ejti”, — nála a halál és az álom (mákvirág) növényeivel találkozunk, Goethénél a temetői ciprustól eltekintve, kellemes pihenést nyújtó fákat, az életet és örömet adó szőlőt látjuk.

Goethe ezzel a résszel a Helena-dramát zárja: befejezésül a helytelenül értelmezett „görög életörömet” énekl meg. Babits ezzel szemben a görögség

másik arcát, a tragikusát, a vétkéért félig-értve bűnhődöt: alvilágát a home-rosinak reménytelenségével rajzolja meg. Babits alvilága minden modernsége és képzeletbelisége ellenére is inkább fölkelti bennünk az antik hangulatot, mint Goethe klasszicizáló leírása a föld örömeiről.

Mivel a Babits költeményével tárgyilag azonos, és a formailag egyező, de tartalmilag ellentétes részek a Faustban közvetlenül egymásután fordulnak elő, nem lehet véletlen az egyezés: Babitsot megragadhatta Goethénél a számára nem ismeretlen homerosi kép és a rákövetkező részben ennek éles ellentéte. Ez a hatás talán öntudatlanul, de feltétlenül közrejátszott *A Danaidák* megírásánál.

Kubinyi Krisztina.

Kiadatlan József Attila-vers.

Újabban mindgyakrabban bukkannak elő barátainak szóló lejegyzések-ből nem ismert József Attila-költemények s értékesen egészítik ki a költőről kialakult képet. Az itt közlendő költemény a Cserépfalvi-féle összes versek közt nem szerepel, tudomásom szerint soha és sehol másutt napvilágot nem látott, így joggal feltételezhető, hogy eddig kallódó szerzeményről van szó.

Keletkezésének története: Bálint Dénes barátom 1925 őszén ismerte meg József Attilát Bécsben, egy közös leányismerősük révén. A vers leírásának külső kerete: a bécsi Ring, időpont: hajnal felé nyúló éjtzaka. Bálint így emlékezik vissza erre az esetre: „Úgy emlékszem, hogy vitatkoztunk, már ki tudná megmondani, min, a bécsi Ringen, valahol az út közepén, éjjel egy és kettő között lehetett, nem volt se bor, se pálinka bennünk és mégis úgy szédelegtünk a kocsiút közepén, mint két részeg. Akkor Ő szegény valahol megállt (de nem mernék megesküdni, hol és hogyan) és ott a Ringen írta bele ezt a verset a kötetébe. Azt hiszem, az hatotta meg és vitte rá erre, hogy belőlem is kifájdult a szülőföldem messzesége és valamit mondhattam neki, ami eszébe juttatta ezt a verset. Nekem azonban biztos érzésem az, hogy a vers már hamarabb megvolt, mert emlékezetből írta le, nem ott költötte. Előbb is, azután is találkoztunk, őhözza engem egy akkori szerelmem vezett, aki aradi leány és medika volt akkor a szegedi egyetemen. Ez a leány küldte be nekem a „Nem én kiáltok“-at is és leveleiben mindig Titiának becézte (mint mindeki később).“

Ennek a könyvnek első és második lapjára „kapta le“ József Attila, ceruzavégi sebtében, versét, mely a Magyarorszáért epesztő honvágy kivetítése a hajnali képbe: a reggeli szélben futkosó, lobogó hajú leányok csapatából egy rövidszoknyás kiválását pendíti meg az énekes rigók fütyténak s csengő üllők hangjának tiszta ütemével. A „likomillat estéli árnyéka“ éppolyan gyengédséget és keleti finomságot lehellő kép, mint a török fiú hódolata édesanyja iránt: csókolom a drága szemöldökének árnyékát! Ebbe a tavaszi látomásba belezörög a virágok száraz kórójának őszi hangja is. Igaz, hogy az Úr keze ültette őket. Ez a hatalmas honvágy a fiatal József Attila eredeti megnyilatkozása.

Magyarország messzire van,
Magyarország hegyeken túl van,
Onnan, rigókkal, éneklőkkel
Jönne rövidke szoknyácskában,
Hajnal volna,
Szellős,
Világos,
Szép, tiszta üllők csengenek.

Uram, nem látta Magyarországot?
Tudom, nehéz a nyelve,
Tudom, nehéz a szívem.
Uram, nem látta Magyarországot?

Lányok, sokan, szaladnak,
Akár a reggeli szél,
Hajuk lobog a keleti égen,
Ő pedig kövér kalácsot fon,
Karesőbb ő a liliomillat estéli árnyékánál.

Uram, nem látta Magyarországot?
Ott ősz van,
Kicsike kertjeinkbe
Zörgő, száraz virágokat ültet
Az űr.

Wien, 1925 okt.

József Attila.

(Trieste.)

Közli: Ternay Kálmán.

Hírek.

Radó Antal a Magyar Pen-Club alapítója és elnöke 1862-ben született, június 29-én a fehérmegyei Moóron. Atyja Róder Adolf népiskolai tanító, szerkesztő és író a vasmegyei Rohoncon, majd Szombathelyen működik s így e helységekben teltek el Radó Antal gyermek- és diákévei. Középiskolai tanulmányait a szombathelyi premontrei kanonokrend főgimnáziumában végezte 1871-től 1879-ig. Mély hatással volt ifjú évei lelki világára egy premontrei tanár, Sebesy Kálmán, aki legjobb diákjait azzal tüntette ki, hogy elhívta őket szállására s megmutatta nekik azt a bilincset, melyben a szabadságharcban való részvétele miatt raboskodott. Az ő hatása alatt írta a kis Róder Tóni első hazafias költeményét.

Mondanunk sem kell, hogy Radó Antal kitűnő diák volt, főleg latin és görög tudása keltett feltűnést az osztályban. Ezért iratkozott be az egyetemen a bölcsészeti fakultáson a klasszika-filológiára. Budapesti professzorai közül mélyen hatott rá Ponori Thewrewk Emil, de még inkább Greguss Ágoston, akinek személyes hatására a második esztendőben átnyergelt a modern filológiai szakra. Rövidesen Gyulai Pál is megismeri, felfigyel rája és pártfogásával tünteti ki. Ez pedig így történt, 1880 decemberében az egyetemen Gyulai Pál híres stílusgyakorlati óráin olaszból való fordításokat olvasott fel a kis Radó. Gyulai meghallgatta és azt mondta az ifjúnak: „Csengetéskor jöjjön utánam.“ No, mi lesz most? Másnap maga a kistermetű professzor fogadta a küszöbön. Gyulai betette az ajtót a fiú után, kivett egy 10 forintost a tárcájából, az ámuló gyerek kezébe nyomta s azt dünnögte hozzá: „A vers kijön a Szemlében“. Ki is jött a Budapesti Szemle 1881. januári számában és ezzel komoly formában megindult Radó Antal irodalmi pályája. Már akkor „öreg“ újságíró volt, az akkori Függetlenség című napilap munkatársa. Egy szép napon olasz tudásának fejlesztése céljából csekélyke 100 forintos ösztöndíjjal a zsebében Olaszországba, Rómába utazik. Azt hitte, onnan küldendő riport-cikkeivel majd csak fenn tudja magát tartani. Csalódott. A lap cikkeit kiadta, de elfelejtett fizetni értük. Visszajött és akkor írta róla Tóth Béla a tréfás rigmüst: „Megjött ma Radó, aki nem volt Rómában maradó“. Így még három esztendőt tölt újságírói robotban, de közben szorgalmasan eljár az egyetemre is és rendes időben, az egyetemi nyolcadik félév végén bölcsészettudományi vizsgát tesz dícséretes eredménnyel. Disszertációja: *A magyar műfordítás története 1770-től 1830-ig*, jeles forrásmunka még ma is. Most már írói neve ismertebb, több lappal áll közelebbi kapcsolatban, de az olasz probléma nem hagyja nyugodni. Kevés pénzzel, sok ígérettel, még több lelkesedéssel újra Rómába utazik s ott idejét megosztja tudományos bűvárlatok és újságok számára készülő könnyű tárcák közt. Egy kis európai körút után 1884 őszén a Gyakorlógimnáziumba kerül, majd Vikár Béla ösztönzésére belép az Országgyűlési Gyorsírodába és ott szolgál 1922-ig, mikor mint elnöki tanácsos lép nyugalomba. Egyszer úgy volt,

hogy mégis tanár lesz. 1900-ban a budapesti egyetem hét professzora Radót óhajtja meghívni az olasz nyelv tanárának, de a már akkor ébredező sötét szellem titkos szavazással elgáncsolja ezt. Így történt, hogy tanár nem lehetett, de életét mégis teljesen irodalmi céljainak szolgálatába állíthatta.

Már a nyolcadik évtizedben járt Radó Antal, amikor (1936) nagy tengeri útra kelt, hogy óceánokon áthajózva, mint a Magyar Pen-Club elnöke személyesen résztvegyen az írók buenos-airesi világkongresszusán.

Nyolcvanadik születésnapján egy meglehangú életrajz ünnepelte és hívei már csak amúgy felsurranva Hold-utcai lakásába, szoríthatták meg hülő kezét. Az 1944. év borzalmai őt sem kímélték meg. A 83. éves aggastyánt kiűldözték otthonából, nagy könyvtárát feldúlták, értékes kéziratgyűjteményét kirabolták és így távol szereteteitől, kórházi ágyakon sínylődve, elhagyottan fejezte be nemes életét.

Irodalmi társaságaink között Radó Antal élénk tevékenységet fejtett ki: a Kisfaludy Társaságban, melynek egyik legszorgalmasabb és legsikeresebb előadója volt évtizedeken át és a Magyar Pen-Clubban, amelynek alapítója, lelke volt utolsó percéig.

*

A multszázad végén ez a név: Radó Antal szinte azonos volt „a” műfordító fogalmával. Török Sophie írta meg a Babits-Emlékkönyvben, hogy mikor Babits kisdíák korában verses fordítást mutatott be egy nénikéjének, ez meghatva mondotta: „Ebből a fiúból még Radó Antal lesz”. Valóban Radó Antal irodalmi pályájának legragyogóbb sikereit műfordításainak köszönhette.

Phaedruson, Horatiuson, Schilleren, Heinén kezdte már diák korában a műfordítás áldozatos mesterségét, az olaszokon folytatta. Az igazi fordító-művész Radó először a Leopardi-kötettel jelentkezett, akinek összes költeményeit 1888. nyarán fordította le. Ezt a munkáját, melyet Leopardiról szóló bő bevezető tanulmánnyal látott el a fordító, a Kisfaludy Társaság adta ki 1890-ben.

Az Ariosto-fordítás Radó Antal legsikerültebb alkotásainak első sorába tartozik, Musset- és Firdusi-fordításai mellé, de mindenesetre közvetlenül azok után következik. 1891-ben összegyűjtötte Radó újabb műfordításait, megtoldotta néhány legújabbal és így jött létre az *Idegen költők albuma* című, magyar művészek képeivel illusztrált díszkiadású antológia, mely nagyon hamar elterjedt.

Ugyancsak 1895-ben történt, hogy Radó Antal Schack német fordításában megismerte Firdusit. Meghozatta a perzsa mű különféle eredeti és fordított kiadásait és így felvértvezve fogott hozzá a *Sahname* legszebb epizódja a „Sijavus” története átültetéséhez. Ezután hamar elkövetkezett az eposz egyik legbájosabb elbeszélésének a „Zál és Rudabé”-nak lefordítása, melynek kivált erkély-jelenetében érte el a fordítás az eredetinek színét s zamatát. A fordítás nyelv, technika, hűség és magyarság szempontjából legkiválóbb műfordításai közé tartozik. 1896 nyarán készültek el Radó Antal Musset-fordításai. Angolból szép kis kötet alakult kisebb műfordításaiból (1925. Angol és amerikai költők), míg régebben Wilde verseit fordította, köztük a *Readingi fegyház balladáját* és lefordította Dante *Poklát* is az ő sajátos elmélete szerint. Azt vallotta, a fordítás eszmei hűsége fontosabb a verselésbeli hűségnél. Radónak

ezt az álláspontját Babits Mihály nagy művészete megcáfolta. De nincs literátus ember, aki Radó munkájának irodalmi becsületességét ne érezné ki.

Radó Antal irodalmi pályájának legegységesebb hatású, legérdekesebb és valószínűleg legtovább megmaradó munkája a *Magyar Könyvtár* megteremtése volt. A német Reclam-féle Universalbibliothek megalapítása óta alig volt egész Európában irodalmi vállalkozás, amely annyira hézagot pótló, nagy hatású lett volna, mint a *Magyar Könyvtár*. Ennek már első sorozata megmutatta, mit akar Radó Antal a *Magyar Könyvtárral*. Új magyar írókat, új kitűnő műfordítókat, új külföldi írókat hozott mindjárt az első sorozatban. Akkoriban egy Maupassant- vagy egy Coppée-füzet forradalmi cselekedet volt. Alig is volt e kornak számottevő magyar írója, aki ne jutott volna be a körültekintő szerkesztő jóvoltából a *Magyar Könyvtárba*. Ady is adott két kis füzetet. Ady akkor Párizsban élt és a prózai füzetéért járó honoráriumot sürgönyileg kérte és kapta meg. Ez volt az egyetlen sürgönyileg küldött honorárium a *Magyar Könyvtár* történetében.

A kiváló jelentőségű műfordító *eredeti* alkotásainak sorsa mindig mostoha. Akit egyszer a köztudat műfordítónak skatulyázott be, az írhat még olyan szép eredeti verseket, az olvasó keresi a cím alatt: milyen nyelvből fordított az író. Így a költő saját gyöngyszemeinek csillogása elhalványul idegenből hozott drágakövei között. Radó Antal a költő kiváló Arany-epigon. Kitűnő vers-technikája, kristályosan tiszta lelki és érzelmi világa, tudós lelkisége, szemérmes tartózkodása egyként Arany utódjai közé iktatja őt. Eredeti verseinek gyűjteményei, amelyek 1887-től fogva gyér időközökben jelentek meg, nem tettek olyan mély hatást, mint másfajta alkotásai. Mégis egy-egy verse szép és emlékezetes pályát futott meg. 1898-ban jelent meg a *Dalok és történetek* című kötet és az 1906-ban megjelent *Római ritmusok* című kötetéből sokszor lenyomatták a *Colosseum* címűt és *Titus ívét*. Amabban a vértanúságot szenvedett keresztények tragikus sorsát, emebben a római zsidóüldözéseket írta meg. A *Római ritmusok* talán a költő legjobb verskötete. Egységes hang vonul benne végig, erős, őszinte érzések jutnak kifejezésre, tiszta és zárt technikájú verssorokban. A *Rákóczi strja és egyéb költemények* című füzetének (1904) kezdő verse először újságban keltett feltűnést. A *Háborús strófák* (1916) című füzetből a *Kerekes Márton* lett népszerű. Nagyobb eredeti kötete azután csak 1925-ben jelent meg: a *Magyar Sírások*.

Azóta is szorgalmasan pengette lantját az öreg poeta. Korunk jellegzetes tüneteként ezek az alkotásai már a nyomdafestékig el se jutottak. Könyvnyomatos levonatokban jutottak csak el a családtagok, barátok, hívek szűkebb társaságának kezébe. Ilyen az *Estalkonyi énekek* című gyűjtemény. E könyvnyomatos kötetben jelent meg Radó Antalnak az a hat költeménye is, melyekre a buenos-airesi úton kapott inspirációt, így a *Hazatérők* című mélyen magyar és emberi érzéseket kifejező költemény is.

S ahogy elsorjáztak lelki szemeink előtt Radó Antal nemes életének törekvései, alkotásai, feledhetlenül áll előttünk kissé hajlott alakja, ahogy 1936-ban óceánjáró hajó fedőzetén néz a távolba, ahogy a buenos-airesi kikötőben fogadják a magyar telep tagjai az óhaza kiküldöttjét, magyarruhás kislányok nemzetiszínű kokárdával díszített virágsokrot nyújtanak át neki, ahogy a buenos-airesi városházán beszél olasz és spanyol nyelven s ahogy élőszóval és

rádió n lelkesíti idegenbe szakadt honfitársait a magyar hazához való hűség szent gondolatával. Alakja kiemelkedik a tömegből, amely virágot szór elébe és lelkesen hallgatja az agg vándor mély hangjának zengését és az öreg poéta verses köszönetét a sok szeretetért, megtiszteltetésért. Az elszakadtak hálátelt könnyes pillantásai kísérik alakját, mint a mieink is most, hogy egy esztelen kor áldozataként, vég'eg elszakadt tőlünk.

Rubinyi Mózes.

Hazánk és a Nagyvilág. A Teleki Pál Tudományos Intézet új kiadványsorozatát indított meg *Hazánk és a Nagyvilág* címen. A kiadványsorozat célja, hogy a magyarságnak szomszédaival és más népekkel való történelmi, művelődési, gazdasági és egyéb kapcsolatait összefoglalja és reális mivoltukban bemutassa. A sorozatból a magyar-francia kapcsolatok összefoglalása jelent meg elsőnek — Sötér István tollából. Ezt másodikként Bertha Kelemen könyve követte.

Bertha könyvét¹ olvasva az első benyomásunk az, hogy népünk és a svédek kapcsolatai a hazánkat és Svédországot elválasztó nagy földrajzi távolság ellenére is régiiek, jelentősek és sokoldalúak. Huszár Lajosnak Szent István pénzeiről szóló tanulmányára támaszkodva rámutat Bertha például arra, hogy Magyarország és Svédország között már a XI. században volt bizonyos közvetett kereskedelmi kapcsolat, ami abban állott, hogy a svédországi leletek tanúsága szerint Svédországban Szent Istvántól egészen 1063-ig minden királyunk pénze forgalomban volt. Ennek az a magyarázata, hogy Magyarországtól északra a XI. század elején még egy államnak sem volt önálló pénze s magában Svédországban csak jóval később indult meg az önálló pénzverés. Ilyformán a svédek kereskedelmüket ez időben még idegen pénzekkel bonyolították le, s ezek között az első Árpádházi királyok pénze is szerephez jutott. Ez annak a jele, hogy akkoriban a magyar pénz jó valuta volt s a magyar pénzek finomság tekintetében is fel tudták venni a versenyt az angol és a német dollárokkal. — A magyar-svéd kapcsolatok időrendben következő emlékei irodalmi természetűek: a XV. század elején eljutottak hozzánk s megjelentek kódexeinkben Brigittának, Svédország legnagyobb szentjének vallásos elmélkedései. A jótékonyágáról és szent életéről híres Brigitta életét először a debreceni kódex írja le 1519-ben, Jézusról való tizenöt imádságát pedig majdnem valamennyi kódexünkben megtaláljuk.

A magyar-svéd kapcsolatok legélénkebbek Erdély függetlensége idején, az erdélyi nagy protestáns fejedelmek korában voltak. Joggal szenteli ezért Bertha is könyve legnagyobb részét e reformáció és ellenreformáció korabeli kapcsolatok ismertetésének. Ez időben, a harmincéves háború korában, Svédország már Európa egyik legkomolyabb katonai hatalma volt. Eppen ezért vallásuk védelmében feléje fordultak reményükkel a német protestáns fejedelmek, s a svéd nagyhatalommal szövetségben kívántak sikra szállni a vallásszabadságért s vele egy táborban akarták megvalósítani Habsburg-ellenes törekvéseiket az erdélyi fejedelmek is. Közülük Bethlen Gábor volt az első, aki szinte állandó diplomáciai kapcsolatban állott Svédországgal, sőt nagy svéd kortársával, Gusztáv Adolfal bizonyos mértékig együtt is működött. Egészségi állapota azon-

¹ Bertha Kelemen: *Magyarok és svédek*. Bp., 1946. Teleki-Intézet. 168 l. 8 képpel. (Hazánk és a Nagyvilág. 4.)

ban épp a döntő időszakban, az 1620-as évek végén úgy megromlott, hogy a szövetségi viszony előnyeit már nem tudta kellőképp kiaknázni. Több sikere volt I. Rákóczi Györgynek: ő nemcsak szövetséget kötött Gusztáv Adolf leányával, Krisztinával, hanem a hadszíntéren is tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a harmincéves háborút mind a svédek, mind pedig az erdélyi fejedelemség előnyös feltételek mellett fejezhette be. A svéd kapcsolatok ápolását II. Rákóczi György is folytatta: X. Károlylal egyidejűleg Lengyelországba tört s a svéd szövetséges támogatásával a lengyel trónt szeretne volna megszerezni. II. Rákóczi Györgyben azonban nem voltak meg azok a jeles uralkodói tulajdonságok, amelyek elődeit jellemezték: az európai erőviszonyokat nem tudta áttekinteni s hiányzott belőle a hadvezéri képesség meg a bölcs önmérséklet is. Ennek meg az európai politikai helyzet hirtelen változásának az lett a következménye, hogy a lengyelországi közös erdélyi-svéd vállalkozás kudarcba fulladt: X. Károly még idejében visszavonult, II. Rákóczi György hadserege azonban odaveszett, ill. fogságba került, az erdélyi fejedelemség pedig elvesztette hatalmát és tekintélyét.

Szívélyes viszonyt tartott fenn a svéd királlyal II. Rákóczi Ferenc is, de fegyveres együttműködésre közte és XII. Károly között nem került sor. Mindamellett Rákóczi seregében svédek is harcoltak a magyar szabadságért. XII. Károly poltavai csatavesztése után egy, körülbelül 500 főből álló svéd csapat csatlakozott Rákóczi seregéhez s a magyar felkelés két nagyobb csatájából dicsőséggel vette ki részét. A magyar szabadság védelmében elesett svéd katonák emlékét emléktábla hirdeti a romhányi csatatéren. Az életben maradt svéd katonák 1710-ben váltak meg Rákóczi seregétől s tértek vissza hazájukba. Királyuk, XII. Károly, csak 4 év múlva követte katonáit, amikor is (1714-ben) több évig tartó száműzetés után Magyarországon keresztül utazott haza Törökországból Svédországba. Az egykorú feljegyzések szerint hazánk földjén mind őt, mind pedig kíséretét nagy lelkesedéssel, eszeretettel s magyaros vendégszeretettel fogadták. A XII. Károly iránti meleg érdeklődést és hadvezéri teljesítményeinek őszinte csodálatát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy gróf Gvadányi József még ugyanebben a században (1792) megírta a nagy svéd király életrajzát, s könyvében egyszersmind igyekezett tájékoztatni a hazai olvasóközönséget arról az országról is, amelynek legendás királya oly sokáig élt népünk emlékezetében.

Bertha könyvének további részében a 48-as szabadságharc svéd visszahangjával, Kossuthnak a svéd néphez intézett szózatával s a svédországi Petőfi-kultusszal ismert meg bennünket. Ezután az újabbkori magyar-svéd szellemi kapcsolatok tárgyalása következik. E rész középpontjában természetesen a Nobel-díjas magyar tudósok (Szent-Györgyi Albert és Hevesy György) érdemeinek méltatása áll. A tudományos és irodalmi kapcsolatok ismertetésének vannak még szentelve a *Magyar kultúrlet Stockholmban* és a *Svéd irodalom magyarul* című fejezetek. Röviden foglalkozik a szerző a magyar és a svéd művészeti élet közös eseményeivel, a két nemzet művészeinek érintkezéseivel s a két ország közönsége előtti bemutatkozásaival, a svéd építőművészet magyarországi hatásával, a svéd mintájú magyar szabadtéri néprajzi múzeum (Skansen) tervével, a Magyar-Svéd Társaság működésének eredményeivel és kiadványaival s a stockholmi Egyetemi Magyar Intézet és lektorátus tevékeny-

ségével is. A magyar-svéd kapcsolatok összefoglaló ismertetésében méltán foglalnak helyet a sporttalálkozókról és a gazdasági kapcsolatokról szóló fejezetek. Idősebb és megokoltabb befejezést pedig keresve sem találhatott volna a szerző, mint amit könyvében olvasunk. E záró fejezet ugyanis arról a nemes és valóban nemzetmentő munkáról tájékoztat bennünket, amelyre a svédek a szenvedő magyar nép megmentése érdekében vállalkoztak. Mint komoly igényű könyvhöz illik, tartalmazza Bertha munkája a felhasznált irodalom jegyzékét, amelynek segítségével alkalmunk van a részletkérdések alaposabb tanulmányozására. Jó szolgálatot tesz a könyv végén álló névmutató is.

A fenti sorok Bertha Kelemen könyvének csak vázlatos ismertetését tartalmazzák. E törzsanyagot helyenként ügyesen megválogatott szemelvények, részletes leírások, hasznos kortörténeti kitérések tarkítják. Díszére válnak a könyvnek a benne foglalt művészi kivitelű képek lenyomatai is.

Amint jeleztem — s amint talán ismertetéséből is kitűnik —, Bertha könyve a svéd-magyar kapcsolatok sokoldalú összefoglalása. Természetes, hogy a szerző nem lehet a művelődés és az élet mindama területén szakember, amelyekkel könyve foglalkozik. Eppen ezért könyvének hiányai is vannak. Most ezekre térek rá röviden.

Bertha könyvének *anyagával* kapcsolatosan vannak megjegyzéseim. Mivel folyóiratunk olvasóit elsősorban a tudományos és az irodalmi vonatkozások érdekelhetik, inkább csak ezekre térek ki.

Ami először is a magyar és a svéd tudományos élet kapcsolatait illeti, e tekintetben Bertha anyagát bizony eléggé szegényesnek és egyoldalúnak találom. A magyar-svéd tudományos kapcsolatok multjának megrajzolásához, jelentőségének le méréséhez jóval nagyobb körültekintésre, szélesebb körű előmunkálatokra lett volna szükség, mint amennyit Bertha könyve elárul. Semmikép sem tudom ugyanis elfogadni Bertha azt a nézetét, hogy: „A magyar Nobel-díjasok ismertetése előtt néhány sorban foglalhatjuk össze röviden a magyar és a svéd tudományos élet kapcsolatait” (107. l.), illetőleg: „A két ország tudósai csak az utóbbi évtizedekben kerültek közvetlen személyes érintkezésbe egymással” (108. l.). A magyar-svéd tudományos kapcsolatoknak már a magyar Nobel-díjasok előtt is olyan multjuk van, hogy nem pár soros, hanem pár lapos ismertetést és méltatást kívántak volna, s a két ország tudósainak személyes érintkezése bizony jóval előbb elkezdődött, mint ahogy Bertha állítja.

A nélkül, hogy e téren részletes kutatásokat végeztem volna, jómagam Reguly Antallal kezdtem volna a magyar-svéd tudományos kapcsolatok történetének ismertetését. Ismeretes, hogy a nagynevű rokonép-kutató, akinek működésétől számíthatjuk a szorosabb értelemben vett, rendszeres magyar összehasonlító nyelvészet kezdetét, 1839-ben tett stockholmi utazásának közvetlen következményeképp indult el nagyjelentőségű tanulmányútjára. Németországi utazásai során Hamburgba jutva el, élete fordulópontjához érkezett: „Itt az európai éjszak közelében, ennek regényesen sötét mythosai, történeti emlékei, szabad intézményei úgy mint útrajzokból ismert vadon természete, az éjszakai fény s a földszarkon hónapokig le nem áldozó nap; nemzetének rebesgetett rokonai, tán évezrek előtt elszakadt nyelvtársai — mind ez most ellenállhatatlan erővel vonta őt éjszak felé. Holand, Belgium, a Rajna szép partjai virágzó egyetemeivel fel lőnek áldozva a Svécianak” — írja Regulyról Toldy Ferenc

(Reguly-Album XXIII. 1.) Nem számítva uppsalai kirándulását, egy hónapig tartózkodott Reguly Stockholmban. De nem elégedett meg itt csupán a természeti szépségek megcsodálásával, ellátogatott a svéd királyi könyvtárba is. „Elhatározó volt jövődjére a k.[irályi] könyvtárnak látogatása” — írja tovább Toldy (XXIV. 1.): itt ismerkedett meg a finn származású Arwidson könyvtárnokkal, aki „a finn-magyar kérdés iránti figyelmét lelkesen táplálta, s a nyelv megtanulására célzó szándokát megérlette”. Az ismeretség következménye az lett, hogy Reguly még ugyanazon évben átrándult Finnországba, majd pedig folytatta útját nyelvrokonainkhoz. Így vált a rövid stockholmi kirándulás Reguly korszaknyitó munkásságának kezdőpontjává.

Reguly után — azt mondhatjuk — nagyobb megszakítás nélkül, szinte állandóan voltak kapcsolatai vagy legalább is érintkezési pontjai a magyar és a svéd tudományosságoknak. 1869-ben Reguly hagyományainak egyik feldolgozója, jeles tudósunk, Hunfalvy Pál tett tanulmányutat Svédországban és *Utazás a Balt-tenger vidékein* című könyve (1871) 2. kötetében 63 lapon be is számol észrevételeiről. Nemcsak a korabeli Stockholmot, Uppsalát, Göteborgot és svédországi útvonalát írja le igen részletesen és érdekesen, hanem Svédország történelmi földrajzát is adja dióhéjban. Könyve 346. lapján (2. kötet) azokról az „Erdélyországot illető oklevelekről” is számot ad, amelyeket a stockholmi levéltárban alkalmá volt látnia. A svéd nép tulajdonságaira vonatkozó megjegyzései találóak, s már Hunfalvy dicsőíti könyvében azokat a svéd erényeket, amelyeket azóta is, most is őszintén csodálunk.

Hunfalvy után Halász Ignácot is meg kell említenünk. Igaz, hogy ő a svédországi lappok kedvéért utazott Svédországba (1884, 1886 és 1891), de kutatásait mindenesetre oly területen végezte, amelyet a svédek joggal a magukénak tekinthetnek. Annál figyelemreméltóbb, hogy Halász magyar létére is szép eredményeket ért el a svéd-lapp nyelv és népköltészet megismertetése terén, úgyhogy érdemeit legutóbb a kiváló svéd lappológus, Collinder Björn is elismerte. — Nem esik szó Bertha könyvében Wiklund Károly Bernátról sem, pedig Wiklund — Collinder elődeként — több évtizeden át tanította a magyar nyelvet is az uppsalai egyetemen, s a magyar nyelvtudomány és őstörténet eredményeivel annyira tisztában volt, hogy még a magyarság őshazájáról és faji hovatarozásáról is megvolt a maga eredeti véleménye és tanítása. Az Ebert-féle *Reallexikon der Vorgeschichte* 3. kötetében ő írta a magyarság őstörténetéről és anthropológiájáról szóló részt. Néhány értekezése magyar folyóiratokban jelent meg (1. Nyelvtudományi Közlemények 37. és Magyar Nyelv 23. kötet), és kutatásainak eredményei a magyar nyelvtudomány világában erős visszhangra találtak (vö. MNy. 4., NyK. 36. és 37. kötet). Tudományos érdemét elismerésül a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteleti, a Magyar Tudományos Akadémia pedig külső tagjává választotta, így kívánván méltányolni azt, hogy kutatásaival a magyar nyelvészetre is termékenyítő hatással volt. Wiklund az 1890-es években egy évet töltött Budapesten, nyelvi és nyelvtudományi tanulmányokat folytatva. Jól megtanult magyarul és élete végéig hűséges barátja maradt az idősebb magyar nyelvész-nemzedék kiválóságainak. — Magyar részről viszont Svédországban végzett kutatásokat Gombocz Zoltán. A magyar nyelvhangok bizonyos fiziológiai sajátosságainak tisztázására irányuló kísérleteit az uppsalai egyetem fonetikai intézetében végezte (1904-ben), s itt

Uppsalában, jelentek meg (1907—08) vizsgálatainak a magyar fonetika szempontjából rendkívül jelentős eredményei *Zur Phonetik der Ungarischen Sprache* címen a *Le Monde Oriental* című folyóiratban, melyet egyebek közt éppen Wiklund szerkesztett. Uppsalai tanulmányai idején Gombocz a svéd nyelvet is elsajátította, s — amint a Nya Dagligt Allehanda is írta halála alkalmából — svéd kartársaival mindvégig élénk kapcsolatot tartott fenn. Utolsó svédországi látogatása Klebelsberg Kunó, akkori kultuszminiszter, északi utazásával volt kapcsolatos, amikor — 1930-ban — a stockholmi Magyar Intézetet alapították. Ezen intézet igazgatója, Leffler Béla, kellő méltatásban részesül Bertha részéről. Legfeljebb azt emelném még ki, hogy Leffler érdemei nem mérhetők meg műfordításainak számával, kiváló szervező képességének eredményeivel. Aki benne élt valaha egy külföldi ország társadalmában és figyelemmel kísérte e társadalom véleményalkotásának forrásait és módját, az bizonyára el fogja ismerni, hogy Leffler rendkívüli szolgálatot tett hazájának még más eszközökkel is: puritán jellemével, természetes, kedves modorával és egyéniségének hatásával sok olyan svédet tett népünk barátjává, akikre egyébként talán vártalan maradt volna minden nyomdatermék s minden hivatalos propaganda. Meggyőződésem, hogy még ma is Leffler Béla emléke él nem egy olyan svéd ember szívében, aki kinyújtja eegítő kezét a nélkülöző magyar gyerekek felé. Leffler volt az egyetlen demokratikus külképviseleti előkelőségünk, akit nyolc-évi külföldjárásom ideje alatt megismertem. Ha honfitársa kereste fel, nem az volt az első dolga, hogy vele szemben fölényét és hatalmát éreztesse, hanem hogy segítségére legyen — korra és rangra való tekintet nélkül. Bár második hazájához, Svédországhoz, évről-évre erősebb materiális szálak fűzték, szíve magyar maradt. Amikor — 1934-ben — a Dél-Bácskából kiutasított magyarok egyik napról a másikra otthontalanokká váltak, Leffler Béla sem éjjel, sem nappal nem talált nyugalmat. Haladéktalanul gyűjtést indított a svéd társadalom körében a kiutasítottak javára, úgyhogy a magyar társadalomnak már 12 évvel ezelőtt is módjában volt érezni a svéd szív jóságát és a svéd társadalom megértését a szenvedők és nélkülözők iránt. — Méltó utóda Leffler Bélának Lotz János. Ő sem csupán irodalmi működésével tűnik ki, hanem barátokat is tud szerezni a magyar népnek. Lektori működésének kezdettől fogva nagy eredménye, hogy intézetében szépszámú hallgatóságot is tudott toborozni, akik a magyar nyelv megtanulásával és a magyar irodalom megismerésével egyidejűleg a magyar embert is megtanulják becsülni. Tankönyvei (magyar nyelvtana, olvasókönyve és magyar-svéd szójegyzéke) méltán érdemeltek volna említést Bertha könyvében is. Intézetének egyes más kiadványai (Steinitz osztják chrestomathiája és finnugor hangtana stb.) nem csupán a magyar vagy a svéd tudományosság szolgálatában állnak ugyan, de értékes bizonyítékai a magyar-svéd szellemi együttműködés eredményességének.

A magyar-svéd irodalmi kapcsolatok elsősorban a kölcsönös műfordítói tevékenységben mutatkoznak meg, s csak későbbi, eléggé szórványos megvalósulási formájuk a magyar és a svéd írók személyes érintkezése. A műfordítói tevékenység mindkét részről eléggé jelentős. A svéd írók közül — amint Bertha könyvében is olvassuk — August Strindberg, Verner von Heidenstam és Selma Lagerlöf a legismertebbek. Megismertetésükben a legtöbb érdemet Leffler Béla szerezte, műveik túlnyomó részét ugyanis ő fordította le magyarra. Abban

igazat adunk Berthának, hogy a legújabb svéd irodalom meglehetősen ismeretlen Magyarországon (128. l.), de ha már így van, annál inkább szükséges, hogy rámutassunk arra, ami mégiscsak ismert. Kiegészítésül meg kell tehát említenem, hogy Kner Izidor kiadásában 1929-ben egész kis sorozat műfordítás jelent meg az újabb svéd írók elbeszéléseiből. Anna-Lenah Elgström, Per Hallström, Selma Lagerlöf, Pelle Molin, Artur Möller és Vilmos svéd királyi herceg azok a szerzők, akiknek elbeszéléseivel itt megismerkedhetünk. A sorozat fordítói Bartha Imre, Hetey József és Leffler Béla, s ugyancsak Leffler a sorozat szerkesztője és az egyes kötetek utószavának írója is. *Tizennyole skandináv író magyarul* címen is jelent meg egy kisebb skandináv műfordításgyűjtemény — ugyancsak Kner Izidor kiadásában, 1929—31-ben; ebben szintén Arthur Möller képviseli a svédeket *Az özvegy* című elbeszéléssel (fordította Bartha I.). Sőt még az 1940-es években is jelentek meg svéd műfordítások: Elisabeth Bergstrand-Poulsen *Váran* című regényét Balogh Barna fordította le *Tarka szőttes* címen, az Aland-szigetektől származó, finn nevű Sally Salminen svéd nyelvű pályadíjas regénye, a *Katrina*, pedig Mezey Dénes fordításában jelent meg. Mindkét fordítást a Palladis adta ki *Skandináv Regények* sorozat-címmel.

Svédországban a régibb magyar irodalmat Petőfi, Jókai, Mikszáth és Herczeg műveinek fordításai képviselik. A legkiválóbb svéd Petőfi-fordító bizonyára Viktor E. Öman, méltatásában azonban kissé óvatosabb lettem volna, mint Bertha. Efféle megállapítások ugyanis, hogy „Öman Petőfi-fordításait mindenképen első hely illeti meg az északi népek irodalmában“ (104. l.) és hogy Ömant munkássága „az összes Petőfi-fordítók között az első helyre emelte“ (130. l.), csak akkor bírnak valóságos értékkel, ha a bíráló valóban valamennyi (északi) Petőfi-fordító munkásságát összehasonlítva tanulmányozta. Hogy ez megtörtént-e, nem tudom, de tartok tőle, hogy e nélkül az első helyet bírálóink már több Petőfi-fordítónak kiutalták (például az északi Petőfi-fordítók közül a finn Manninen Ottónak). — Az újabkori svéd magyar kulturmunkának kétségtelenül egyik legszebb alkotása Madách: *Az ember tragédiájá-*nak svéd fordítása (l. 124. l.), csak az a kár, hogy a fordító nevét nem ismerjük meg Bertha könyvéből.¹ — Az újabb magyar regényírók közül Körmendi, Heltai, Tormay Cecil és Zilahy neve vált ismeretessé Svédországban műfordítások útján. Hogy az „ismertség“ az utóbbi esetben nem pusztá állítás, arról magamnak is alkalmam volt meggyőződni, amennyiben *A két fogoly* fordítását magam is láttam még az északi sarkkörön túl is: egy vasúti pályán szép házikönyvtárában. Kiegészítésül megemlítjük, hogy Langlet Valdemar lefordította Márai Sándor *Vendégszínház Bolzanóban* és Harsányi Zsolt *Magyar rapszódia* c. regényét. Gösta Forsberg őrnagy, a budapesti svéd segítő mozgalom jelenlegi vezetője is több műfordítással járult hozzá a magyar irodalom megismertetéséhez. Az ő fordításában jelent meg Harsányi Zsolt *Whisky szódával* c. regénye meg Deédné Garzuly Mária *Magyar asszonyok* c. munkája. Az előbbi nagy sikert aratott. — A magyar lírát legújabbban Pándy Kálmán kultu-

¹ *Az ember tragédiáját* Olof Lundgren fordította le svédre, *Människans tragedi* címmel. A fordítás a Stockholmi Magyar Intézet kiadásában jelent meg 1936-ban Malmöben (Leffler Béla bevezető tanulmányával és Buday György művészi fametszeteivel.)

rális attasé és Hans-Eric Stenborg *Ungersk Dikt* című műfordítás-gyűjteménye mutatta be a svéd olvasóközönségnek.

Befejezésül: a svéd nevek helyesírása általában helyes, de *Koncertförening* (116. l.) helyett *Konsertförening* irandó (vö. *Konserthus*, 112. l.). Magyar szempontból az Akadémia helyesírási szabályzatának (8. kiadás) 274. szakaszát ajánljuk a szerző figyelmébe.

Bertha Kelemen könyve a mondottak ellenére is érdekes, szórakoztató olvasmány. Jó szolgálatot tett vele a magyar-svéd kapcsolatoknak, mert így is sok újat nyújt a nagyközönségnek. Érdeklődéssel várjuk a Hazánk és a Nagyvilág című sorozat következő kötetét is. *Lakó György.*

Vajthó László a Markóban. Azokban a nehéz napokban, amikor az eget repülőgépek berregése lármázta be, amikor a csak anyagiakhoz ragaszkodó embertársaink aranyukat és ezüstjüket hordozgatták nehéz táskáikban, Vajthó László az emlékeihez menekült és végzett életmunkájának áttekintését vetette papírra. Nem emlékiratként, még kevésbé vádiratként, pedig az ismerősei részéről feléje hangzó kérdés: „Még mindig a Markóban?” a meg-nem-becsültetés keserűségét ébresztgeti benne. Nem, Vajthó nem vádol, hanem meleg őszinteséggel tárja fel, érdekes és értékes kedvezményezései hogy születtek és miképp váltak valóra.

Az egyik köztük a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* sorozata. Amikor az 1929/30. iskolai évben tanítványait két Bessenyei-kézirat kiadására lelkesítette, aligha gondolta, hogy a kezdet 63 számból álló sorozattá nő. Nem is lehetett akkor még más a célja, csak tanítványainak irodalomtörténeti érdeklődését komoly irányba terelni. Később erősödött ez benne a magyar irodalomtanítás módszerévé, amikor az ország összes középiskoláit feltűzelte hasonló vállalkozásra, maga pedig lehetőséget teremtett a vállalkozás megvalósulására. A sorozatnak ez a pedagógiai jelentőség a legnagyobb értéke. De nem kisebbítendő a tudományos jelentősége sem: hiszen ennek a révén került újra a nyilvánosság elé néhány elfeledett, vagy hozzáférhetetlen irodalmi alkotás, így a Bessenyei-művek, a Cantus Catholici, Hajnal Mátyás imádságos könyve, Barcsay Ábrahám versei, Verseghy Rikóti Mátyása, Medgyesi Pál Lelki ABC-je, Károlyi Gáspár Két Könyve, Cseri Péter elbeszélései, stb. Az életrekeltség másik oldala: irodalomtörténeti munkák kiadása; az egyetemi előadások sokszorosított szövegéből az ifjúság és nagyközönség kezébe jutott Riedl Frigyes egész sereg elmétémbresztő tanulmánya, Beöthy Zsolt irodalomelméleti előadásának egy része, más kincseiből Péterfy Jenőnek finom kritikái stb. Végül az ifjúság is, a nagyközönség is értékes irodalmi anyagot kapott a sorozat anthológiáiban: Pázmányból, Temesvári Pelbártból, Kazinczyból, egy-egy városi irodalmi emlékeiből. Az emlékező Vajthó jogos önérzettel tekinthet e sorozatára: bátorsága meghozta az eredményt, meghozta nemcsak az iskolában, hanem azon kívül is, és ezért az eredményért hálával tartozik neki a magyar irodalomtörténet Géniusza is.

De szorosabban pedagógiai vállalata, *A Tanítás Problémái* is hozott a mi tudományszakunknak értékes gazdagodást. Elsősorban Baránszky-Jób László kötetére gondolok (A magyar széppróza története szemelvényekben), a Fábán István sajtó alá rendezte írói levél-gyűjteményre és az új magyar költők két

gyűjteményére. Ezekhez szorosan kapcsolódik a *Magyar Írók* sorozatából Kardeván Károly Madách-tanulmánya és Nagy Sándornak Arany Toldijáról írt fejtegetése.

Ha egy folyóirat szerkesztője a maga érdemének tudja folyóirata irodalmi nivóját, sokkalta több joggal vállalhatja a maga érdemének Vajthó mind e tudományos eredményt. És mi kötelességünknek érezzük, hogy e kis emlékezés megjelenése kapcsán idejegyezzük elismerésünk és köszönetünk szerény szavát.

(A)

Új Odysseia-fordítás. Irodalmunk a közelmúltban egy értékes műfordítással gyarapodott. (Homeros: *Odysseia*. Fordította és bevezetéssel ellátta Devecseri Gábor.) A homerosi költemények, amelyek részben közvetlenül, részben pedig a nyugati irodalmak közvetítésével jelentékeny hatást gyakoroltak epikus költészetünkre, műfordítás tekintetében meglehetősen el voltak hanyagolva: kevesen fordították le őket. szakavatott fordítójuk pedig mindezekig alig akadt. Hogy csak a Molnár János XVIII. századi hexaméteres Homeros-fordítása óta megjelent nevezetesebb Odysseia-fordításokról emlékezzünk meg: — mivel jelenleg ez érdekel bennünket közelebbről — 1846-ban jelenik meg Szabó István ma már teljesen elavult hexaméteres fordítása; előtte készült el, de a körülmények folytán kéziratban maradt Simonyi Imrée. 1866-ban adják ki Télyf Iván prózai fordítását, 1884-ben Szász Károly műfordítását, 1885-ben Radó Antal szemelvényeket mutat be görög anthológiájában, 1892-ben ismét prózai fordítás jelenik meg Gyomlay Gyulától, 1893-ban jelenik meg Kemenes (Kempf) József — az eddig említettek közül legtökéletesebb — hexaméteres fordítása. 1909-ben Vértessy Jenő rímtelen alexandrinusokban fordítja le, 1937-ben Csengery János ugyanebben a versformában, fordítása messze felülmúlta a többiekét. Nagy hiányát éreztük azonban egy olyan magyar Odyszeiának, amely tartalmi és formai hűségre egyaránt törekszik, filológiai szempontból is kifogástalan, amellet költői alkotás is.

Devecseri Gábor könnyedén és tökéletesen oldotta meg a Kazinczyék óta állandóan — európai viszonylatban is — időszerű műfordítói problémát, a versforma kérdését. Símán gördülő, könnyen folyó hexaméterekben fordította az Odyszeiát. Ezzel nagyszerűen cáfolja meg a wilamowitzi elv követőit, hogy a költeménynek a formáját is át kell ültetni olyanba, amelynek a használata a mi nyelvünkben azonos a költemény eredeti formájának az eredeti nyelvben való használatával. Hiszen az eredeti költemény hangulatát a mi nyelv epikus formája: az alexandrinusok nem adhatják tökéletesen vissza, az eredeti formától való eltérés pedig a hűség ellen vét. Devecseri fordítása visszaadja az eredeti hangulatát, amennyire a magyar nyelv visszaadhatja a görögét. Nem tesz erőszakot a nyelven, sorai gördülékenyek, természetesen folynak. Ha egy kis változtatást eszközöl is a szórenden, az mégsem válik erőltetetté:

Már hazatért, aki megmenekült ama szörnyű veszélyből,
mind, túljutva a harcokon és a vizek veszedelmén (I, 11—12).

Nyelve nem a szokott, hamis pátoztól átfűtött, félig fenséges, félig népies műnyelv: Devecseri fordítása modern, egyszerű, szavait a mai köznyelvből veszi, sem nem archaizál, sem nem népieskedik, de nem is tudálékosodik. Sokkal jobban megközelíti az eredeti eposzt, mint akár Csengery fordí-

tása is: ahogy Homeros saját nyelven szólt kortársaihoz, ugyanúgy Devecseri is a mai mindennapi életben beszélt nyelven szólal meg. A tartalmi hűséghez is ragaszkodik: sem betoldást, sem kihagyást nem találunk nála. Megvan nála az a kellék, ami a fordítást műfordítássá teszi: a költői ihlet, hiszen Devecseri maga is költő. Erről az átélt költőiségről a kötet tudományos felkészültséggel megírt bevezetése tanúskodik: Odysseus a keleti nyugalomvágy és nyugati nyugtalanság ötvözte; ha szem elől lévesztenénk, legszebb énnünket vinné magával. Az Odysseia a mesebeli varázsszőnyeg. Ezt látja benne Devecseri és ezzel akarja számunkra tenni. Értékeiben, élvezhetőségében túlszárja eddigi Homeros-fordítóinkon, legfőbb érdeme pedig rendkívül könnyed verse-lőse. Modernségével nemcsak a klasszikus műveltségű olvasók érdeklődésére tarthat számot, hanem a legszélesebb rétegekre is.

K. M. K.

Titkári jelentés.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság titkáranak a közgyűlés napján nincs más feladata, mint az, hogy az elmúlt év társulati eseményeinek egyszerű, de hű krónikusa legyen. Mint krónikás elsősorban azt állapítom meg, hogy az 1946. év áprilisában tartott legutóbbi közgyűlésünk óta a társaság élete nyugodt, csendes, egyenletes mederben haladt. A háború utolsó évének kényszer-szünetei, anyagi és szellemi válságai után társaságunk volt talán az első a hagyományos tudósszervezetek közül, mely működését újra megkezdte, s most, ennek a működésnek egy évére visszatekintve jogosan tölthet el bennünket a megnyugvás érzése. A munkát, amely annakidején kényszerből abbamaradt, becsülettel folytattuk tovább.

Mielőtt azonban erről a munkáról részletesen beszámolnánk, hadd szenteljek néhány percet és néhány kegyeletos szót azok emlékének, akik működő tagjaink sorából az elmúlt év folyamán örökre eltávoztak. Halottaink közül *Visszota Gyulát*, társaságunk egykori alelnökét említem elsőnek. Ercsin született 1871-ben; középiskolai tanár, majd igazgató, később a VKM középiskolai ügyosztályának vezetője. Széchenyi alakja és működése korán magára vonta figyelmét; a huszas évek nagy Széchenyi-reneszánszába bekapcsolódva annak egyik legbuzgóbb munkása lett. Nagy gonddal adta ki és kommentálta Széchenyi naplóit és Kossuthal folytatott írói és hírlapi vitáját a Magyar Történelmi Társulat újkori forrásainak sorozatában. Alapos kutatásokkal Széchenyi életének számos mozzanatát tisztázta. Az övéhez hasonló fájdalmas veszteség *Kéky Lajos* elhunyt, aki sok más tudományos tiszte mellett egyideig társaságunk titkára is volt. 1879-ben született Hajdunánáson. Az egyetemen Beöthy Zsolt tanítványa volt; középiskolai működése után a Színművészeti Akadémia tanára lett. Császár Elemér halála után szakmánk jelentős folyóiratát, az Irodalomtörténeti Közleményeket szerkesztette. Munkásságának egyik kedves tárgyköre az újabb magyar széppróza volt; színiakadémiai tanársága idején a múlt század nagy magyar színészeivel foglalkozott; e két körből több tanulmányát közölték folyóirataink. A Kisfaludy-Társaság „Költők és Írók”-sorozatában három kötete jelent meg: először Tompa Mihálynak, majd Baksay Sándornak, végül mesterének, Beöthy Zsoltnak életrajza. A maga idejében fogalommmá vált Beöthy-féle középiskolai irodalomtörténetet utolsó kiadásában ő dolgozta át és egészítette ki. Benne nemcsak szaktudományunk

jeles művelőjét gyászoljuk, hanem társaságunk belső életének buzgó szervezőjét is. Az elmúlt év folyamán hunyt el választmányunk három régi tagja: Madzsar Imre, Biczó Ferenc és Kőmíves Nándor Kolos. Nehezen fogjuk elfelejteni *Madzsar Imre* kedves, finom egyéniségét. Tudományszakja szerint inkább a történelem és a bölcsélet határkérdéseivel és a történelem elméletével foglalkozott; a középkori történelem kapcsán azonban latin irodalmunkat és krónikáinkat is bevonta érdeklődése körébe. Elismerésre méltó a Szent Gellért nagyobb legendájáról írt értekezése. *Biczó Ferenc* a kaposvári társulati leánygimnázium tanára volt: iskolája értesítőjében számos irodalmi tárgyú programtervezés jelent meg. A Dunántúl regionális irodalmát szeretetteti gondozta: önállóan megjelent értekezéseiben a magyar nyelv és irodalom tanításának kérdéseivel foglalkozott. *Kőmíves Nándor Kolos* premontrei kanonok a XVII. századi Nyéki Vörös Mátyásnak életrajzát írta meg.

Az emlékezés után rátérek most társaságunk működésének ismertetésére. Felolvasó üléseinket a nyári nagyvakáció és a téli szónszünetes hónap kivételével rendszeresen, havonta megtartottuk. Felújítottuk társaságunknak azt a régi gyakorlatát, hogy egy ülésre két, természetesen nem túl hosszú felolvasást tűztünk ki. Társaságunk életerejének bizonyítéka, hogy felolvasóink jelentékeny része került ki az aránylag ifjabb, sőt az egészen ifjú nemzedékekből. Felolvasásaink látogatottságával őszintén meg lehetünk elégedve.

Néhány évvel ezelőtt titkár-elődöm, közgyűlési beszámolóján sajnálattal említette meg, hogy amilyen gazdag nálunk a konkrét irodalomtörténeti kutatás, épp annyira hiányoznak az irodalomelméleti, poétikai tanulmányok és a stíluselmző kutatások. A most elmúlt év felolvasásainak több mint egyharmada foglalkozott ezekkel a gyéren megművelt területekkel. *Solt Andor* tagtársunk a dráma elméletének alapvető kérdéseiről olvasott fel; *Dezsényi Béla* a sajtó és az irodalom határkérdéseit igyekezett részben történeti, részben elvi alapon megvilágítani. Az irodalomelmélet egyikükénél sem öncél; mindketten a maguk konkrét, tárgyi kutatása számára akarják az alapfogalmakat tisztázni. Dezsényi tagtársunk felolvasását örömmel üdvözlöm azért is, mert az ilyenfajta kutatások hozzájárulnak a szigorúbb értelemben vett irodalomnak és az irodalom — hogy úgy mondjuk — határszéli területeinek élesebb elválasztásához. Amióta az irodalmi alapviszony fogalmával dolgozunk, tehát irodalmon írók és olvasók valóságos kapcsolatát értjük, fokozott szükség volna ezeknek a határszéli jelenségeknek elkülönítésére és rendszeres tárgyalására. Ilyen határszéli jelensége az irodalomnak nemcsak a napisajtó, nemcsak a közérdekű irodalom, hanem mindazok a jelenségek, amelyeket a ponyva nevéen foglalunk össze; maga az íratlan költészet is idevág; észrevehetjük, hogy a modern civilizáció és a mai nagyváros a maga kabaréjával, rádiójával, hangosfilmjével, magazinjaival, műkedvelőivel újabb ilyen irodalomkívüli, de az irodalommal határos, sőt vele esetleg össze is vegyülő műformákat teremt.

Tagtársaink stíluselmző előadásai a magyar próza két nagy mesterét választották tárgyal: *Szaunder József* Zrínyi prózai stílusáról, *Fecske András* pedig Kosztolányiról olvasott fel. Kíváncsú volna, hogy tovább folytassák ilyenmű tanulmányaikat; meggondolandó azonban, hogy teljes sikert csak akkor várhatunk, ha a stíluselmzést szélesebb körre, az egyének fölé terjesztjük ki, s ilyen módon teszünk szert általános érvényű kutatási szempontokra

és stilisztikai eredményekre. — Felolvasóink nagyobb csoportja a magyar irodalomtörténetírás régi hagyományát: az összehasonlító filológiai kutatást művelte tovább. Idevágott *Dégh Linda* felolvasása: Arany János és az angol népköltészet; *Köpeczi Bélától*: Bethlen Miklós állítólagos francia önéletrajza; *Gerézdi Robántól*: Erasmus és XVI. századi irodalmunk; *Gál Istvántól*: Az angol essay-irodalom hatása újabb irodalmunkra, és *Győry János*nak nagy érdeklődést keltett Anonymus-értekezése. *Gálos Rezső* felolvasása Arany János Bor vitézéről a lélektani szempontoknak az irodalmi kutatásban való alkalmazása révén érdemel figyelmet. Egyéni szint jelentett felolvasóink sorában *Tolnai Gábor* közvetlen hangú, essay-szerű megemlékezése Kosztolányi Dezsőről. *Kovács Livia* felolvasása a szociális költészetről jelzi azt az érdeklődést, amellyel irodalmunk korszerű jelenségei felé fordulunk. — Mindent összevéve összesen 7 felolvasóülésünk volt, s ezeken 13 felolvasás hangzott el. Az üléseket részint a bölcsészeti kar Magyar Irodalomtörténeti Intézetében, részint a Magyar Nemzeti Múzeum tanácstermében tartottuk. Társaságunk nevében mindkét intézménynek hálás köszönetet mondok a helyiségek átengedéséért.

Szerény krónikámat egy kívánsággal fejezem be: folytassa társaságunk azt a munkát, amelyet az idén végzett, jövőre még nagyobb erővel és még szebb eredménnyel.

Barta János.

Társasági ügyek.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1946. május 11-én tartott felolvasó üléséről.

Jelen vannak negyvennyolcan. A felolvasó ülés tárgya:

1. Dégh Linda: Arany János és az angol népköltészet.
2. Szauder József: Zrinyi prózai stílusa.

Budapest, 1946. május 11.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszegehy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1946. június 15-én tartott felolvasó üléséről.

Jelen vannak negyvenöten. A felolvasó ülés tárgya:

Tolnai Gábor: Kosztolányi Dezsőről.

Budapest, 1946. június 15-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszegehy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1946. június 15-én tartott választmányi üléséről.

Jelen vannak Alszeghy Zsolt elnöklete alatt huszan.

Megbeszélésre kerül a Társaság anyagi helyzete, mert az infláció lehetlenné teszi a tagdíjakból bejövő és a VKM-től kapott összegek eredményes felhasználását. A választmány úgy határoz, hogy minden bejövő pénzt a Társaság folyóiratának költségeire kell felhasználni.

Budapest, 1946. június 15-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1946. október 5-én tartott felolvasó üléséről.

Jelen vannak negyvenhárman. A felolvasó ülés tárgya:

1. Köpeczi Béla: Bethlen Miklósnak tulajdonított francianyelvű emlékirat szerzője.

2. Solt Andor: A drámai műfajok elmélete.

Budapest, 1946. október 5-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1946. november 9-én tartott felolvasó üléséről.

Jelen vannak nyolcvanketten. A felolvasó ülés tárgya:

1. Gerézdi Rabán: Erasmus és XVI. századi irodalmunk.

2. Fecske András: Kosztolányi prózaművészete.

Budapest, 1946. november 9-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1946. december 14-én tartott felolvasó üléséről.

Jelen vannak hatvannégyen. A felolvasó ülés tárgya:

1. Barta János: Babits Mihály egyetemi előadásai.

2. Gálos Rezső: Arany János Bor vitéze.

Budapest, 1946. december 14-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1947. február 8-án tartott felolvasó üléséről.

Jelen vannak hatvanegyen. A felolvasó ülés tárgya:

1. Dezsényi Béla: Sajtó és irodalom.
2. Gál István: Angol hatások modern essay-irodalmunkra.

Budapest, 1947. február 8-án.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1947. február 8-án tartott választmányi üléséről.

Jelen vannak Alszeghy Zsolt elnöklete alatt tizenheten.

Barta János titkár jelenti, hogy Gulyás József lemondott választmányi tagságáról. Majd a közgyűlés időpontját, az esedékes tagdíjak befizetésének megsürgetését tárgyalja meg a választmány.

Budapest, 1947. február 8-án.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1947. március 22-én tartott felolvasó üléséről.

Jelen vannak ötvenen. A felolvasó ülés tárgya:

1. Győry János: Anonymus.
2. Kovács Livia: A magyar szocialista költészet.

Budapest, 1947. március 22-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1947. március 22-én tartott választmányi üléséről.

Jelen vannak Alszeghy Zsolt elnöklete alatt tizenöten.

A Választmány kijelöli a választmány harmadolását megejtő bizottságot Alszeghy Zsolt, Barta János és Kozocsa Sándor személyében.

Budapest, 1947. március 22-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1947. április 12-én tartott választmányi üléséről.

Jelen vannak Alszeghy Zsolt elnöklete alatt huszonkilencen.

Az elnök ismerteti a harmadolást megejtő bizottság jelentését, melyet a választmány elfogad. Új tagok: Baróti Dezső, Csapláros István, Győry János, Juhász Géza, Komlós Aladár, Kovalovszky Miklós, Lázár Béla, Máté Károly, Radó Polikárp, Trencsényi-Waldapfel Imre.

Regényi Sándor pénztáros jelentése.

Budapest, 1947. április 12-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1947. április 12-én tartott közgyűléséről.

Jelen vannak nyolcvannégyen.

1. Alszeghy Zsolt elnök: „A nemzeti klasszicizmus válsága“ c. előadásával nyitja meg a közgyűlést.

2. Az elnöki megnyitó után Barta János titkár jelentésében beszámol a Társaság életének főbb mozzanatairól: a felolvasóületekről és az elhunyt tagokról.

3. Batizi László ellenőr felolvassa a Társaság pénztárának felülvizsgálásáról szóló jelentését s javasolja, hogy a közgyűlés Regényi Sándor pénztárosnak adja meg a felmentést és munkájáért fejezze ki köszönetét.

4. Az elnök bejelenti a választmányi ülés határozatát a választmány megújításáról és előterjeszti az új választmányi tagok jegyzékét.

A közgyűlés a javaslatokat egyhangúlag elfogadja.

Budapest, 1947. április 12-én.

Gerézdi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

Magyar Irodalomtörténeti Társaság Budapest.

Ellenőri jelentés az 1944., 1945. és 1946. évekről.

Megvizsgáltuk a Magyar Irodalomtörténeti Társaság számadásait 1944. január 1-től 1945. december 31-ig terjedő időszakról — (pénztári könyvet, zárószámadást, vagyonszerűséget.) Azt találtuk, hogy a jelzett idő alatt a bevételek összege — 161,748-01 P. A kiadások összege 150,139-14 P. és így a készpénz maradvány 11,608-87 P. volt. —

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vagyona 1945. december 31-én 36,701 P. volt, ebből készpénz maradvány 11,608-87 pengő, értékpapírok 92-13 P. egy irattári szekrény 25,000 Pengő.

Majd folytatólagosan vizsgálat alá vettük az 1946. január 1-től 1946. december 31-ig terjedő idő könyvelését, s megállapítottuk, hogy erre az időre zárószámadást összeállítani nem lehetett, mert a könyvelés pengőekben kezdődött, majd 1000, mil. bil. és adópengőekben folytatódott s végül forintban fejeződött be. — A pénztárkezelés úgy történt, hogy a főleg a Vallás- és

Közköztatásügyi Minisztériumtól, a székesfővárostól és a Jointól befolyt pénzt a pénztáros, vagy a szerkesztő azonnal az Egyetemi Nyomdának fizette be a folyóirat papírjának és munkadíjának minél kisebb veszteséggel való biztosítására. — Ilyenformán 1946. december 31-én az Egyetemi Nyomda számlái és befizetéseink között terhünkre 750 forint különbség mutatkozott ugyan, de ezzel szemben a jelzett időpontban az Egyetemi Nyomdánál 2923 ív papírkészletünk volt, s ez annyit jelent, hogy a jelzett adósság és papírkészlet érték közötti különbséget tekintve 1946-ban már egyenlegünk erősen aktív volt. —

A különben is értéktelen értékpapírjaink elpusztultak. Irattárunk sértetlen. — Folyóiratunk megjelentetése biztosítva van. Költségvetés készítése az 1947. évre egyelőre céltalan. —

Budapest, 1947. január 1.

Dr. Kozocsa Sándor s. k.

Dr. Batizi László s. k.

Regényi Sándor s. k.

Dr. Solt Andor s. k.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszegehy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyi Ferenc. — Titkár: Barta János. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Gerézi Rabán János. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Ágner Lajos. — Baránszky-Jób László. — Baróti Dezső. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Birkás Géza. — Bíró Imre. — Bisztray Gyula. — Bodor Aladár. — Brisits Frigyes. — Csapláros István. — Császár Ernő. — Dezsényi Béla. — Dénes Tibor. — Fábián István. — Földessy Gyula. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gyomlay László. — György Lajos. — Győry János. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Hankiss János. — Havas István. — Horváth János. — Jancsó Elemér. — Juhász Géza. — Kardeván Károly. — Kardos Tibor. — Keresztúry Dezső. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Komlós Aladár. — Korompay Bertalan. — Kovalovszky Miklós. — Kristóf György. — Kürty Menyhért. — Lám Frigyes. — Lázár Béla. — Lengyel Miklós. — Makay Gusztáv. — Máté Károly. — Megyer József. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Polikárp. — Rubinyi Mózes. — Sándor István. — Solt Andor. — Staud Géza. — Szabó Richárd. — Szauder József. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Tass Tivadar. — Tési Edit. — Timár Kálmán. — Tolnai Gábor. — Trencsényi-Waldapfel Imre. — Turóczi-Trostler József. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Voinovich Géza. — Waldapfel József. — Zimándi Pius. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mazzanatáról. Tagsági díj *egy évre 10 forint*. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés *20 forint*. Külföldi megrendelés egy évre *20 forint*.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regény Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest II, Gábor Áron-u. 18. II. 2. baloldali villa) vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30 309. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Barta János titkár intézi (Budapest II, Zsigmond király útja 7).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi-út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. II, Gábor Áron-u. 18. II. 2)

TAGJAINK ÉS ELŐFIZETŐINK SZÍVES FIGYELMÉT NYOMATÉKOSAN FELHÍVJUK AZ EZÉVI TAG- ÉS ELŐFIZETÉSI DÍJAK SÜRGŐS BEFIZETÉSÉRE, HOGY FOLYÓIRATUNK ELŐÁLLÍTÁSÁNAK KÖLTSÉGEI RÉSZBEN FEDEZVE LEGYENEK S EZZEL IS ZAVARTALANUL FOLYTATHASSUK MUNKÁNKAT.

Az Irodalomtörténet Füzetei.

	Ft
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2 [—]
12. Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	2 [—]
13. Sík Sándor: A magyar romantika kérdése	2 [—]
14. Alszeghy Zsolt: Faludi Nemes emberének rokonai	2 [—]
15. Gáldi László: „Ludas Matyi” román átdolgozása	2 [—]
16. Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története	4 [—]
17. Rubinyi Mózes: Újabb adatok Vajda János életéhez és műveihez	4 [—]
18. Bisztray Gyula—Tolnai Gábor—Kozocsa Sándor: Adatok Arany János munkásságához	3 [—]
19. Scheiber Sándor: József Attila verseinek tárgy- és képzetérténeti háttere	4 [—]
20. Romhányi Gyula: Teleki László gyermekkori drámái ..	4 [—]
21. Trencsényi-Waldapfel Imre: Ádám és Ahasvérus	4 [—]

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi-út 19.
47.078. — Egyetemi Nyomda. Budapest 1946. (F.: Tirai Richárd.)